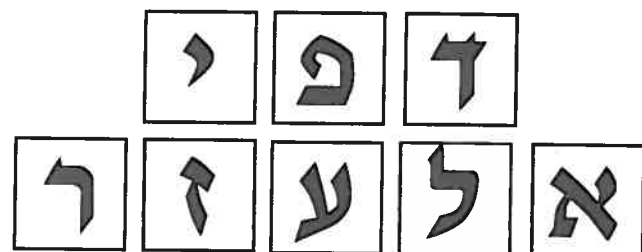

ימי עיון לזכר דוד אלעזר ז"ל

20

הרצאות ודיונים

ביום עיון שנערך באוניברסיטת תל-אביב

ביום כ"א בסיון תשנ"ז * 26 ביוני 1997

הנושא:

ישראל: 1967-1997

השלכות מלחמת ששת הימים על מדינת ישראל

הוצאת יד דוד אלעזר

ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים - אוניברסיטת תל-אביב

רישום מאת חיים טופול

רב-אלוף דוד אלעזר (דוד)

ערך והביא לדפוס:
יוסי אבנר

עריכת תקצירים ואינדקס:
רועי בן-חורין

©

כל הזכויות שמורות

ליד דוד אלעזר

ציטוט או שימוש בחומר זה

מותר ומותנה בציון המקור.

נסדר ביחידה להוצאה לאור שולחנית

באוניברסיטת תל-אביב

הפקה: אינטרמדיה, תל-אביב

Printed in Israel, 1998

נולד בשנת 1925 בסרייבו שביוגוסלביה. אביו שירת כפרטיון ביוגוסלביה הכבושה, במלחמת העולם השנייה, ולחם נגד הגרמנים בחילו של טיטו. לאחר מכן שירת כרב-סרן בצבא היוגוסלבי הסדיר.

דדו עלה ארצה ב"עליית הנוער", התחנך וגדל בקיבוצים שער-העמקים, עמיר ועין-שמר.

בשנת 1946 התגייס לפלמ"ח והשתתף בפעולות שונות במאבק נגד הבריטים ובהגנה על היישוב היהודי.

במלחמת-העצמאות לקח חלק במבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים הנצורה. השתתף בקרב על מנזר סן-סימון בירושלים. עמד בראש פלוגת פלמ"ח שפרצה אל העיר העתיקה בירושלים. לחם בקרבות בפרוודור ירושלים ובמבצע "חורב" בנגב ובקדמת סיני. סיים את מלחמת העצמאות כמפקד הגדוד הרביעי ("הפורצים") בחטיבת פלמ"ח-הראל.

לאחר המלחמה השתתף בקורס מפקדי גדודים. לאחר מכן הדריך באותו קורס והיה מדריך ראשי בבית-הספר למפקדי חטיבות. שימש כקצין אג"מ בפיקוד המרכז, כראש מחלקת תורת הלחימה במטה הכללי וכמפקד בית-הספר לחיל הרגלים.

במבצע "קדש" פיקד על חטיבת חיל רגלים שפעלה ברצועת-עזה. לאחר מכן הצטרף לגיסות השריון, ועשה בהם כמפקד חטיבה, כסגן מפקד גיסות השריון ובשנת 1961 כמפקד הגייסות. בשנים אלה היה פעיל בתקריות בגבול סוריה, גיבש את הארגון ואת תורת הקרב של השריון.

בסוף 1964 התמנה כאלוף פיקוד הצפון ושימש בתפקיד זה עד סוף 1969. בחמש שנים אלו פיקד על תקריות רבות בגבול הסורי וניצח על "המלחמה על המים". במלחמת ששת הימים פיקד על כיבוש השומרון ורמת הגולן. מסוף 1969 עד סוף 1971 שימש כראש אג"מ במטה הכללי. ב-1 בינואר 1972 מונה כרמטכ"ל התשיעי של צה"ל.

יום העיון השנתי שנערך באוניברסיטת תל-אביב

מטעם

יד דוד אלעזר

עם

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים - אוניברסיטת תל-אביב

הנושא:

ישראל: 1967-1997

השלכות מלחמת ששת הימים על מדינת ישראל

התוכן

מושב ראשון: ההיבט הבטחוני

- דברים לזכרו של דדו
השלכות מלחמת ששת הימים על צה"ל
- 14 תא"ל (מיל') אבנר שלו
19 תא"ל (מיל') דב תמרי

מושב שני: ההיבט האזורי

- העולם הערבי: 1967-1997
הפלסטינים - ממאבק אלים למערכה מדינית
- 37 פרופ' איתמר רבינוביץ
46 אלוף (מיל') שלמה גזית

מושב שלישי: ההיבט הפנימי

- מדיניות וחברה בפרספקטיבה של 30 שנה
המערכת הפוליטית בצומת דרכים: 1967-1997
- 55 ח"כ פרופ' שלמה בן-עמי
64 פרופ' אברהם דיסקין

מושב הסיום

- מדיניות החוץ של ישראל: 1967-1997
- 74 ח"כ שמעון פרס

נספחים

- תקצירי כרכים 1-20
אינדקס, כרכים 1-20
- 84
132

היה רמטכ"ל צה"ל במלחמת יום-הכיפורים וניהל את המלחמה באופן מזהיר. חודשים אחדים לאחר שהסתיימה המלחמה בניצחון, ולאחר שחתם על הסכם הפרדת הכוחות עם מצרים, נאלץ להתפטר מתפקיד הרמטכ"ל, עקב מסקנותיה של "ועדת אגרנט" - בהרגישו שנעשה לו עוול חמור.

כאזרח שימש כשנתיים בתפקיד יו"ר מועצת המנהלים של חברת הספנות הלאומית "צים".

את ביקורתו על העוול שנעשה לו נשא בתוכו וכמעט לא נתן לכך ביטוי חיצוני, עד שכרע ונפל בהתקף-לב ביום ט"ו בניסן תשל"ו (15 באפריל 1976). המוני בית ישראל, מכל חלקי הארץ ומכל שדרות העם, רחשו לו אהבה וכבוד רב, והיו שותפים להרגשת העוול המחריד שנעשה לו. מפעלים רבים להנצחת זכרו פרושים על פני מפת המדינה מהגליל עד לנגב.

השאיר אשה, בת ושני בנים.

ר"ז

הקדמה

במשך 20 השנים האחרונות קיימה עמותת "יד דוד אלעזר", במשותף עם מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים שבאוניברסיטת תל - אביב, מדי שנה ללא הפסקה, סידרה ארוכה של ימי עיון לזכרו של הרמטכ"ל התשיעי של צה"ל, רב-אלוף דוד אלעזר ז"ל. בימי עיון אלה הועלו והוצגו בפני הציבור הסוגיות המרכזיות הנוגעות לבטחון ישראל. הן הוצגו על-ידי כ-120 מטובי המומחים בישראל - וגם כמה מחוץ לישראל - מתחומי מערכת הבטחון וצה"ל, האקדמיה והפוליטיקה. כל ההרצאות שניתנו בימי עיון אלה כונסו בסידרה בת 20 ספרים - "דפי אלעזר" - כל ספר ונושאו. בקבצים המקיפים של סוגיות אלה ניתן לראות הן בבואה והן סיכום של בעיות הבטחון של מדינת ישראל מאז תקומתה.

כרך זה, הכרך העשרים, המסכם את יום העיון האחרון, בנושא "ישראל 1967 - 1997: השלכות מלחמת ששת הימים על מדינת ישראל" - חותם ומסיים סידרה זו. כרי לסייע לציבור לחזור ולהפיק תועלת מהכרכים שקדמו לו, נוספו לסיכומי ההרצאות שבכרך זה שני נספחים, ככלי עזר לעיון בסידרת הספרים כולה: האחד, תמצית קצרה של כל ההרצאות הכלולות בכל כרכי הסידרה; והשני, אינדקס של כל הכרכים המסודר על-פי מילות מפתח.

עם סיום הסידרה, מבקשים משפחת אלעזר, "יד דוד אלעזר" ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים להודות לכל אלה שתרמו ממומחיותם, מנסיונם ומומנם לקיום ימי העיון ולהופעת סידרת הספרים.

מושב ראשון

יו"ר - פרופ' זאב מעוז:

משפחת אלעזר, חברים ואורחים יקרים, אני מתכבד לפתוח את יום העיון ה-19 לזכרו של רא"ל דוד אלעזר, דדו. הפעם בחרנו לציין מלאת שלושה עשרים למלחמת ששת הימים, כשהכוונה איננה להביט אחורה בנוסטלגיה, אלא כדי, אולי, להפיק לקחים לעשורים הבאים.

בזמן מלחמת ששת הימים, לפנייה ובמהלכה, היה דדו אלוף פיקוד הצפון. הוא זכור, בעיקר, כמוביל המאבק הפוליטי והצבאי לכיבוש רמת הגולן. פחות ידוע שפיקוד הצפון השתתף גם בימים הראשונים של המלחמה - בצורה מצומצמת אמנם בגזרה הירדנית. אבל האתגר האמיתי שעמד בפני פיקוד הצפון היה האתגר הסורי. הסורים הם אלה שיצרו את המשבר שהוביל למלחמה. במשך שנים ארוכות הם ניהלו איתנו מלחמה זוטא בגבול הצפון, ודדו היה מוטרד מאוד מהאפשרות שהסורים ייצאו בלא פגע או כמעט בלא פגע ממלחמת ששת הימים, והמצב שיצר את זרעי העימות הצבאי עלול ל להימשך גם לאחר המלחמה.

בשבעות האחרונים, אגב ציון יובל השלושים למלחמת ששת הימים, התפרסמו הרבה מאמרים וכן מסמכים, דיווחים, וראיונות עיתונאיים עם אישים מרכזיים שהשתתפו במערכה הצבאית והמדינית ערב המלחמה, במהלכה ולאחריה. תמונת-המצב שיש לנו היום, לגבי המהלכים בתוך מדינת ישראל, במהלך תקופת הכוננות, במהלך המלחמה עצמה, ולאחריה, ובכלל זה הוויכוחים על מה עושים במציאות ועם המציאות החדשה שנוצרה בעקבות מלחמת ששת הימים, משקפת במידה רבה לא רק דילמות שאפיינו את מדינת ישראל ב-1967; היא גם זורה אור על הדילמות שאיתן אנחנו מתמודדים, בזירה המדינית, הבטחונית גם היום, ב-1997.

אני מבקש לתת את רשות הדיבור לתא"ל (מיל') אבנר שלו, יו"ר הנהלת "יד ושם" שליווה את העמותה לזכרו של דדו מאז הקמתה והוא יאמר דברים לזכרו של דדו.

תא"ל (מיל') אבנר שלו:

דברים לזכרו של דדו

בני משפחת אלעזר, תלמה, גירי, חברים יקרים. אף שעבדתי לצדו של דדו תקופה קצרה יחסית, הרי בעוצמתה ובאיכותה הייתה התקופה ההיא שקולה לתקופת-חיים שלמה. בחיפוש אחר נקודת אחיזה כלשהי שממנה אוכל להתחיל, חשבתי לעצמי שאולי – בהתאם לרוח הנושא הקשור ליום עיון זה, שבו אנו מבקשים בעיקרו של דבר לבחון תהליכים – אתחלק עם הציבור בשתיים-שלוש מחשבות.

לא פעם נאמר שבתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים, ובמיוחד בימי ההמתנה שלפניה, היו מי שהתעוררו אצלם ספקות לגבי עצם קיומה של מדינת ישראל. אבל לנו, ואני מייצג דור צעיר יותר מן הדור של חלק גדול מקהל הנוכחים – ואולי היינו נאיבים מדי – לא היו כל ספקות. לנו היה ברור, ככל שניתן לצפות קדימה, שכלל לא מתעוררת שאלת המשך קיומה של מדינת ישראל. איך תיראה המדינה ואיזה שינויים היא עוברת ותעבור – זו אכן הייתה שאלה מאוד מרכזית.

דומה שדרו היה בן מובהק לדור שלם שאפיין את הקמת המדינה ואת התקופה שלאחריה; דור שתפישת עולמו הייתה שונה לגמרי מן התפישת הקיימת היום, שבמרכזה הריבור על המימוש העצמי. הרבה מדברים על כך שהדור ההוא ראה את עצמו כבן לקולקטיב הנושא שליחות, שליחות הקושרת את החברה כולה למדינה. לא שבני הדור ההוא לא רצו במימוש עצמי, אך הם מימשו את עצמם באופן טוטאלי באמצעות או דרך השירות לחברה. זו הייתה המהות של היכולת לממש את עצמך: רק אם הודחית והתמזגת התמזגות מלאה בתוך השירות – שירות לחברה, לסביבה, לעם. וזו גם הייתה דרכו של דדו שהיה נציג מובהק של הדור ההוא והביוגרפיה שלו ידועה.

ברצוני, בכל זאת, להאיר נקודה אחת, שיש בה עניין לימינו אלה. אינני יודע כמה מכם יודעים, ואולי זו פרשה שצריכה להיחקר באופן יותר רציני, היא נוגעת ללקחי מלחמת יום הכיפורים והשפעת המלחמה ההיא על דמותנו ועל התפתחות מהלך המחשבה בהקשר למדיניות ולבטחון.

בראשית 1972, עם כניסתו של דדו לתפקיד הרמטכ"ל, ביקש ממנו הדרג המדיני לצמצם את קצב בניין הכוח של צה"ל. באותה תקופה, גובשה בצה"ל תוכנית בת חמש שנים לבניין הכוח. הדרג

המדיני ביקש למתוח אותה ולהאריכה לשבע שנים. דדו, הרמטכ"ל הצעיר שזה עתה נכנס לתפקיד, הבין כדבר טבעי ומובן מאליו שבתפקידו הוא בא לשרת עניין גדול יותר, הוא חלק ממנו, והדרג המדיני הוא המוביל אותו. דדו ראה עצמו כחלק מההנהגה הקובעת את הדרך. בהתאם לכך דדו, כמובן, נענה לבקשה ונערך לה.

מן הראוי להזכיר שבסוף 1971 נכשל הנסיון להגיע להסדר-ביניים כלשהו עם מצרים ובסוף אותה שנה סאדאת הפריח לאוויר דברים שנשמעו מאוד מוזרים, ולא האמינו להם. העריכו שהם נובעים מתוך מצוקה ומצרכים טקטיים. בכל אופן, באוויר כבר היו דיבורים על הסדר מעבר להסדר-ביניים; משהו המתקשר לשלום.

במהלך שנת 1972, החליט הדרג המדיני החלטה משמעותית נוספת. החלטה זו באה על רקע התגברות הלחצים החברתיים ותסיסה מסוימת בחברה בישראל בכיוון של הצורך בשינוי הדגשים בסדרי העדיפויות הלאומיים; נטייה לעבור מעדיפות רבת-שנים של השקעת עיקר המשאבים בבטחון להעברת משאבים ומתן עדיפות למערכת החברתית. אחת התוצאות של שינוי זה הייתה ההחלטה שקיבל הדרג המדיני על קיצור תקופת שירות החובה בצה"ל. משמעות הדבר, קיצוץ דרמטי בהיקף הסדר"כ הסדיר באותה תקופה. החלטה זו, שהתקבלה במהלך שנת העבודה 1972, נעשתה על רקע של סתירה מהותית שלא ניתנה ליישוב: באותה העת הקו הכללי של הדרג המדיני היה כזה שראה בתהליך מדיני מונחה – שרידי תוכנית רוג'רס או קו מדיני המוביל על-ידי האמריקאים – קו לא טוב. קו שיוביל את המדינה לסידור כלשהו של החזרת שטחים בלי שלום או בלי הסדר לטווח רחוק שימסר או ייצב סידורי בטחון טובים למדינת ישראל. ולכן, עסקו כל הזמן בתרגילי התחמקות והשתמטות מכניסה אל תוך תהליך שכזה, שהאמריקאים בהחלט היו מעוניינים להגיע אליו. הדרג המדיני, כאמור, לא האמין שניתן להגיע לסידור יציב של שלום, וגם לא לאיזה נתינה ששווה בשבילה לצאת מרוב השטח.

מצד שני – הקו המדיני המוביל היה זה שבא לידי ביטוי בציטוט המפורסם של משה דיין: "טוב שארם א-שייח' בלי שלום, מאשר שלום בלי שארם א-שייח'". הקושי היה שאם אכן זה הקו המוביל, והדרג המדיני באופן לגיטימי מנווט על פיו, צריך להכיר במסקנות הנובעות ממנו – והן גם הוכיחו את עצמן עם הזמן – שהמערכת כולה הולכת על מסלול של התנגשות שתבוא במקום או במאוחר, כי המצב הסטטי לא יימשך לנצח. והשאלה היא כבר רק שאלה טקטית-אופרטיבית – מתי ואיך.

והנה, בתוך התקופה הזאת, כשזה המסלול המדיני, מורים לצבא: ראשית - אל תבנו את הכוח, אלא בקצב הרבה יותר איטי: שנית - קצרו את אורך השירות. זאת אומרת, שבעצם איש לא נתן את דעתו לבניית תפישת הגנה מפני התקפת-פתע על הצבא הסדיר. מה שקרה ביום הכיפורים, לא תאם את התסריט שחשבו שיקרה באמת. אבל בכל מקרה, כולם ידעו שסד"כ סדיר בהיקף מסוים הוא צורך משמעותי מאוד בתנאים האלה. והנה, הצבא קיבל הוראה לקצר את השירות.

אין זה מפליא שהדבר התקבל בחריקת שינים. צה"ל עשה כל מאמץ לשנות את ההחלטה; הרמטכ"ל ניסה לשכנע את הדרג המדיני שזאת החלטה שגויה, אבל משנכשלו נסיונות השכנוע, קיבלו בצה"ל את הדין וביצעו את ההחלטה בנאמנות מוחלטת, שהרי משרתים באופן משותף, קולקטיבי, ויש אחריות מיניסטריאלית משותפת, והצבא הוא חלק מהדרג המדיני.

בנקודה זאת, ברצוני לספר אנקדוטה. בדרך-כלל, לקראת ראש השנה, נוהג הרמטכ"ל לומר את דברו - "דבר הרמטכ"ל" - באשר לתוכניות לקראת שנה הבאה. לקראת כניסת שנת תשל"ב, ניתנה על פי מסורת כלשהי, עדיפות בפרסום הדברים האלה ל"גלי צה"ל" ול"במחנה" שאז עוד נחשבו לשופרות חשובים, ודרו יצא עם הסיפור הגדול שלפי הנחיית הדרג המדיני בשנה הבאה יהיה קיצור של שירות החובה, והעם בהחלט אהב את זה.

והנה, ממש ימים אחרים לאחר פרסום הדברים, התקבלו ידיעות די מבוססות, ממקורות די מהימנים, שעלולה להתפתח מתיחות שתוביל למלחמה לקראת סוף 1972. באמ"ן לא חשבו אמנם שזה יוביל למלחמה, אבל דרו בפירוש ניצל את המידע שהתקבל כדי ללחוץ על הדרג המדיני. הוא הפיץ את המידע הזה במגמה לבטל כליל, או למצער, לדחות את ההחלטה על קיצור השירות. והוא אכן הצליח בכך, והדרג המדיני החליט לבטל את ההחלטה על קיצור השירות ולחזור ולבחון אותה ב-1973.

אינני יכול לשכוח מאמר מאת יואל מרקוס, שבו הסביר למה דרו הוא רמטכ"ל לא מתאים לתקופה. לדבריו, לכל תקופה יש סוג של רמטכ"ל המתאים לה: יש בונה כוח, יש מצביא גדול היורע להילחם, ויש כזה שחש את רוח התקופה כמו יגאל ידין ו"ל ויודע לצמצם את הכוח. מכיוון שמלחמת העצמאות הסתיימה ובן-גוריון רצה לעבור מצבא גדול לצבא קטן - כך מרקוס - היה צריך למצוא רמטכ"ל היורע ללכת עם הקו הזה. והנה דרו, במקום לעשות כן, שוב נלחם על זה שלא יקצרו את השירות והוא, דרו, צריך להבין שהוא רמטכ"ל של תקופת מאמצים חברתיים, הוא צריך להבין שהוא

רמטכ"ל שצריך לצמצם את הצבא ולקצץ את בסיס הכוח, ולכן, בעטיו של העניין הזה, הוא לא מתאים לתקופתו וצריך לשחררו מהתפקיד, שממילא הוא לא מתאים לו. והיה צריך לחרוק שן ולשתוק. אבל מייד לאחר מלחמת יום הכיפורים, אותם העיתונאים לא חסו במלים: מדוע לא בנו יותר כוח? למה לא השיגו יותר חטיבות? איך זה שלא ראו את העומד להתחולל...

יש כאן כמובן סתירה עמוקה מאוד, אבל הסתירה הזאת התקיימה לאורך הקו ודרו הלך איתה מכיוון שהוא חש, באופן עמוק, שהוא חלק מהקולקטיב הזה, כי הוא נושא שליחות. אי אפשר לחשוד בדרו שהוא לא ידע ליהנות מהחיים, ושהוא לא חיפש איך לממש את עצמו, או שהוא לא רצה לבטא את היכולות האדירות שלו. אבל הוא הכפיף אותן באופן ברור ולגמרי לטובת העניין. והנה אנחנו נכנסים לשנת 1973 ובסביבת חודש מאי שוב מתקבלות התראות חזקות. וגם אז אמ"ן נחוש בדעתו: בשום אופן לא תהיה מלחמה. ואמנם, בסוף 1972 אכן לא הייתה מלחמה, וזה עוד חיזק את אמינות המודיעין. והנה, במאי 1973 הגענו עוד פעם לתהליך כזה, והאינטואיציה של דרו אמרה - בכל זאת, בואו נבדוק את זה יותר לעומק. ובדקו את העניין, ועשו איזה מתווה של מעין נסיון של הרגע האחרון, לבנות עוד קצת כוח. קראו לזה בוד"גון "כחול-לבן", וגם זה התפוגג והלך. והנה באותה תקופה חזר הדרג המדיני ואמר: יש לקצר את שירות החובה. אין מה לעשות, אין מלחמה באופק וצריך לקצר את השירות. והצבא מחליט לקצר את השירות. וכשפורצת מלחמת יום הכיפורים, הצבא כבר נתון בהתחלת מימוש ההחלטות הנוגעות לקיצור השירות. רבים ודאי זוכרים, שבמסגרת הקיצוץ הייתה אמורה, בתוך ארבעה-חמישה חודשים, להיגרע מהסד"כ חטיבה 188, החטיבה שעצרה בעור שיניה את הסורים ברמת הגולן.

בראייה לאחור, מעניין לבחון את הדברים. דרו קיבל אותם כדבר המובן מאליו. אך היום ברור שזאת הייתה שגיאה, אבל שגיאה שמאמצים אותה, שמשלימים איתה - כי אני, דוד אלעזר, רמטכ"ל, הנני חלק מאותו קולקטיב ויש אחריות מיניסטריאלית משותפת. זאת ועוד, דרו נכנס למלחמת יום הכיפורים כשהוא שרוי בבדידות הנוראה של מפקד הנמצא בעמדת מחליט קיצונית - הוא צריך לקבל החלטות שרובן קשות מאוד, החלטות עתירות בדילמות, החלטות שאינן ברורות מאליהן. להחלטות מעטות נמצא פה ושם תומך; בהחלטות יותר קשות - כמעט שלא, ובדרג המדיני - אין בכלל שום תומך ברוב ההחלטות הקשות.

וכך קרה, למולנו, שההחלטות המכריעות, בדרג האופרטיבי - הנושק את העניין האסטרטגי -

שקיבל דרו, היו נכונות בהקשר למלחמה שהחלה כל-כך גרוע, כמו ההחלטה לרוקן את פיקוד המרכז, לסכן אותו מאוד, וללכת לפיקוד הצפון, להוליך את האוגדה של משה (מוסה) פלד לפיקוד הצפון, וכמו ההחלטה לבלום לגמרי, בפיקוד דרום, ולהפנות את כל המאמץ להבקעה בפיקוד צפון, ולהמליץ על צליחת תעלת סואץ כשהדרג המדיני לא מוכן לקבל את הרציונל שעומד מאחורי הצליחה, ועוד מיני דברים כאלה, והנה אתה לבד, לבד, לבד בתוך העניין הזה.

ואז מגיעים לסוף הסיפור, כשבאים להתחלק בהצלחות ובכשלונות של המלחמה ההיא ובעצם, הציפייה היא שתהיה שותף לאותה קבוצה שהיית כל כך משולב בה, שקיבלת את הנחיותיה והשלמת עמן – היית חלק מאותה אחריות מיניסטריאלית, חלק מהעניין. וזה לא הגיע, ובמו עיני ראיתי את גורל האכזבה.

אבל הגרולה של דרו באה לידי ביטוי דווקא באותו הזמן. אף שחש בלבו תסכול עצום הוא לא יצא נגר, הוא לא התלהם ולא תקף, הוא לא יצא לקעקע את ההנהגה, מכיוון שהיה בן הדור ההוא, והדבר לא תאם את אישיותו, על העוצמה, אצילות-הנפש וכוח המנהיגות, כשאתה חלק מן העניין, כל אישיותך נתונה בעצם בתוך השליחות. ודרו היה אולי אחד הבנים המדהימים ביותר של הדור ההוא, אחד מהמובילים ויוצרי אותו מיתוס שהוא חלק מאמת קשה.

ולקראת סיום, אזכיר עוד אנקדוטה המדגימה את אשר נאמר, ומלמדת על כושר הראייה למרחק של דרו. כפי שידוע, דרו עמד בראש אותו שלב ביניים – בין סיום מלחמת יום הכיפורים לבין התחלת התהליך המדיני, שהוביל, בסופו של דבר, לחתימה על הסדר מדיני ולהסדר צבאי בינינו לבין מצרים. וכשהסדר הזה הסתיים, בעקבות הכיתור של הארמייה השלישית, בשלו התנאים לחתימה על הסכם-הביניים ודרו ירד לחתום עליו. ואחרי שיצאנו מן החתימה, מוקפים בקהל ובעיתונאים, אמר לי דרו: קח את העט הזה ותיתן שיחרטו עליו את התאריך של היום. דבריו הפתיעו אותי. ככלל דרו לא עסק באתמול. הוא לא נהג לתעד שום דבר שעשה, בניגוד לסובבים אותו שכל היום רק תיעדו מה שעשו. דרו לא כתב פרוטוקולים ולא הסתכל אחורה, מה שבמקרה נשמר בלשכה – נשמר. ואכן, הוא שילם על כך מחיר כבד. אבל הוא לא עסק בזה. ופתאום הוא אומר לי לחרוט על העט. ואני אומר לו: "מה קרה?" והוא משיב לי "עט זה שבו חתמתי עכשיו, חתם על תחילתו של תהליך השלום, ואתה עוד תראה שהוא יוביל אותנו לשלום."

ומשפט לסיום. בעיני היה דרו ענק בעל יכולות אדירות. אני סמוך ובטוח שרבים כמוני, זוכרים את

דרו חי איתנו לאורך כל הדרך; ואנחנו חיים עם הגדלות שלו, כבן התקופה וכאיש יחיד במינו ומיוחד.

פרופ' זאב מעוז:

תודה לאבנר שלו. אני מבקש להזמין את המרצה הבא, תא"ל (מיל') דב (דוביק) תמרי, ששירת בצה"ל בשורה של תפקידים חשובים, בין היתר כמפקד אוגדה. בשנים האחרונות הוא עוסק במחקר בנושאי בטחון ישראל. הוא ידבר על השלכות מלחמת ששת הימים על צה"ל.

תא"ל (מיל') דב תמרי:

השלכות מלחמת ששת הימים על צה"ל

משפחת אלעזר, תלמה, גבירותי ורבותי. אני חש רגשות תודה על שהוזמנתי לדבר ביום העיון לזכרו של דרו. אני מרגיש חוב אישי עמוק מאוד לרב-אלוף דוד אלעזר המנוח ולקודמו בתפקיד, רב-אלוף חיים בר-לב ז"ל, ואני מניח שתחושה זו תלווה אותי עוד שנים רבות.

אפשר שבנושא שעליו אדבר אומר דברים שנויים במחלוקת ביני לבין ציבור שומעיי ובכללם, גם מוריי ומפקדיי בעבר. על-מנת לדון בנושא שכותרתו: "השלכות מלחמת ששת הימים על צה"ל" – היה עלי לבחור בתיחום מצמצם של הנושא, ולכן בחרתי לעסוק בהשפעות של אותה מלחמה על החשיבה הצבאית בצה"ל – לא על בניין צה"ל ולא על מלחמותיו. בחשיבה כוונתי ל-body of knowledge, חשיבה במובן הרחב של המילה, ותוך ההתבססות על ההנחה שמחשבה צבאית היא תחום ידע עשיר, שאפשר, וגם צריך, לחקור וללמוד אותו באופן מדעי הן בצבא והן באקדמיה – דבר שאין מרבים לעשותו במקומותינו.

המפרשים של צה"ל. אין זה אומר שצה"ל הוא שקבע את ההחלטות שקיבלו או רחו הממשלות. אבל הריון, מערכת המושגים שפירשה את המציאות בענייני הצבא והבטחון הלאומי, כמעט תמיד סופקה על-ידי צה"ל והיא לא נוצרה בתוך הסביבה של ההנהגה הפוליטית. התופעה הזו היא שעיצבה בעבר את התודעה של הממשלות בתחומי הבטחון והמלחמה, בתנאי, כמובן, שהתקיים שיח, דיאלוג מושגי, בין הצמרת הצבאית לזו הפוליטית. כיום, מסתמן שינוי שעיקרו נתק מושגי בין מערכת המושגים הצה"לית לזו של הממשלה, אולי משום שלא מתקיים שיח מושגי בין הממשלות לצה"ל.

על בסיס הנחה זו, אני מבקש לטעון כי אמירה כמו זו של ועדת אגרנט, כי הממשלה כולה, כנושאת באחריות לבטחון המדינה, או לחלק ניכר משריה, לא היה המידע המספיק על המצב הצבאי במזרח התיכון, ולא כל הנתונים הרלוונטיים היו ידועים להם מבעוד זמן – טענה זו של הוועדה, שהופנתה בעיקר, כלפי הצבא, היא בעיני לא כל-כך משמעותית, כמו השאלה מה באמת הם הבינו, ומה המושגים שבהם החזיקו השרים בממשלות ושבאמצעותם הם פירשו את המציאות.

גם המחלוקת שאיננה יורדת מעל סדר-היום האם ומה ידע מנחם בגין ערב המלחמה בלבנון ובמהלכה, בעיני היא לא חשובה כמו השאלה – מה הבין בגין, וכיצד הוא פירש את המושגים: "תשתית המחבלים" או "הרחקת המחבלים מגבול ישראל". האם הבין אותם כמושגים פסיים, או כמושגים מופשטים, שיידרש פירוש צבאי ומדיני מעמיק על מנת לגזור ממנו מערכה צבאית רחבת ידיים.

על בסיס הנחה זו אני מבקש לגזור כי תיאור המבנה השלטוני, הארגוני והמדיני אגב שימוש במונחים "דרג מדיני" ו"דרג צבאי", וההנחה שהדרג הצבאי, כמובן, כפוף לדרג המדיני ומקבל ממנו הנחיות – וצה"ל, לכל אורך ההיסטוריה שלו, היה אולי אחד הצבאות הממושעים בעולם בכפיפותם לדרג המדיני – הסדר הזה (של דרג מדיני ודרג צבאי) מתקיים להלכה בכל הקשור להירארכיה הדרושה במוסדות מדינה דמוקרטית. אבל ההבנה, המושגים והשפה הנוצרים בצבא, בצה"ל, ומידת ההעברה וההטמעה מצה"ל לממשלות, איננה ודאית, ובוודאי שהיא עמומה, משום שהממשלות מיעטו לקיים שיח (discourse) עם הצבא, אלא ערב המשבר והמלחמה, ואז זה היה מאוחר מדי.

יתר על כן, המושגים המהווים את הדוקטרינה הצבאית – מידת חיוניותם והרלוונטיות שלהם למציאות – נתונים בתוך צה"ל עצמו, והשאלה מהו מעמדם בתודעת חברי הממשלות, איננה ניתנת

לצורך העיסוק בנושא המוגדר – התפתחות המחשבה – מן הראוי להציג כמה הנחות יסוד שיסייעו לדיון:

הנחה ראשונה – שום אדם ושום ארגון חברתי אינם יכולים להבין את הסביבה ואת המציאות שבהן הם נתונים בלא שימוש במושגים שבאמצעותם הם מפרשים את המציאות. המושגים לצורך עניין זה אם נשתמש לרגע בלשון האנגלית הם Notions, Concepts, Conceptions, Conceptualization כלומר, המשגה – מושגים העוסקים בתפישות, בקונספציות. השאלה החשובה היא אפוא האם הקונספציה שבידינו, דהיינו – המושג, היא רלוונטית למציאות, או שהיא מיושנת ואיננה רלוונטית עוד. והשאלה שבאה בעקבות שאלה זו – האם אנו מסוגלים להבחין, ומתי ניתן להבחין, שמושגינו אינם מפרשים עוד את המציאות המתהווה לנגד עינינו, או את המציאות שכבר התהוותה.

לצורך הבהרת הדברים, אזכיר רשימה של מושגים שהיו מקובלים בצה"ל: האיום הקיומי, ההרתעה, ההתרתעה, ההכרעה, העומק האסטרטגי, או חילופו, שקדם לו – חוסר עומק אסטרטגי, יכולת העמידה, יכולת המחץ, אסטרטגיה של מגננה ויישומה במתקפה, העתקת המלחמה אל שטח האוייב, גבולות בטחון, עליונות אווירית ועוד מושגים רבים אחרים, עד לאחרונים שבהם ממש טריים – מושג הבטחון האישי, שהחליף את המושג בטחון הכלל, והשלום הבטוח – מושגים המחפשים עדיין את המימוש ואת ההבנה המאפשרת לברר מציאות או לטשטשה.

כל אלה מושגים – תפישות – שכל אחד מהם השאיר חותם מעשי, משמעותי, על ההיסטוריה של הבטחון הלאומי, על המלחמות ועל תוצאות המלחמות. אף אחד מהם לא היה ולא נותר אל-זמני; הוא עבר שינויים, תהפוכות, לטוב ולרע, גם אם הכותרת המילולית, הסימבול – נותרה בעינה. לסיכום ההנחה הזו – מכלול המושגים הללו הוא מערכת המושגים המפרשת של הצבא – ולא רק שלו – והיא שמנחה את המחשבה ואת הנגזר ממנה בתחומים של בניין הכוח הצבאי ובהפעלתו בעת מלחמה. מערכת המושגים המפרשת היא, למעשה, הדוקטרינה של הצבא; דוקטרינה של הצבא ושל הבטחון הלאומי כפי שהצבא מבין אותו, בין שהיא כתובה ובין שלא, בין שהיא מוסכמת ובין שיש לגביה חילוקי-דעות, ויכוחים שטרם הוכרעו ונטיות שטרם הוברר כיוונן.

הנחה שנייה – בישראל האופק המושגי, הקונספטואלי, של ההנהגות הפוליטיות, דהיינו, של הממשלות, בתחומי הבטחון והמלחמה, סופק כמעט תמיד על-ידי ההנהגה הצבאית הבכירה. פירוש הרבר, שכאשר התקיים דיון בין ההנהגה הפוליטית לצבאית הוא ניוון, כמעט בלעדית, מהמושגים

לבחינה בקלות, משום שלתפישות הבטחון אין משוב ברור, אלא המשבר והמלחמה. ואלה, אם יתחוללו פתאום, לא משאירים די זמן לתיקונים אלא לתיקוני אד-הוק, שעל פי רוב נזקם גדול מתועלתם.

מכאן מותר להסיק שאין קו תיחום, ואולי גם לא נחוץ שיהיה קו כזה, בין צבאיות למדיניות, בכל הקשור לגיבוש וליצירת תפישות בטחון ותפישות אודות אפשרות מלחמה. ואם נוצרה מחיצה תבונית – היא עלולה להיות הרת-אסון.

והנחה שלישית ואחרונה – שהיא פועל יוצא מהתבוננות בעשרות שנות קיומו של צה"ל, מצביעה על כך שאופק המושגים של צה"ל, הקונספציות של צה"ל, הושפעו עמוקות מהשפה ומהמושגים הטקטיים. ההישגים הטקטיים הם הוויקוקין די-גור של כל מלחמה משום שניתן למשש אותם. הם בעלי חיוניות רבה ליכולת הלחימה של הפרט, של הקבוצה ושל העוצבה, והם גם גרנטור משמעותי לסוציאליזציה של החברה למקרה מלחמה – בוודאי של חברה ההופכת לצבא מיליציוני ערב המלחמה.

לאורך כל השנים ניתן צה"ל במצוינות טקטית שעלתה בהרבה על זו של יריביו, ולכן הטקטיקה הפכה, מן הסתם, ל"עוגן מושגי מפרש", ביטוי קצת קשה של ההוויה הצבאית ושל החשיבה הצבאית. אבל הבעיה מתעוררת כאשר מחילים את השפה המושגית הטקטית על החשיבה האופרטיבית ועל החשיבה האסטרטגית, ואז ייתכן שיתחולל משבר, משום שההיגיון של תחומי הידע האלה, תחום הידע הטקטי ותחומי הידע האופרטיבי והאסטרטגי, שונים מאד זה מזה.

החשיבה הטקטית היא רספונסיבית מטבעה, היא עניין של מקרים ותגובות; של זיהוי מצב ותגובה; זה אופייה וזה טבעה. לעומת זאת, ההיגיון של החשיבה האופרטיבית והאסטרטגית הוא ביצירת קונספציות לעתיד קרוב או רחוק; הכוונת תהליכי בניית הכוח; יצירת דפוסי הפעלתו בעתיד, במצבים שקשה לשערם מראש, אם בכלל; והפעלתם במלחמה. ומאחר שהמעבר מהטקטיקה לאסטרטגיה הוא בעייתי, הרי שהחלת החשיבה הטקטית ומשיכתה כלפי מעלה, עלולה להפוך את האסטרטגיה ואת המערכות הצבאיות, גם כן לעניין של מקרים ותגובות.

שלוש הנחות היסוד הללו מאפשרות לתאר את נקודת המוצא של מלחמת ששת הימים. הרבה נחקר ונאמר על הסיבות לפריצתה; על ההתלבטות של צמרת צה"ל והממשלה עד שהתקבלה ההחלטה לתקוף; על מהלכיה, וירדע לכל כיצר הסתיימה. אני תוהה אם יש די מודעות למושגים המפרשים

שקבעו את התודעה הצבאית, שהשפעתה הייתה מכרעת על התוצאות הצבאיות של המלחמה. שכן אחרי מלחמת העצמאות, בטרנספורמציה מצבא מגויס בן יותר מ-100,000 חיילים לצבא קבע וסדיר קטן וצבא מילואים גדול – התגבשה אצל האבות המייסדים תפישה או אסטרטגיה של מגננה.

צה"ל ראה את המלחמה נפתחת שוב במתקפה ערבית. ב"סיבוב השני" – כך סברו בתחילת בשנות ה-50 – יהיה על צה"ל להגן באמצעות הצבא הסדיר, שלגביו הניחו שיישחק לא מעט בתקופה הראשונה של המלחמה וכמובן, המתקפה הערבית תיבלם גם באמצעות ההגנה המרחבית שתתוגבר על-ידי חיל המשמר. עוד סברו שגיוס המילואים יאפשר לצה"ל לעבור למתקפות-הנגד במסגרת האסטרטגיה של מגננה – וכך ייהרפו הצבאות הערביים הפולשים.

התפישה הזו התחלפה כעבור כשנתיים, יחד עם השינוי או החלפת המושגים לאסטרטגיה של מגננה, המוצאת אל הפועל באמצעות המתקפה האופרטיבית אל שטח המדינה/המדינות השכנות, מהר ככל האפשר. וכמובן מתפישת זו נבעו מושגים רבים אחרים, כמו "מלחמה יזומה", "מלחמת מנע", "מתקפה מקדימה" "הכרעה באמצעות השמדת כוחות וכיבוש שטח" ועוד.

את התצורה של אסטרטגיה של מגננה באמצעות מתקפה אופרטיבית לשטח המדינות השכנות, אפשר לייחס להנחה שהתפתחה בקרב צמרת צה"ל, כי קשה מאוד להגן על מדינת ישראל בתצורה הגיאוגרפית של גבולות הסכמי שביתת הנשק מ-1949, ומהערכה כי ההגנה המרחבית, שהתבססה על היישובים של תחילת שנות ה-50, שונה מאוד באיכותה מזו של ההגנה המרחבית במלחמת העצמאות, וזו איננה יכולה להעניק מענה הולם וכי שחיקת הצבא הסדיר בתקופה הראשונה של העימות הצבאי תיגרע מכוח הצבא וזה יחסר מאוד, במיוחד בתקופת ההכרעה של המלחמה.

אבל יותר מן הסיבות הללו, חילחלה בקרב צמרת צה"ל ההכרה כי מלחמת העצמאות לא סיפקה את הנכסים הקרקעיים ההכרחיים לבטחונה של ישראל, והדרושים לצורכי התפתחותה הכלכלית והדמוגרפית בעתיד. הכרה זו הלכה והעמיקה משום שהקצונה הבכירה העריכה כי ניתן היה להשיג הרבה יותר בשלביה האחרונים של מלחמת העצמאות – לדירה הייתה זו הודמנות שהוחמצה.

מי שיעיין בתכנונים המבצעיים של המטה הכללי בשנים 1953 – 1956, יזוכה כי עשרות תכנונים אופרטיביים עסקו במבצעים שתכליתם להביא, באמצעות מלחמה, לשינוי המציאות במזרח התיכון על-ידי הכתבת גבולות חדשים. אך מאחר שיציאה למלחמה יזומה איננה עניין-של-מה-בכך, ולא

חיוני שלא להגיע למצב שבו המלחמה תיפתח כאשר צה"ל במגננה. וכך, המושג של יחסי מגננה-מתקפה, ביחד עם התודעה החבויה בדבר שינוי הגבולות, היו לחלק מהמסד הרעיוני, מההמשגה של צה"ל לקראת מלחמת ששת הימים, גם אם לא המשגה מוצהרת.

אבל בתקופת ההמתנה, במאי ובתחילת יוני 1967, נאלץ צה"ל להיערך עם כל הכוחות האפשריים למגננה בפיקוד הדרום, מבלי לדעת מתי יתאפשר לו לתקוף, וגרוע מזה – היה חשש שמא המצרים יפתחו ראשונים במלחמה. ההתפתחות הזו גרמה, בלשון המעטה, לאי-נחת בצמרת צה"ל, ואי-הנחת הזו נבעה משום שהתפישות או הקונספציות שצה"ל החזיק בהן עד למאי 1967 נתקלו לפתע במציאות חדשה, בלתי צפויה, שלא בהכרח הייתה לה המשגה מוקדמת, שכן האפשרות שהמלחמה תיפתח במגננה, והמגננה הזו, אפשר שתצטרך להשיג הישגים מספיקים למתקפת-הנגד וממנה למתקפת-ההכרעה – לא הייתה או ב־state of mind של צה"ל.

אי-הנחת הזו עברה לממשלה, ודוגמה לכך היו המושגים שהאלופים ישראל טל ומתי פלד המנוח העלו בפני הממשלה בדיוני מאי 1967: מושג ההרתעה – אובדנה והכרח להשיגה מחדש, ומושג יכולת העמידה, או חולשת יכולת העמידה, והשפעתה על היחלשות יכולת המחץ. אני תוהה עד כמה הבינו אז חברי הממשלה את המושגים שביסוד אי-הנחת הצבאית הזו, ועד כמה האופק המושגי של הצבא היה מובן לחברי הממשלה.

מלחמת ששת הימים

מלחמת ששת הימים הוכרעה מהר מאוד ובשני אירועים. ההכרעה הראשונה הושגה כבר בשלהי היום הראשון, לאחר שחיל האוויר הוציא מכלל פעולה אפקטיבית את שלושת חילות האוויר של המדינות השכנות. והשנייה, בבוקר יום המלחמה השני, לאחר שאוגדות פיקוד הדרום הבקיעו את המערכים של הריוויזיות המצריות הקדמיות. מאותו השלב ואילך נותרו רק קרבות וברור היה כי למצרים אין בהם שום סיכוי.

והנה בחזית הירדנית והסורית, שנדרשו בהן לא יותר מתגובות מגננתיות מוגבלות, משום שצבאות ירדן וסוריה לא היוו עוד איום של ממש לאחר ההכרעה בחזית במצרית, שהושגה תוך 24 שעות בלבד – צה"ל הגיב בעוצמה עד לכיבוש מלא של הגדה המערבית ושל חלק ניכר מרמת הגולן.

הצבא הוא הפוסק – הקיפו התכנונים האופרטיביים מגוון גדול מאוד של אפשרויות, ולפיהם, למשל, כתוצאה מתקרית חמורה בין ישראל לירדן (כמו כיבוש מובלעת הר-הצופים על-ידי הלגיון הירדני, או אירוע בעל אופי דומה ברצועת עזה) צריך, וגם אפשרי, לפתוח במערכה שתביא לשינוי של קבע בגבולות של מדינת ישראל עם שכנותיה, ואין הכוונה לתיקוני גבול קלים. מסמכים רבים מעידים על התוכנה בדבר שינוי קבע של הגבולות, אך לא מסבירים כיצד ימומש השינוי – לאחר שצה"ל ישמיד את כוחות האוייב ויכבוש שטחים. יש לשער שבצה"ל לא הייתה אז חשיבה מעבר לעצם הפעולה הצבאית, ואפשר שעניין זה הושאר לממשלות. אבל אלה לא עסקו בדבר כלל ועיקר. ראש הממשלה דוד בן-גוריון החל להרהר באפשרות לשינוי יזום של הגיאופוליטיקה במזרח התיכון בשנה שקדמה למבצע "קדש".

כמובן שלא רק דפוס החשיבה הזה הוא הסיבה הישירה והעיקרית למבצע "קדש" ב-1956, אבל יש לשער שהוא חילחל למחשבתו של בן-גוריון, ובכך אפשר, אולי, להסביר את אשר כתב "הזקן" ביומנו ב-22.10.1956 בדרכו לוועידת סבר, שבעה ימים לפני פתיחת מבצע "קדש", דהיינו – שינוי גבולות ישראל כסידור קבוע, ולא רק עם מצרים. ביטוי לעניין שינוי הגבולות של מדינת ישראל כסידור קבוע ניתן גם בפקודות הצבא "קדש מספר 1", מ-5.10.1956 ו"קדש מספר 2" – מ-26.10.1956. ויש לכך תימוכין נוספים.

בסופו של דבר, המערכה בסיני לא הביאה אמנם לשינוי הגבולות, אבל המושגים – "מגננה אסטרטגית המוצאת לפועל במתקפה אופרטיבית" ותוצאותיה – "השמדת כוחות" ו"כיבוש שטח" ובעקבותיהם, "שינוי המציאות והגבולות" – המשיכו להתקיים בתודעת הקצונה בצה"ל גם אחרי מבצע "קדש" ובשנות ה-60 עד למלחמת ששת הימים. ומאחר שהדוקטרינה הצבאית כוללת בתוכה את המושגים המעצבים את תודעת הצמרת הצבאית, נראה שהיא הורחבה מאוד. אני סבור שהדוקטרינה הזו, לא הייתה בהכרח מבוררת עם המדינאים; אני תוהה אם היא הייתה בכלל ברורה להם.

יתר על כן, "קדש", כדוגמה ומופת ליכולת הטמונה במתקפה שצה"ל פותח בה ראשון, הביאה לירידת ערכיותה של התפישה "מצב היסוד מגננה" בשנים שבין "קדש" למלחמת ששת הימים. המגננה האופרטיבית, אף שלא נעלמה לחלוטין מהתודעה הצבאית, נתפסה כצורת תמרון נכה והפכה ל"שפחתה" של המתקפה. לצמרת צה"ל היה נראה – ובאותם הימים, בצדק – שאין המגננה האופרטיבית יכולה להביא להכרעה; אין היא מסוגלת להביא לכלל ביטוי את יכולת המחץ ולכן,

לאורך תעלת סואץ אלא עד למצרים עילית, ובכל מפרץ סואץ וצפון ים סוף, כפי שהראו הפשיטות לפיצוץ גשרי הנילוס בין מצרים התחתית לעילית, או הפשיטות לפיצוץ קווי החשמל של סכר אסואן, לדלתא ולקהיר ופשיטת כוח משוריין מושט ממערב למפרץ סואץ.

מצרים נאלצה לגייס את כל משאביה, להתכונן בשיטתיות למלחמה שתקנה גם לה גבול בן הגנה. מצבא של 450,000 חיילים במאי 1967, בנתה מצרים במשך כחמש שנים צבא מצויד היטב שמנה כ-800,000 מגויסים, ויש גם סברה שסך כל המשרתים בשירותים המזוינים הגיע למיליון איש וב-6 באוקטובר 1973 יצאה מצרים למלחמה.

וכך, נראה שהמושג גבול בן הגנה, ברמה הטקטית והאופרטיבית, שנחשב לרצוי מאוד, הפך לגורם ראשי - לא יחיד - מהגורמים והסיבות למלחמת יום הכיפורים, משום שלגבול בן הגנה לישראל לא נלווה הסדר מדיני פוליטי כלשהו. דומה כי משה דיין המנות הבין את הבעיה בשלהי שנת 1971, כאשר רצה לנסות ולהגיע להסכם הפרדת כוחות עם מצרים, אבל הדבר לא עלה בידו. אני סבור שהמושג "גבול בן הגנה" של אז היה כשל לוגי.

ולעניין יחסי מגננה-מתקפה באותן השנים: אחרי שהתברר כי השהות בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים איננה זמנית וקצרת ימים, בשונה מהשהות בהם ב-1956, היה ברור שאם יתרחש משבר חדש שיוכל למלחמה בגבולות בני הגנה ובעומק אסטרטגי שהושג ב-1967 - אין לישראל אפשרות לצאת למלחמה מקדימה או למלחמה מונעת, ואפילו מתקפה מקדימה היא בעייתית, כפי שהתברר, הלכה למעשה, ב-6 באוקטובר 1973. לכן צה"ל ייכנס למלחמה, אם תתרחש, במצב יסוד מגננה, ועל בסיס המושג גבול בן הגנה. אלא שלא התחוללה המשגה מספקת של המציאות החדשה, והמגננה - כמצב יסוד - לא התפתחה בשל הדומיננטיות של המתקפה בתודעה, כמסיימת מלחמות מהר ובמחיר נמוך יחסית. המגננה נותרה עדיין "שפחתה של המתקפה" וכל שנדרש ממנה היה "לתת שירותים" למתקפה אל מעבר לגבולות בני הגנה, מתקפה שתכריע את המערכה. כמי ששירת באותה תקופה שנים אחדות בסיני, אני זוכר את היחס הכמעט בלתי סביר בין תכנוני מתקפה אל מעבר לתעלת סואץ לעומת תכנוני מגננה.

עניין נוסף שלא הגיע לכלל ברור ממצה באותן השנים, היה המתח בין שלושה קטבים: הקוטב האחד - הדירקטיבה (ההנחייה) הפוליטית שדבקה בסטטוס-קוו שנוצר אחרי תום מלחמת ההתשה על תעלת סואץ באוגוסט 1970. זו לא פתחה פתח להסדר מדיני וישראל לא בחנה האם אפשר לשמר את

לא היו לכך החלטות ממשלה קודמות וגם לא חשיבה כזו וגם המטכ"ל לא תיכנן זאת מראש, משום שהיה ברור שהוצאת מצרים מן המלחמה תפרק את כל הקואליציה הערבית של אז. כמובן שלא היה אפשר להסתפק בלא כלום כאשר ירושלים הבירה מופגזת ומשרדי הממשלה והכנסת נתונים תחת אש. אבל מכאן ועד להגעה עד לנהר הירדן, לקו התלים ברמת הגולן ולשפת תעלת סואץ - ליעדים אלה הובילה ההמשגה של צה"ל, שהייתה שילוב של התפרצות יכולת המחץ במתקפה, השמדת כוחות וכיבוש שטח - עד כמה שניתן כדי לאפשר שינוי במציאות של גבולות ישראל מ-1949.

בתחילת המלחמה לא חשב משה דיין שמן הראוי להגיע לתעלת סואץ, זה לא הפריע לראש מחלקת המבצעים במטה הכללי לכלול בפקודת המבצע של המטה הכללי - "עד לתעלה." אפשר, כמובן, להוסיף גורמים אחרים וחשובים - ואין לזלזל בערכם - אבל אין מקום להתעלם מאלה שהוזכרו.

הנה כי כן, שינוי כה עמוק במציאות שבין ישראל לשכנותיה, לטוב או לרע, מציאות שעד היום לא הצלחנו לפתור את הבעיות הנובעות ממנה - לא נולדה בכוונת מכוון קונקרטית, אלא בכוחם של המושגים המפרשים של צה"ל באותה התקופה. מלחמת ששת הימים, כידוע, הסתיימה בשינוי דרמטי במזרח התיכון כולו. צה"ל נכנס לתקופת התעצמות מרשימה באוויר, בים וביבשה, והשאלה המעניינת לענייננו - האם התחולל בעקבות המלחמה שינוי במושגים המפרשים של הצבא, ואם כן, מה היה השינוי.

לצורך הבהרת העניין, נדגים שני מושגים שרווחו בתקופה שבין 1967 ל-1973. האחד הוא המושג "גבול בן-הגנה" והשני, "מעמד מצב היסוד - מגננה, ויחסי הגומלין למצב היסוד - מתקפה."

יש לזכור שלצה"ל לא הייתה באותה העת הנחיה פוליטית ברורה, שכן הממשלה לא החליטה על גורל השטחים שנכבשו ביוני 1967 ולא הובילה לכיוון ברור. הופיע המושג "גבולות בני הגנה", שכלל הידוע, לא נולד בצה"ל, אלא בסביבה הפוליטית. הרעיון שהיה גלום בו אז - לא לחזור לגבולות שיאפשרו למדינה או למדינות ערביות לחזור וליצור סיטואציה הדומה לזאת שהייתה במאי 1967.

גבול בן הגנה על הגדה המזרחית של תעלת סואץ נראה לצה"ל טוב מאוד למצב של סטטוס-קוו, והייתה לזה הצדקה צבאית מיידית. הבעיה הייתה נעוצה בכך שכאשר לישראל היה גבול בן הגנה עם מצרים, למצרים לא היה גבול בן הגנה עם ישראל, גם לא לסוריה. מצרים הייתה חשופה לא רק

המגננה הובנה כמערכה אסטרטגית שיש לה יישות משלה והיא איננה רק "משרתה של המתקפה". כן נבחנו מחדש יחסי-הגומלין בין המגננה למתקפה, וגם בניין הכוח הותאם - ובאורח משמעותי הוא מותאם עד היום - לשינוי שחל במעמדה הקונספטואלי של המגננה, מבלי, חס וחלילה, להוציא מכלל צורך את מצב היסוד - מתקפה אסטרטגית.

כמו כן הובן עוד מושג - "תקופת המלחמה הראשונה", מושג מוכר בכמה צבאות מודרניים בעולם ופירושו, כי לדרך שבה אנחנו תופשים ומתכוננים לימי המלחמה הראשונים יש השלכה על סיומה, על תוצאותיה ועל אחריתה. וגם אם ההישגים הצבאיים שלאחר התקופה הראשונה יהיו מוצלחים מאוד - כפי שקרה במלחמת יום הכיפורים - אין בהם די כדי לבטל אי-הצלחות בתקופה הראשונה, בעיקר אם הן מתרחשות במצב יסוד מגננה.

המושג "הכרעה" הוותיק והטוב מ-1956 ומ-1967, שהיה קשור בטבור להשמדת כוחות ולכיבוש שטח, גם הוא הפך ליחסי ונקשר יותר להשגת המטרות שהמטכ"ל פועל לאורן, אם כי במלחמה תמיד יהיה צורך להשמיד כוחות ואלה תמיד פרוסים בשטח, אבל השטח איננו בהכרח מטרה לכשעצמה. ויש גם כאלה המפרשים את המושג "הכרעה" במלחמה כהישג צבאי המאפשר לחזור להסדר מדיני, בדומה לזה שהתקיים לפני המלחמה.

המושג "גבול בן הגנה" או "גבול בטחון", אף שאין לגביו אחידות, איננו נתפש עוד כמושג הנבחן בעיקר בממד הקרקעי, כקו הגבול התוחם בין צבא יריב לצה"ל. גבול בטחון נתפש כמושג שיש בו מרכיבים רבים, ואלה יוצרים מערכת מורכבת של פירוי צבאי, של היכולות הצבאיות במצבי היסוד מגננה ומתקפה; של שטח היוצר עומק או חיץ ולא פחות חשוב - של הסדר מדיני, גם אם איננו רשמי ואיננו סופי - וכל אלה, ביחסים משתנים, נתפשים כגבול בטחון. נראה שהבנה זו מצויה יותר בצה"ל ופחות מכך בצמרות הפוליטיות.

העיונות נמוך-האינטנסיביות בארגונים הפלסטינים שהתרכזו מאז 1970 בעיקר בלבנון - מאבק שהגיע לממדים של ממש לאחר מלחמת יום הכיפורים, המלחמה בלבנון ב-1982, האינתיפאדה והמצב הנוכחי בדרום לבנון ובשטחי הרשות הפלסטינית ובישראל כולה - הביא לשינוי מושגי הולך ומעמיק בצה"ל. השינוי הוא לכאורה איטי והוא מתרחש אחרי שהמציאות כבר השתנתה. אנחנו עדיין מכנים את כל מה שהזכרתי, למעט מסע המלחמה בלבנון ב-1982 כבטחון שוטף (בט"ש) -

המצב לטווח זמן בלתי ידוע. הקוטב השני - שיטת הפעלת הכוח הצבאי במלחמה במצב יסוד מגננה אסטרטגית - גרסה כי כדי להשיג הפסקת אש תידרש העברת המלחמה אל שטח היריב, אל מעבר לאותם מכשולים שנחשבו לגבולות בני הגנה, קונספציה שהייתה יפה למציאות של הימים שלפני יוני 1967, אבל הייתה בעייתית מאוד במציאות החדשה. הקוטב השלישי - מצאי המשאבים הזמינים למלחמה במצב יסוד מגננה, לא תאם את שני הקטבים הראשונים.

ההנחיה של "אף שעל", אל מול המשאבים הזמינים המצומצמים למגננה לא התחברה טוב. הפערים שנוצרו והמתח הקשה, לא עברו בלא תשומת לב של צמרת צה"ל, ולא היה בנמצא הסדר פוליטי שיכול היה, אולי, לגשר על המתח האמור. תא"ל (מיל') אבנר שלו ציין בהרצאתו כאן שהממשלה לא ראתה את הדברים בעין זו וחשבה שאפשר לצמצם את סדר הכוחות של הצבא. ואמנם, נראה היה אז שהמודיעין הוא שיתריע מבעוד מועד, והתראתו נתפסה כחוליה החסרה, המגשרת על המתח בין שלושת הקטבים. אלא שהמסד המודיעיני, מעבר לסוגיית פשל ההתרעה, הזכור לנו מאז, לא ירד לעומק הבעייתיות, לא דווקא של הצד השני, של מצרים, אלא לעומק הבעייתיות של מערכת המושגים המפרשים הצה"לית וחולשותיה, ולא הבין עד תום שהוא, ורק הוא, מגשר על הפערים. ואני מעז לומר שהייתה בכך תוספת למשקולת השלילית על כשל ההתרעה.

לחולשת המגננה, כמצב יסוד, אל מול "גבול בן הגנה באסטרטגיה של מגננה", המקבלת את תחילת המלחמה במגננה, במצב של זמיונות לא מספקת לחלוטין של משאבי לחימה, הייתה השפעה מכרעת על התנאים שבהם התרחשה והתנהלה מלחמת יום הכיפורים, כשחלק מהקצונה הבכירה דאו עדיין חשב, בפתיחתה, שאפשר לעבור מייד למתקפת-נגד להכרעת המלחמה, הנחה שלא התממשה.

באותם ימים, החל להיוולד מושג חדש, והיום הוא מוכר היטב בצה"ל, הכוונה ל"מגבלות המתקפה להכרעה", כדוגמת צליחת תעלת סואץ, המערכה ממערב לתעלה והמערכה אל תוך השטח הסורי שמעבר לקו הסגול. אמנם די היה בשתי המתקפות הללו כדי לשלול את ההיגיון של המתקפות - המצרית והסורית - ולבטל את הישגיהן הצבאיים, אך לא היה בהן כדי לשלול ולבטל את ההישגים המדיניים והאסטרטגיים של מצרים וסוריה במלחמת אוקטובר המצרית-סורית.

אחרי מלחמת יום הכיפורים, ובתהליך איטי עד מאוד, חלו שינויים ממשיים בחלק מהמושגים, מהתפישות, ולהלן אפרט מעט מהשינויים:

מוגדרת לפי הדרג הצבאי המטפל בה. המג"ד - העוסק בבט"ש, בגזרה נתונה בלבנון, הבעיות שלו הן בעיות בהיקף גדודי, בלבנון או ביו"ש. אלוף הפיקוד עוסק, לכאורה, במדיניות הפעילות הצבאית והאזרחית הכוללת והשוטפת במרחב. המטכ"ל עוסק במדיניות הכוללת - בשטחים, ברצועת הבטחון בצפון וכל השאר. ואולם אירוע כמו הטבח שעשה ברוך גולדשטיין במערת המכפלה בחברון, אירוע שהתרחש במסגרת ובממדים של פלוגת משמר הגבול והיה באחריותו של מ"פ, דהיינו, אירוע פלוגתי, הופך תוך רגעים אחדים לאירוע אסטרטגי, וכמוהו עניין פעוט של ירי ארבעה או שישה פגזים במבצע "ענבי זעם" - עניין לסוללה ארטילרית ולחוליה שלנו שפעלה בשטח חיובאללה. ההפגזה בטעות על אזרחים הופכת את הפגזים לאסטרטגיים עד כדי כך שהם סימנו את סיומו של המבצע, עוד לפני שצה"ל התכוון לכך.

כל אלה מעידים על אובדן המדרגיות, ובמקומה עלה הצורך בדו-שיח בלתי פוסק, לפעמים בין הרמטכ"ל לחייל הפשוט בשטח. לעתים קרובות, התקשורת מכנה דו-שיח זה "תחקיר". אולם לא זה הוא מובנו האמיתי. אפשר לתארו כפירוש בלתי פוסק של מציאות דינמית באמצעות רב-שיח מעגלי, מלמעלה למטה ומלמטה למעלה, והוא שמאפשר לחשוב ולהתמודד עם המציאות הכול-כך סבוכה.

את הסוגיה הזו של התפתחות ושינוי המושגים המפרשים במלחמה נמוכת-אינטנסיביות, אפשר להדגים גם באמצעות חשיבתו של יצחק רבין המנוח, איש שרגליו וראשו היו נטועים היטב בענייני הצבא ובמדיניות כאחד. ביוני 1991 הרצה רבין במרכז בגין-סאדאט למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר-אילן, והישווה את הבטחון השוטף, או מה שכונה כאן, המלחמה נמוכת-האינטנסיביות, למלחמה הכוללת. לצורך ההשוואה בין השניים הוא השתמש במושג: "איום קיומי", מושג ותיק ומוכר לכולנו. ומאחר שהמלחמה הכוללת מהווה איום קיומי ואילו הטרור האיסלאמי, הפלסטיני, האינתיפאדה אינם מהווים איום קיומי, לכן, טען רבין בשנת 1991, מדיניות הבטחון צריכה להתמקד אל מול האיום הקיומי, ובו עלינו להשקיע את עיקר משאבי האדם והחומר.

שלא כדעתו של רבין המנוח, אני טוען שהמושג איום קיומי, הן אז ועוד קודם לכן, לא היה בו די כדי להבחין ולהבין את המשמעות של המלחמה נמוכת-האינטנסיביות, משום שאנו יודעים כיום כי גם אם הקונפליקט הזה איננו טומן בחובו סכנה קיומית, הוא משפיע על צורת קיומנו ועל עתידנו באורח כה מקיף וכה עמוק, עד שנדרשת קונספטואליזציה חדשה בשביל להוציא אותו מהמסגרת של

מושג שהיה קיים כבר בימי היישוב וב"הגנה" בשנות השלושים. כינוי ארכאי ומטעה. בעולם, במיוחד בארצות-הברית, תופשים את התופעה, שאנחנו מכנים בט"ש כ- low intensity conflict דהיינו - קונפליקט נמוך-אינטנסיביות, או מלחמה נמוכת-אינטנסיביות או, עוד ביטוי המופיע ב-Manuals של צבא ארצות-הברית: operations other than war כפי שמכנים זאת בחשיבה האופרטיבית והאסטרטגית שלהם. התופעה הזו, שעמה אנחנו מתמודדים כבר יותר מעשרים שנה, המלחמה נמוכת-האינטנסיביות, הביאה לשינוי של ממש במושגים של צה"ל ואני מבקש להדגים אחדים מהם.

הראשון - מושג ה"אויב". בעבר לפני הרבה שנים הן בצה"ל והן בחברה הישראלית, היה לנו קל להבחין בין אויב לבין מי שאיננו אויב, גם אם זה שאיננו אויב הוא לא בהכרח אוהב. המצרים, למשל, או הסורים, היו אויב, דבר שאיפשר לתאר בקלות את הגבולות ואת תיחום הפעולה הצבאית במלחמה לא פעילה ובמלחמה פעילה.

בקונפליקט נמוך-אינטנסיביות, החלוקה הזו איננה תופסת בשל המורכבות של הצד השני. לרוגמה - במסע בלבנון ב-1982 היו הפלסטינים "אויב" ואילו הנוצרים "ידיד", אולם הנוצרים לא בהכרח, ולא בכל מצב היו ידיד; הסורים בלבנון לא היו בהכרח אויב בפועל - אלא אם החלטנו כך ופעלנו לשם כך. השיעים, הדרוזים ואחרים, לא זכו להתייחסות המתאימה משום שלא נכנסו בפשטות לקטגוריה של אויב - או ידיד - ורק מאוחר יותר הבנו שאלה גורמים רבי עוצמה שלא ידענו להבחין בהם.

עוד קודם לכן, שגינו בפעולת כראמה ב-1968 כאשר הכנסנו את הצבא הירדני לתוך המסגרת של המאבק בפתח' בבקעת הירדן המזרחית. היום אנחנו יודעים את ריבוי הפנים ואת הדיפרנציאציה של מרכיבי היישות הפלסטינית, את מגוון המרכיבים שתחת שליטתנו ואת הבעייתיות שבפעולה נגד גורם עויין בקרבם, ההופכת ליריב ישיר גם את מי שאינו בהכרח כזה. לא ייפלא אפוא שבצה"ל של היום נוהג מושג בהקשר לבעיה הפלסטינית: "עימות אלים בתנאי הסדר", מושג מורכב הנלמד בצה"ל בשל הצורך לחזור מעימות אלים לגבולות היום-יום של הסדר - יהיה רופף, יציב או ראוי לביקורת כאשר יהיה.

דוגמה נוספת לקונספטואליזציה שהתחוללה עקב הקונפליקט נמוך-האינטנסיביות, היא שבירת המדרגיות המקובלת בצה"ל, כפי שהיא מקובלת בצבאות אחרים, לפיה הבעיה שאיתה אנחנו מתמודדים

מושג האיום הקיומי וליצור לו מסגרת מושגית שונה. אני מניח שלתהליך אוסלו קדם או התלווה אצל רבין שינוי מושגי.

גם מושג ה"התראה המודיעינית" המוכר, עובר שינוי, ולא דווקא בגלל שינוי המציאות במדינות השכנות, אלא בגלל השינויים שחלים אצלנו בהבנת המציאות של עצמנו. אם בעבר הנחנו שהמלחמה יכולה להתחולל בכל זמן שהוא, ובתהליך קצר, והיינו מוכנים, כצבא וכחברה וכמדינה, לשלם את המחיר בהפניית משאבים גדולים מאוד ובאופן רצוף למוכנות למלחמה במשולב עם תהליך המודרניזציה והבנייה של הכוח הצבאי – הרי שמזה תקופה ארוכה ירדה מוכנותו של צה"ל למלחמה. הדברים גם פורסמו בתקשורת והרמטכ"ל אף התריע עליהם. ההתראה המודיעינית, שבאופן מסורתי נועדה להביא לגיוס הצבא בזמן כדי שיוכל להתפרש בחזיתות, חייבת היום, יותר, להצביע על התהליך המוליך למלחמה ולשכנע בוודאותו, הרבה יותר מאשר להזעיק ימים ספורים לפני פריצתה – דבר שאם היה מתרחש, אולי היה משנה את מהלך המלחמה ב-1973.

לסיום, אני מבקש להדגיש שמדידת יכולתו של צבא המבוססת על מדידת ובדיקת חימוש, (כמות ואיכות), על הטכנולוגיה העומדת לרשותו, על היכולת הקרבית של הפרט ושל הקבוצה, על יכולתו לגייס משאבים רבים בזמן – חייבת להימדד גם על פי היכולת שלו לשנות ולהתאים את מושגיו, את הקונספציות שלו, למציאות המשתנה. ואם לא יעשה זאת מראש, והמשוב יבוא רק בעת המשבר והמלחמה, הוא עלול להיקלע למשברים קשים.

שאלות ותשובות:

מר אברהם זוהר:

בעניין הפיכת המגננה לשפחת ההתקפה, שכח תמרי שבמלחמת יום הכיפורים התנהלה מתקפת-נגד לא רק בדרום. גם בצפון הייתה מתקפה מתוך תנועה והיא הצליחה. בדרום היא לא הצליחה, בין היתר, כי הפיקוד בשטח ניהל את הקרב בצורה כזו או אחרת. לקחת את העובדות האלה וליצור תיוה ולומר שמה שקרה במלחמת יום הכיפורים נובע בין היתר מכך שהמגננה הפכה להיות לשפחת

המלחמה, הוא דבר שצריך להיזהר ממנו. ועוד הערה, בתקופה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, המטה הכללי של צה"ל ניהל דיון מעמיק במשך כל השנים עם הדרג הממשלתי. שר הבטחון, וגם ראש הממשלה, גב' גולדה מאיר, היו נפגשים אחת לכמה זמן עם פורום המטה הכללי, לדיונים על השאלות האלה. ולכן, צריך להיזהר, כשקובעים קביעות כאלה כי מהן לומדים לקחים גם לימים הבאים.

תא"ל (מיל') דב תמרי:

כשאני מדבר על המשגה בצבא, אין הכוונה לאדריכל או לאדם העומד בראש ההירארכיה הצבאית ולא מדובר על ניהול הקרבות והמערכה. אני מדבר על משהו אחר לחלוטין. אני טוען שיצירת הקונספציות, ההמשגה הצבאית, היא לא עניין שמתחיל ומסתיים במרוכז על-ידי רמטכ"ל או שר בטחון. אלא, זה דבר שנולד במקומות רבים.

ניסיתי לבדוק את זה בצבאות אחרים, גם בצבא הרוסי, "הצבא האדום" המפורסם, וגם בצבא האמריקאי – זה לא נולד אצל ראשי המערכת. מדובר בתהליך חברתי עמוק אצל קבוצות קצינים. לפעמים זה מתחיל מדרג נמוך מאוד ומתפשט, ואחר-כך עושים לכך פורמליזציה ומיסוד. לפעמים זה עשוי לקחת שנים. לכן, אני לא מקבל שתהליך ההמשגה צריך לתאום להיררכיה של הארגון. כל ארגון זקוק שתהיה לו הירארכיה, אחרת הוא לא יכול לעבוד, אבל ההמשגה לא נובעת, בהכרח, מהראש אלא ממקומות אחרים. כאשר לניהול המלחמה: מרגע שפורצת מלחמה, מתקיימים כללים אחרים מאלה שדיברתי עליהם ולכן ניהול המלחמה הוא כבר שאלה אחרת.

תא"ל (מיל') מרדכי ציפורי:

לדעתי, לאחר מלחמת ששת הימים השתררה אצלנו קונספציה של שחצנות וביטול האויב וזלזול בו. אתן דוגמה. הייתי מפקד בית הספר לפיקוד ומטה ומפקדי החילות היו באים אלינו לתת הרצאות. באחד הימים, בתחילת 1973, הירצה אצלנו ראש אמ"ן/מחקר. בדבריו ביטל כל סיכוי שצבאות ערב מסוגלים לפתוח בעתיד הנראה לעין במלחמה. לא רציתי להעליב אותו בפני כל הפורום וכשיצאנו שאלתיו – איך אתה אומר דבר כזה, כאשר ישנם צבאות ערב סדירים ושם זה רק עניין של החלטה – לפתוח או לא לפתוח במלחמה. והוא השיב לי מניה ובי – זהו, אנתנו יודעים!

מה שקורה בעולם המושגים. הרבה נכתב ונאמר שהבעיה העיקרית שלנו ביום הכיפורים הייתה בעיית הניתוח האסטרטגי. קומץ אנשים בלבד הבין, אם בכלל, שדי למצרים בהישג פעוט בימים הראשונים או באקט הפותח של המלחמה כדי לקבוע את אי-השגת היעדים שלנו במלחמה, והשגה מסוימת של יעדים מדיניים, ברי-קיימא, מהצר השני, שמשנים את פני המזרח התיכון וזה בדיוק מה שקרה. וכדי להיערך למציאות כזאת, שהיא כולה ברמה האסטרטגית – אי אפשר לדבר על עולם מושגים מהתחום האופרטיבי והטקטי. כראי לנו לחשוב על זה שבעולם הערבי היו יותר טובים מאיתנו בניתוח אסטרטגי, בהצבת מטרות אסטרטגיות ובחתימה למימושם.

פרופ' זאב מעוז:

אחת הדילמות, שעמדו בפני צה"ל לאחר מלחמת ששת הימים, הייתה הבעיה שהוא ניצב במצב של חוסר הכרעה מדינית לגבי העתיד. חוסר ההכרעה הזאת קיים במידה רבה עד היום. אין הגדרה מדינית, מעבר ליעד הכללי והמעורפל שצה"ל צריך להגן על גבולות המדינה. אבל לא ברור לאיזה גבולות צה"ל צריך להיערך, או מהם דברים שהם בבחינתנו קווים אדומים, כפי שהיו הדברים ערב מלחמת ששת הימים. אנחנו ידענו, כצבא, מה אסור לצד השני לעשות, ומה המשמעות של חציית קווים אדומים על-ידי הצד השני. אך מה היו הקווים האדומים שצה"ל היה צריך להתמודד מולם, או הדרג המדיני היה צריך לכוון את צה"ל שהוא יהיה צריך להתמודד מולם לאחר מלחמת ששת הימים, מהם הקווים האדומים של מדינת ישראל היום?

במלים אחרות, יש תופעה מאוד בעייתית בחיינו וצה"ל מתמודד איתה בנאמנות: הדרג המדיני מעולם לא קיים דיון רציני על האסטרטגיה המדינית-בטחונית של מדינת ישראל; נכון שהיו דיונים אופרטיביים על סוגיות מסוימות אבל לא היה דיון בדרג של ממשלה, על מה הולכים להיות גבולות המדינה בצורה ברורה, מה ההנחיות של צה"ל, מהי תורת ההרתעה או תורת ההכרעה שצה"ל צריך לעמוד בפניה, מבחינה מדינית.

תא"ל (מיל') דב תמרי:

הבעיה איננה בכמה שעות דיונים התקיימו בין הדרג הצבאי לדרג המדיני והפוליטי. וראי שתמיד היו דיונים. השאלה היא לא אם היו דיונים. השאלה שאני מנסה לבדוק היא אחרת לגמרי, וניסיתי לבדוק את זה בכמה מקומות, לצורך השוואה. ניסיתי גם לבדוק את הדיונים שקיים בן-גוריון, כי בכל אופן

ועוד דוגמה – לא ניתחו מספיק לעומק את כל עניין מבנה הצבא. השריון, עם הישגיו הגדולים, וברוב שחצנותו, הוריד פלוגות חרמ"ש מגדודי הטנקים וביטל את המרגמות שהיו בתוך פלוגות הטנקים או החרמ"ש, מהלכים שתוצאתם ידועה לאור זה שהצבא המצרי התייצב באוקטובר 1973 למלחמה משולבת עם חיל הרגלים שלו. גם מכלול הנושא הלוגיסטי של מלחמת ששת הימים לא נבדק עד הסוף ועד היום הוא בדבשת על צה"ל. כל אלה מצביעים על פגעים גדולים, לעומת הניצחון הגדול של מלחמת ששת הימים, ומלמדים על השחצנות וחוסר הניתוח לעומק של פני המלחמה שהייתה ושל המלחמה שעתידה להיות.

תא"ל (מיל') דב תמרי:

אני מסכים עם מוסק'ה ציפורי. נראה שיש כאן נושא למחקר העוסק במצבו הנפשי של צבא, כי על זה בעצם דיברת, מצבו הנפשי של הצבא לאחר 1967. דבריו של ציפורי נגעו, בין השאר, להערכת האוייב – מצד אחד, ולהערכה, איזה שינויים עשו במבנה הכוח. השינויים שעליהם הצבעת, בהשקפתי היום, הם מיוזמים – לא שהם מבוססים, הם בתחום הטקטי. הבעיה היא בעיה באמת של קונספציות וצר לי שהמילה קונספציה הפכה למילה גסה בגלל הקביעה של ועדת אגרנט. מצד שני, שלא יוותר מדברי הרושם שאני מזלזל בתחום היידע הטקטי אין עוררין על כך שבמלחמת יום הכיפורים היכולת הטקטית תרמה רבות לשינוי פני המלחמה.

הערה מהקהל:

צריך לשים טוב לב לרובד שדוביק תמרי מכוון אליו. מוסכם שמערכת ההמשגות היא דבר עמוק הנוצר בתהליך רב-אנפין ולא מוכתב על-ידי גורם אחד, על-ידי דמות אחת, בוודאי לא על-ידי רמטכ"ל או אלוף. הם, כמובן, תורמים לזה, אבל זה דיאלוג בין דרג מדיני למרכיבים חברתיים, למרכיבים פעילים חשובים מאוד בתוך הצבא. והערה נוספת לגבי האינטנסיביות של המגעים בין מה שנקרא הדרג הצבאי לדרג המדיני. בתקופה שלפני מלחמת יום הכיפורים האינטנסיביות הייתה רבה מאוד, אולי רבה מדי. הרמטכ"ל נקרא להשתתף בהרבה מאוד ישיבות ממשלה, לאורך כל הדרך, והרבה מהפגישות התקיימו במה שנקרא מטבח של גולדה, שהיה מאוד פעיל. הרבה שבתות הייתה שם הקבוצה הזו. הם דיברו. השאלה על מה הם דיברו ומה כל אחד הבין מהדיבורים האלה, זאת שאלה לגמרי אחרת. לא אחת הייתה לי יותר מהרגשה, ידיעה, שיש כאן שיח חרשים. כל אחד חי בעולם המושגים שלו ואז כל השחקנים משחקים, בכוחות האלה שלא פעילים מספיק כדי להבין, בעצם, את

הוא היה שר הבטחון הראשון וראש הממשלה הראשון, עם אנשי הצבא ואת התכתובות שלו ואת המסמכים של שלום עשת (אייזנשטטר) ולראות – איך המושגים של קצינים בצבא עוברים לבן-גוריון, איך בן-גוריון מקבל אותם. בן-גוריון גם עשה סמינרים, שני סמינרים לפחות – הסמינר של 1947 והסמינר של 1953.

אני מבקש לבדוק מהן הקונספציות של איש הצבא, מהן הקונספציות של המדינאי ואיך הם מפרשים את המציאות באמצעות הקונספציות שלהם, ולא אם היו דיונים. מהדבר השני זה, ואני זוכר עוד בהיותי בצה"ל, בדרגות די בכירות, שתמיד היינו מתלוננים שהדרג הפוליטי, לא מגדיר לנו מטרות מלחמה, כהנחיה קבועה או לקראת מלחמה.

אני מגיע לכלל מסקנה שהדרג הפוליטי מסוגל לתת זה שני דברים, חשובים מאוד, אך לא הרבה יותר מזה: האחד, זאת ההחלטה לשחרר את הכוח הצבאי לפעולה, את זה לא עושים אנשי הצבא. מי שמחליט בסופו של דבר לצאת למלחמה אלה הן ממשלות – אצלנו וגם אצל אחרים. הדבר השני שהם נותנים זה אוסף אינטרסים בצורת רעיונות – מגובשים יותר או מגובשים פחות – אל הצבא, וזה הכל. יותר מזה הם לא נתנו, הם גם לא יתנו. זה טבע היחסים בין מטרות כלליים או צמרות צבאיות לממשלות. והתפקיד של אנשי הצבא, הוא לא להתלונן למה לא מגדירים לנו מטרות בנוסח של המטרה הטקטית (לכבוש את... עד...), ניסוח של לכל היותר כמה שורות, אלא לפרש את ההרשאה לצאת למלחמה, עם הרעיונות הפוליטיים, עם הדירקטיבה, לכלל תוצא צבאי סופי (END STATE) וליצור את המסגרת הקונספטואלית של המלחמה ואחר-כך להביא את זה לאישור הממשלה כי היא כמובן צריכה לאשר. ואגב, בעניין האישור, זה לא רק העניין של הפורמליות מהבחינה המשפטית. אני מסתכל לא על העניין של הממשלה כסמכות מאשרת, אני טוען שרק באמצעות ההמשגה הצבאית – הממשלה תבין את הרעיונות של עצמה. והדו-שיח המעגלי הזה הוא לא עניין של האם נפגשו וכמה פעמים נפגשו והאם דנו, אלא איך התנהלו המפגשים – ומה הקונספציות שבאות לידי בחינה ומה הבינו זה מדבריו של זה.

פרופ' זאב מעוז:

תודה רבה למרצה ותודה למשתתפים מהקהל. תם המושב הראשון של יום העיון.

מושב שני

יו"ר – ד"ר מרק הלר:

אני פותח בזה את המושב השני של יום העיון. המושב השני יעסוק בהשלכות מלחמת ששת הימים מבחינת ההיבטים האזרחיים. במושב זה יהיו שני דוברים. הראשון, פרופ' איתמר רבינוביץ', פרופסור ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב ומי שכיהן כשגריר ישראל בארצות הברית וכראש משלחת ישראל לשיחות עם סוריה ואלוף במילואים שלמה גזית שהיה ראש אמ"ן ומתאם הפעולות בשטחים. פרופ' רבינוביץ' יידרש בהרצאתו לשינויים שהתחוללו בעולם הערבי מאז 1967.

פרופ' איתמר רבינוביץ':

העולם הערבי: 1967-1997

אני מבקש להודות על ההזמנה להשתתף ביום עיון זה המוקדש לזכרו של דדו, שאותו מאוד הערכת וכיבדתי.

הנושא שלפנינו הוא נושא עשיר ומורכב. ב-30 השנה שחלפו מאז מלחמת ששת הימים קרו באזורנו ובעולם הערבי הרבה מאד דברים, ומתעוררת בעיה מתודולוגית – מה נבע ישירות מהאירועים הדרמטיים והטראומטיים של יוני 1967; מה לא נבע מהם, ומה נובע מהם באופן חלקי בלבד.

ברור שאם אנחנו מדברים על, למשל, תמורות בדרך או תמורות בתנועה הלאומית הפלסטינית, הקשר הסיבתי בין יוני 1967 לבין קורותיה של התנועה הלאומית הפלסטינית הוא קשר ברור. באשר

הנוקבים ביותר לגבי התבוסה, אבל גם הביא מכתביהם של הוגי-דעות ואנשים פוליטיים אחרים בעולם הערבי, ששאלו את עצמם: מה משמעותה של התבוסה של 1967, והאם, ובמה, היא שונה מזו של 1948. כידוע, גם תבוסת 1948 הביאה לחשבון-נפש מסוים בעולם הערבי, ולפחות חלק מההתפתחויות הפוליטיות שאירעו זמן קצר לאחר מכן, נבעו במישורין מן המפלה הצבאית ומן המפלה המדינית, של אותה שנה. המפלה של 1967 הייתה הרבה יותר קשה. היא הייתה, קודם כל, מפלה הרבה יותר מובהקת והיא קרתה בצורה הרבה יותר מהירה והרבה יותר דרמטית. התוצאות שלה היו הרבה יותר ניכרות לעין, וחשוב מכל – היא קרתה לא למשטרים המסורתיים, שניתן היה לומר עליהם שהם משטרים מלוכניים, פיאודליים ורקובים, שמקומם בערימת האשפה של ההיסטוריה. היא קרתה למשטרי המהפכה. הרי עבד אל-נאצר הוא האיש שהדחית את המלך פארוק, הוא האיש שבא להחליף אותו, לתקן אותו. ובסוריה היה זה משטר הבעת'. והעובדה שהמשטרים האלה לא הצליחו להעמיד צבאות או לגבש מערכות פוליטיות שיוכלו להתמודד עם מדינת ישראל – הם ניגפו בפניה בצורה כל-כך מוחצת – חייבה, כמובן, עריכת חשבון-נפש הרבה יותר נוקב.

בהקשר זה, אנחנו נתקלים בתופעה שלה שני רבדים. ברובד של חשבון-הנפש – מצב-רוח קודר שבא לידי ביטוי בשירה של משוררים כמו קבאני וכתבים של פילוסופים כמו צאדק אל-עאזם וכתביהם של עיתונאים, הוגי-דעות ופולמוסנים פוליטיים וכמובן, הביקורת מן האגף האיסלאמי הרדיקאלי – הדברים נאמרו בחריפות רבה. ספרו של הרכבי, כמו גם קבצים אחרים, נותן להם ביטוי נאמן.

אבל, כשאנחנו שואלים, איזה חשבון-נפש נעשה במערכות הפוליטיות; איזה שידור מערכות קרה בעקבות המפלה בעולם הערבי, התשובה היא הרבה יותר מוגבלת. בסופו של דבר, המשטרים הקיימים הצליחו להיערך נכון פוליטית. האופוזיציה להם היא זו – לא הייתה ערוכה, או לא הייתה מושתתת על יסודות חזקים דיים, על-מנת למוטט את המשטרים, שניגפו או את החברה ששלה ב-1967. השינויים שהתחוללו בכל זאת, התרחשו מאוחר יחסית ובצורה חלקית ולא לוו בחשבון-נפש אמיתי. במצרים, גילגל עבד-אל נאצר את האחריות על סגנו עאמר וחבורתו ואת עצמו ניקה מאחריות. נאצר נפטר ב-1970, ואת מקומו תפס אנוואר סאדאת, והוא שעשה את שידור המערכות במצרים – לא בגלל המפלה של 1967, אלא מתוך חשבון הרבה יותר עמוק, וסאדאת הרי בא מתוך אותה חבורה עצמה.

להתפתחויות במצרים – הקשר פחות ברור. אין ספק שהמפלה של 1967 תרמה תרומה חשובה לשקיעה נוספת של נאצר והנאצריזם. אך אירועי 1967 לא בהכרח היו הגורם העיקרי למותו של עבד אל-נאצר, לעלייתו של סאדאת, ולכל מה שבא בעקבותיהם.

להתפתחויות אחרות בזירה הבינלאומית אין שום קשר למלחמת ששת הימים. משבר האנגריה של ראשית שנות השבעים, עושר הנפט של שנות השבעים המאוחרות, מלחמת איראן-עיראק, נפילתה של ברית-המועצות – כל אלה קרו בתוך 30 השנה שבהן אנחנו דנים, והן נבעו מגורמים אחרים; מקורותיהם באזורים אחרים של העולם, וההתחברות שלהם לאירועים שנבעו במישורין ממלחמת ששת הימים, בתוך הקלחת הפוליטית של המזרח התיכון, יצרה את התמונה המורכבת, המוכרת לנו בקוויה הכלליים.

להלן ייבחנו ההתפתחויות העיקריות שהוזכרו, במגמה לנסות ולעמוד על הזיקה בינן לבין אירועי מלחמת ששת הימים. אתעכב גם על אירועים שאין להם כל קשר ליוני 1967. בסופו של דיון אנסה לצייר תמונה כוללת של השפעת מלחמת ששת הימים על העולם הערבי.

בעיה מתודולוגית שנייה נובעת מן העובדה שאנחנו מדברים על העולם הערבי במונחים גורפים. יש, כמובן, רמת הכללה הכרחית ומוצדקת, שבה ניתן לדבר על תהליכים הנוגעים לעולם הערבי כולו. אבל יש, גם התפתחויות מקומיות וייחודיות – לא כל מה שנכון לגבי כלל העולם הערבי; לא כל מה שנכון לגבי חלקו; תופס, בהכרח, לגבי כל מדינה ערבית, או לגבי כל תנועה פוליטית ערבית בחלק זה או אחר של העולם הערבי. אשר על כן, לפעמים אנחנו חוטאים לדיוק, כאשר אנחנו מדברים במונחים גורפים על העולם הערבי כולו.

בשל מגבלות מסגרת הזמן, לא יתאפשר לנו לבחון מיקרוסקופית את אשר קרה במדינה כזאת או בתנועה אחרת, אבל כראי לנו לזכור שכשאנחנו מדברים על "העולם הערבי" או על התפתחויות כלליות בו, אנחנו עלולים להימצא חוטאים, אם לא לאמת, אז לפחות לדיוק לגבי חלק זה או אחר של אותו עולם.

ראשית דבר, מתבקשת בחינת התגובה המיידית למפלת 1967 בעולם הערבי. פרופ' יהושפט הרכבי המנוח, בספרו "לקח הערבים מתבוסתם" – ספר שהתפרסם זמן קצר לאחר המלחמה, כלל נתח ארוך מספרו של פרופ' צאדק אל-עאזם, הפילוסוף והאיש הפוליטי הסורי, שכתב כמה מהדברים

בסוריה התנהל ויכוח בין תאפו אל-אסד, שהיה שר ההגנה, ופורמלית היה אחראי לתבוסה ולנסיבות שהביאו אליה, לבין שותפיו לשלטון. הוויכוח רק החרף סכסוך שהיה קיים ממילא ביניהם. בסופו של דבר, בנובמבר 1970 מאס אסד בוויכוח הזה, סילק את יריביו, נטל לעצמו את מלוא סמכויות השלטון ומאז הוא שולט בבטחה בסוריה ואי אפשר להגיד שתאפו אל-אסד ייצג איזה שהיא אלטרנטיבה לשלטון שהיה קיים בסוריה ביוני 1967. בהקשרים האלה לא נעשה חשבון נפש אמיתי בעולם הערבי.

במידה מסוימת, התגובה הפוליטית האמיתית, העמוקה יותר, האותנטית, בעולם הערבי לתבוסה כרוכה בעלייתה של התנועה האסלאמית, או מה שאנחנו קוראים הפונדמנטליזם האסלאמי, שהחל למלא תפקיד מכריע בפוליטיקה הערבית והאזורית משנות השבעים ואילך. יש קשר ישיר בין חזרת האסלאם לבין מלחמת ששת הימים, במובן זה, שהמלחמה הייתה אחד הגורמים שתרמו לעלייתן של התנועות האסלאמיות. היא עשתה זאת בכמה אופנים.

קודם כל, היא תרמה לשקיעתה של הלאומיות הפאן-ערבית; וזו תוצאה מובהקת של מלחמת ששת הימים. אם שנות החמישים המאוחרות ושנות השישים עומדות בסימן ההגמוניה המוחלטת של רעיון הלאומיות הפאן-ערבית והתנועה הלאומית הפאן-ערבית בפוליטיקה של העולם הערבי, הרי שנות השבעים הן שנות שקיעתה, הן השנים שבהן עלתה המדינה הבורדת, הפרטיקולרית, וכן עלו והתפתחו תנועות אחרות שיכלו להיכנס אל תוך החלל שנוצר עם שקיעתה של הלאומיות הפאן-ערבית. אך כפי שכבר נאמר, מלחמת ששת הימים לא הייתה הגורם היחיד לשקיעתה של הפאן-ערביות. כשלון האיחוד המצרי-סורי והתפתחויות אחרות, תרמו בהדרגה לכרסום הרעיון הזה אבל הכשלון של עבד אל-נאצר, כשלון הבעת' בסוריה וכשלון הרעיונות שיוצגו על-ידי שני המשטרים האלה, בהחלט תרמו לתהליך ויצרו את החלל שלתוכו, לפחות בצורה חלקית, נכנס הרעיון האסלאמי.

הכשלון של מה שנתפשו כרעיונות חילוניים, מודרניים, כקהילייה לאומית ערבית, פינה את הדרך לקריאה לשוב אל השורשים ולחזרה לאותנטיות. האסלאם ומי שדיבר בשמו, יכול היה לטעון: סטיתם מן הדרך הנכונה, חיפשתם לכם נתיבים אחרים; ב-1967 התגלה לכל שהנתיבים האלה הוליכו לשום מקום כך נטען – ולכן, הגיע הזמן לחזור אל המקורות האמיתיים, אל האסלאם. במובן זה, יש קשר ישיר בין המפלה ב-1967 לעליית התנועות האסלאמיות.

אבל תהיה זאת טעות לייחס את עלייתן של התנועות האסלאמיות אך ורק למפלה, שכן מדובר בתופעה הרבה יותר מורכבת. מדובר בתנועה דתית, שהשורשים שלה הם קודם כל דתיים, ואי

אפשר לתת הסבר להתעצמותה, או לחזרתה של תנועה דתית, אך ורק במונחים חילוניים. מן הראוי לבחון את התופעה גם בקונטקסט הדתי, כולל שימוש במונחים מתחום הדת. המפלה של 1967 היא רק אחד הגורמים שהביאו לעלייתה, והיא מצביעה על הקשר הברור בין מפלה לבין הופעתה של תנועה פוליטית אלטרנטיבית.

בעולם הערבי עצמו, התנועות הפונדמנטליסטיות לא הגיעו לשלטון באף לא אחת מהמדינות. ההצלחה הגדולה של האסלאם או התנועות האסלאמיות ארעה, כידוע, באיראן. השפעתן ניכרת, בראש ובראשונה, בהיותן תנועות פוליטיות המצויות בכל מדינה ערבית. אין בנמצא מדינה ערבית המשוחררת מקיומן של תנועות אסלאמיות, בראש ובראשונה, כתנועות של אופוזיציה. גם במדינה המוגדרת כמדינה אסלאמית כמו ערב הסעודית, יש אופוזיציה פונדמנטליסטית וזו בהחלט אחת התופעות המרכזיות בנוף הפוליטי הערבי של 30 השנים האחרונות.

תופעה חשובה אחרת, הנובעת במישרין מ-1967 היא, אירועי 1973. מלחמת 1967, היוותה פרשת מים מרכזית בתולדות הסכסוך, הן בהשפעה המכרעת שהייתה לה על התפתחות התנועה הלאומית הפלסטינית והן על הדינמיקה הכללית של הסכסוך – היא יצרה את הרקע ליכולת להגיע להסדר של הסכסוך.

בין 1948/9 ל-1967, לא היה אפשר לפתור את הסכסוך הערבי-ישראלי בגלל שורה של סיבות, אבל העיקרית שבהן, לטעמי, היא העובדה שלא היה בכוחה של ישראל להציע לצד הערבי בסכסוך תמורה להכרה שביקשה ישראל מן העולם הערבי, במשאבים שעמדו לרשותה של ישראל הקטנה, כפי שהכרנו אותה בין 1948 ל-1967. כיוון שבדאייה הערבית, עצם הקמת ישראל הייתה עוול היסטורי, צריך היה, לתפיסתם, לשפות את העולם הערבי בטרם יסכים להשלים עמה; בכל פתרון היה צריך להיות כרוך ויתור ישראלי חריף וכואב, שייתפס על-ידי העולם הערבי לפחות כמס-מעט על מה שהעולם הערבי התבקש, בעיניו שלו, לוותר: החזרת הפליטים, ויתור על דרום הנגב, ויתור על מסדרון גדול בין רצועת עזה לגדה המערבית – תביעות המוכרות לנו משנות החמישים, תביעות שמדינת ישראל לא הייתה מוכנה להיענות להן. לכן, כל נסיון למשא ומתן וכל נסיון לתיווך בין 1948 ל-1967 עלה על שרטון.

ב-1967, לראשונה, הצטברו בידי ישראל נכסים שאיפשרו לה להציע מחוות די מרשימות לצד הערבי, כדי ליצור את מה שניתן לכנות הבסיס הלוגיסטי להסדר. כידוע, זה לא קרה מייד ב-1967,

השנים. ואגב שנות "שכרון הכוח", נשאלת השאלה, מה נעשה עם אותה עוצמה או מה נעשה עם אותם משאבים. וחלק מחשבון-הנפש שנעשה היום בעולם הערבי, מבקש להתמודד עם השאלה הזאת – מה הצליח העולם הערבי לעשות עם אותם מאות ביליוני דולרים שעמדו לרשותו בשנות השבעים.

מכאן לשורה של התפתחויות אחרות שאין להן קשר ישיר לאירועי שנת 1967, אבל מן הראוי לרשום אותן לפנינו לצורך קבלת התמונה הכוללת של אותה תקופה. כבר הוזכרו משבר האנרגיה והפעלת נשק הנפט; וכן ניתן להוסיף את מלחמת איראן-עיראק, ששורשיה ביחסים הרו-צדדיים בין שתי המדינות הללו, ובפוליטיקה של החלק המזרחי של העולם הערבי; את מלחמת האזרחים בלבנון, שהזיקה בינה לבין מלחמת ששת הימים היא חלקית. וכמובן, את ההתעצמות של הפלסטינים, ואת יצירת העוצמה הפלסטינית בלבנון – שתרמה למלחמת האזרחים בלבנון. במרכז אותה המלחמה עמד סכסוך בין מחנה נוצרי בעיקרו למחנה מוסלמי בעיקרו. מלחמה זו נבעה, בראש ובראשונה, מתהליך השינוי הדמוגרפי שהתחולל במשך השנים בלבנון, שבו הפכו הנוצרים מרוב למיעוט. הוא שאב גם מהתעצמותה ועלייתה של סוריה, שהפכה בהנהגתו של אסד, לגורם בעל עוצמה שלא הייתה מוכרת בשנים קודמות, ויכלה להקרין את העוצמה הזאת לתוך לבנון, באופן שסייע למוטט את המדינה הלבנונית. על כל אלה, אפשר להוסיף גם את התרומה הישירה של הפלסטינים, של התנועה הלאומית הפלסטינית לנפילתה של המדינה הלבנונית – לכל ההתפתחויות האלה הייתה רק זיקה עקיפה למלחמת ששת הימים, והן בהחלט לא היו תוצאה ישירה של אותה מלחמה.

עד כה נסקרה שורה של התפתחויות שנבעו במישרין ממלחמת ששת הימים ומהמפלה הערבית בה, וכן שורה של התפתחויות ותהליכים שלא היה להם כל קשר לאותה המלחמה. מן הראוי גם להזכיר בהקשר הזה את את קץ המלחמה הקרה ואת נפילת ברית-המועצות, והיעלמו של גורם שהיה גורם-מכריע גם בפוליטיקה של האזור וגם באוריינטציה של חלק חשוב מן העולם הערבי בשנות החמישים, השישים והשבעים. בשנות השמונים נעלמה ברית-המועצות, בא קץ למלחמה הקרה ואי-אפשר להבין את אשר קרה מסוף שנות השמונים ואילך, בלי להביא בחשבון עובדה זו.

ובנוסף, היו גם ההתפתחויות הישירות ביחסי ערב-ישראל. כבר נאמר שמלחמת ששת הימים הייתה נקודת המפנה המכרעת בסכסוך הערבי-ישראלי, כי היא שכנעה את רוב העולם הערבי שאין תקווה להביס את ישראל במלחמה. היא נתנה בידי ישראל את הנכסים המוחשיים, הטריטוריאליים, שיכלו להוות נדבך ל"קח ותן", שעל בסיסו יהיה ניתן להגיע להסדר מדיני. הפוטנציאל הזה נשאר בעינו

והיה צורך בעוד מלחמה, מלחמת 1973, כדי להביא את שני הצדדים למצב שבו החל תהליך ההסדר, שהפך במרוצת השנים לתהליך של שלום. זוהי ההתפתחות העיקרית שקרתה בסכסוך. היא לא היחידה, כמובן. הניצחון המרשים של 1967 הוא שהנחיל לעולם הערבי את התחושה שאין לו סיכוי להביס את ישראל במלחמה.

מלחמת יום הכיפורים לא הייתה מלחמה שנועדה לחסל את מדינת ישראל, אלא מלחמה שנועדה לכבוש שטח מסוים בסיני ושטח מסוים ברמת הגולן. בתוכנית המלחמה של מצרים וסוריה לא הייתה כוונה להכריע את מדינת ישראל או לחסל אותה; הלקח הערבי מ-1967 היה לקח מאוד ברור.

מצד אחד, ב-1967 איבדו מצרים וסוריה שטחים שהם ראו אותם, ועדיין רואים אותם, כחלק מהטריטוריה הלאומית ובכך, הסכסוך בין שתי המדינות האלו לבין ישראל עבר טרנספורמציה. שוב לא היה זה סכסוך שבו שתי המדינות לוחמות בשמם של הפלסטינים, גם לא סכסוך עם איזה שהוא רעיון מופשט המיוצג על ידי מדינת ישראל, אלא זה הפך לסכסוך לאומי, טריטוריאלי מובהק בין מדינות, כשמצרים וסוריה רואות את סיני ואת הגולן כשטח לאומי שלהן שנלקח על-ידי ישראל. היציאה למלחמה ב-1973 הייתה יציאה לשחרורו של שטח לאומי זה, כפי שראו זאת המצרים והסורים. וכך, אי-אפשר להבין את מלחמת 1973 בלי להבין את שורשיה ב-1967.

בכל אחת משתי החזיתות, החזית המצרית והחזית הסורית, התנהלה המלחמה אחרת והסתיימה בצורה אחרת. אבל ההצלחה המצרית החלקית ב-1973; העובדה שהחלק הראשון של המלחמה הסתיים בהישג מצרי, הצטרפה לשורה אחרת של גורמים בשנות השבעים שיצרו תחושה מחורשת של עוצמה בעולם הערבי, תחושה שלא הייתה מוכרת בעשורים קודמים. ומכאן היא מתחברת לאירוע שאין לו שום קשר ל-1967, דהיינו, למשבר האנרגיה, להפעלת נשק חרם הנפט בפעם הראשונה בהצלחה ב-4/1973 ולהכפלה, עד כדי פי-ארבעה, של מחירי הנפט ביוזמה משותפת איראנית-ערבית באותה התקופה, ובעקבות זאת, לצבירת משאבים כספיים בסדר גודל בלתי מוכרים עד אז בידי חלק מן העולם הערבי.

האפקט המשולב של הפעלת נשק הנפט, צבירת המשאבים הכספיים, וההצלחה החלקית של 1973 – יצרו, בחלק משנות השבעים תחושה של כוח ועוצמה בעולם הערבי, שנמשכה כמה שנים עד שנמוגה בסוף העשור. אבל זה פרק זמן שחייבים לזכור אותו, כשעושים את המאזן של תקופת 30

במשך שש או שבע שנים. רק מלחמת יום הכיפורים שיחררה אותו. והיא שיחררה אותו – קודם כל, בחזית המצרית, ובמהלך שנות השבעים הוא הפך מתהליך של הסדר מדיני לתהליך של שלום, שהביא בסופו להסכם השלום הראשון בין ישראל לבין מדינה ערבית. אבל התהליך הזה נעצר באותה נקודה. לא היה די בו, או בגורמים שהניעו אותו, על-מנת להזין את המשך התהליך בגורות אחרות. נוצר פסק-זמן של עשור בדיוק, מ-1981 ועד ל-1991 שבו קפא התהליך על מקומו.

התהליך חודש ב-1991, בשל שני גורמים שלא היו קשורים לאותה מסכת, דהיינו – נפילת ברית-המועצות ומלחמת איראן-עיראק, וגורם שלישי, שנבע מהאזור עצמו, דהיינו – האינתיפאדה שחוללה, לדעתי, תמורה עמוקה ביותר בראייה הישראלית של הסכסוך בכלל ושל הסכסוך עם הפלסטינים בפרט. שלושת התהליכים האלה איפשרו את כינוסה של ועידת מדריד ואת פתיחתו של תהליך השלום הנוכחי.

השאלה הבאה המתבקשת היא: מה קרה בראייתו של העולם הערבי את ישראל ואת הסכסוך עם ישראל. ובעניין זה, חלו ההתפתחויות הבאות:

בעולם הערבי הרחב, בראייה הערבית הכללית, נוצרה עייפות מן הסכסוך, נוצר רצון להתנתק ממנו ולסיים אותו. אם בוחנים שחקנים כמו ערב-הסעודית, מדינות המפרץ האחרות, מדינות צפון-אפריקה, בראשית שנות התשעים יש להן עדיפויות אחרות, יש להן אינטרסים אחרים. מבחינתה של ערב-הסעודית, למשל, בהחלט הגיע הזמן להביא ליישובו של הסכסוך, אם ניתן למצוא פתרון המתקבל על הדעת. כך גם בראייתן של מרוקו וכך בראייתה של תוניסיה, וזה עדיין נכון לגבי מצרים שחתמה על שלום קודם לכן, ועם ירדן שחתמה על שלום במהלך התקופה הזאת. אך מה באשר לפלסטינים ולסורים?

הפלסטינים רוצים לסיים את הסכסוך ולמצוא פתרון על בסיס הסדר השונה כרגע מהראייה הישראלית שלו, אבל פער זה בהחלט ניתן לגישור. השאלה הקשה של השנים האחרונות היא לגבי העמדה הסורית. אחרי ארבע שנים של שיג ושיח ישיר עם הסורים, אין לי ספק שאסד מוכן לסיים את הסכסוך ולהביא לפתרון של שלום, אבל רק לפתרון של שלום מאוד ספציפי – על-פי ראייתו שלו. אסד באמת עשה דרך ארוכה. מבחינה זאת – אסד של 1992/3 הוא לא אסד של שנות השבעים ולא אסד של שנות השמונים: הוא מוכן לחתום על חוזה שלום עם ישראל, הוא מוכן ליחסים דיפלומטיים

עמה, אבל הוא רוצה שלום קר עם נורמליזציה מאוד מוגבלת. הוא מוכן לסידורי בטחון מאוד צנועים, אך לא לסידורי בטחון נוסח ישראל. בעצם, הוא רוצה, disengagement עם ישראל, עטוף בעטיפה של הסדר שלום חוזי, בתנאים שעד היום לא היו מקובלים על מקבלי ההחלטות בישראל.

השאלה איך מתקרמים במסלול הסורי איננה שייכת לענייננו, אבל לכל התפתחויות שתוארו יש קשר ל-1967, במובן זה שמוטיבציה חשובה מאוד של אסד היא הרצון לזכות חזרה ברמת הגולן, לא רק כפטריוט סורי, אלא כמי שהיה שר ההגנה בעת ההיא, שאיננו רוצה לרדת מבמת ההיסטוריה כמי שאיבד את הגולן, וכמי שרוצה לסיים את מסכת חייו ואת חייו הפוליטיים בכך שהוא יקבל חזרה את הגולן.

השינוי הגדול הוא בכך שאסד של לפני עשרים ושל לפני עשר שנים, לא ראה דרך שבה הוא יוכל ליישב את הקריירה המוקדמת שלו עם הסכם שלום עם ישראל. ואילו אסד של השנים האחרונות רואה דרך שבה ניתן לחתום על מה שהוא קורא "שלום מכובד" – לא להיות הערבי הראשון אלא הערבי האחרון שיחתום שלום עם ישראל. דא עקא שמה שאסד קורא שלום מכובד, שלום שיענה על הקריטריונים שלו, הופך לשלום-בלתי-אפשרי מבחינתה של ישראל וזה, בתמצית שבתמצית, סוד ההסבר לכך שבארבע השנים של משא ומתן, למרות רצונה הטוב של ישראל, ולמרות ההחלטה האסטרטגית שקיבל אסד, לא היה אפשר להגיע להסדר.

עד כה הוזכרו תהליכים ואירועים שקרו בעולם הערבי, לחלקם יש קשר ישיר למלחמת ששת הימים וחלקם אינם מצויים בזיקה ישירה אליה. אך אי אפשר לסיים סקירה זאת בלי לדבר על דבר אחד שלא קרה בעולם הערבי. 30 שנה הם תקופה ארוכה, פרק זמן שבו קרו באזור הרבה דברים. אבל, כדי להעמיד את הדברים בפרספקטיבה מן הראוי להעמידם אל מול דברים שקרו באזורים אחרים. כך למשל, צריך להעמיד את העולם הערבי אל מול מה שהתרחש באסיה, במדינות כמו קוריאה, תאילנד, אינדונזיה, ומאלזיה.

בשנת 1966 קוריאה, למשל, לא ייצרה מכוניות, לא ייצרה מחשבים, לא נחשבה ל"נמר כלכלי ותעשייתי" כפי שהיא נחשבת היום. בשנות השבעים והשמונים הצליח אותו חלק עולם באסיה לעבור מהפכה מרחיקת-לכת ולהגיע להישגים מרשימים בתחומי הייצור והטכנולוגיה. העולם הערבי, לעומת זאת, נשאר על עומדו ולא הצליח לעבור מהפכה דומה.

ההפך מכך – בשנות השבעים הוגשו לו על מגש של זהב מאות ביליוני דולרים. ניתן היה להשקיע אותם ולהשתמש בהם לבניית תשתיות, אך ההודמנות הוחמצה. בפרספקטיבה לא של היום, אלא של העשורים הבאים, נגלה, אולי, ששלושים השנה האלו, היו "שנות הזהב הכוזב" של העולם הערבי. תודה רבה.

ד"ר מרק הלר:

תודה לפרופ' איתמר רבינוביץ על הרצאתו המאלפת. אחרי היריעה האזורית הרחבה והמקיפה הזאת, נעבור עכשיו לסוגייה ממוקדת יותר, אך לא פחות חשובה והיא התמורות שהתחוללו בתנועה הלאומית הפלסטינית. לסוגייה זאת יידרש האלוף במילואים שלמה גזית, בעל עבר צבאי ומחקרי עשיר. לענייננו ראוי לזכור שאלוף שלמה גזית היה מתאם הפעולות הראשון בשטחים ובתפקידו זה היה עד ראייה קרוב לתהליכים ולהתרחשויות.

אלוף (מיל') שלמה גזית:

הפלסטינים – ממאבק אלים למערכה מדינית

לפני שאעסוק בנושא הרצאתי, ברצוני להגיד כמה מילים לזכרו של דדו. ב-50 השנים האחרונות ידע העולם לפחות, ארבע הפתעות צבאיות מכריעות. הראשונה הייתה ב-1941, מבצע ברברוסה הנורע, ההתקפה הגרמנית על ברית-המועצות; כמה חודשים לאחר מכן הותקפו האמריקאים בפרל-הארבור, בהתקפת-פתע שהכריעה את הבסיס המרכזי האמריקאי באוקיאנוס השקט; כעבור 50 שנה, היה העולם עד להתקפת הפתע של סדאם חוסיין על כוויית, שהכריעה וחסלה את כוויית בפחות מ-24 שעות, וכמובן, מלחמת יום הכיפורים, אוקטובר 1973, המתקפה המפתיעה של צבאות מצרים וסוריה על ישראל.

במלחמת העולם השנייה נדרשו לרוסים ולאמריקאים כשנתיים על מנת להתאושש מההפתעה ולעבור למתקפת-נגד ובסופו של דבר הן ניצחו במלחמה. כוויית לא הייתה קיימת היום, אילמלא התגייסה קואליציה רחבה של מדינות ובמבצע אדיר שארך שישה חודשים, שיחררה אותה מעול הכובש. מתקפת יום הכיפורים הסתיימה ב-22 באוקטובר 1973, 16 ימים לאחר שהחלה בכניעה סורית ומצרית מוחלטת; המדינות שפתחו במלחמה הן שביקשו הפסקת אש. מלחמת יום הכיפורים הייתה הקשה במלחמות ישראל, אבל דומה שהייתה גם המפוארת שבהן. והאשראי מגיע לא רק לצה"ל, אלא, אולי, בראש ובראשונה, למי שהיה רמטכ"ל צה"ל באותם ימים.

אעבור עתה לנושא הרצאתי, ואפתח בשתי הערות מקדימות. הערה ראשונה – אין לדעת היכן היו עומדים הפלסטינים היום – ב-1997 – אלמלא פרצה מלחמת ששת הימים, ואם ישראל ושכנותיה היו חיים עדיין בגבולות שביתת הנשק של 1949. הערה שנייה – מתייחסת לשאלה, מה במסגרת האירועים, ההתפתחויות והשינויים שקרו לפלסטינים ב-50 השנים האחרונות, הוא פועל יוצא של מלחמת ששת הימים ושל תוצאותיה, ומה הוא פועל יוצא של התפתחויות שונות אחרות שהתחוללו בקרב הפלסטינים, באזור ובעולם הרחב – שלא היה להן שום קשר למלחמת ששת הימים או להתפתחויות אחרות באזורנו, כמו למשל, קריסתה של ברית-המועצות. כל זה השפיע, הקרין והשליך גם, ואולי במידה רבה, על מה שקרה אצל הפלסטינים.

ולגופו של עניין, האם עבור הפלסטינים, מלחמת ששת הימים, על תוצאותיה, הייתה, מבחינתם, ברכה או קללה? התשובה שאציע לשאלה זו, האיננוטר שאציג על שתי כפות המאזניים, הוא אינוונטר שלי, כפי שאני רואה אותו, כפי שאני מעריך אותו וכפי שאני מציג אותו. אינני בטוח כלל ועיקר אם כל הפלסטינים, רוב הפלסטינים או מי מן הפלסטינים, היה חותם על אותו האינוונטר ועל אותה חלוקה. ייתכן מאוד שיימצאו פלסטינים שייראו במה שאני מגדיר כקללה לפלסטינים – ברכה, ולהפך. אבל, זה הניתוח הסובייקטיבי שלי, ואני מציג אותו בתור שכזה.

תחילה אמנה את השינויים שהביאה מלחמת ששת הימים על הפלסטינים:

א. השינוי הראשון, ואולי החשוב ביותר, עד מאי 1948 היה העימות בסכסוך הישראלי-ערבי – עימות ישראלי-פלסטיני. ממאי 1948 סולקו הפלסטינים הצידה, והעימות הפך להיות לעימות ישראלי-ערבי. במצב שנוצר לאחר הסכמי שביתת הנשק, חיינו עם פלסטינים על גבולנו, אבל לא עם יישות מדינית פלסטינית. מעבר לגבול, במקום הראשון, הייתה ירדן ובמקום השני, מצרים.

ההפך מכך – בשנות השבעים הוגשו לו על מגש של זהב מאות ביליוני דולרים. ניתן היה להשקיע אותם ולהשתמש בהם לבניית תשתיות, אך ההזדמנות הוחמזה. בפרספקטיבה לא של היום, אלא של העשורים הבאים, נגלה, אולי, ששלושים השנה האלו, היו "שנות הזהב הכוזב" של העולם הערבי. תודה רבה.

ד"ר מרק הלר:

תודה לפרופ' איתמר רבינוביץ על הרצאתו המאלפת. אחרי היריעה האזורית הרחבה והמקיפה הזאת, נעבור עכשיו לסוגייה ממוקדת יותר, אך לא פחות חשובה והיא התמורות שהתחוללו בתנועה הלאומית הפלסטינית. לסוגייה זאת יידרש האלוף במילואים שלמה גזית, בעל עבר צבאי ומחקרי עשיר. לענייננו ראוי לזכור שאלוף שלמה גזית היה מתאם הפעולות הראשון בשטחים ובתפקידו זה היה עד ראייה קרוב לתהליכים ולהתרחשויות.

אלוף (מיל') שלמה גזית:

הפלסטינים – ממאבק אלים למערכה מדינית

לפני שאעסוק בנושא הרצאתי, ברצוני להגיד כמה מילים לזכרו של דדו. ב-50 השנים האחרונות ידע העולם לפחות, ארבע הפתעות צבאיות מכריעות. הראשונה הייתה ב-1941, מבצע ברברוסה הנודע, ההתקפה הגרמנית על ברית-המועצות; כמה חודשים לאחר מכן הותקפו האמריקאים בפרל-הארבור, בהתקפת-פתע שהכריעה את הבסיס המרכזי האמריקאי באוקיאנוס השקט; כעבור 50 שנה, היה העולם עד להתקפת הפתע של סדאם חוסיין על כוויית, שהכריעה וחיסלה את כוויית בפחות מ-24 שעות, וכמובן, מלחמת יום הכיפורים, אוקטובר 1973, המתקפה המפתיעה של צבאות מצרים וסוריה על ישראל.

במלחמת העולם השנייה נדרשו לרוסים ולאמריקאים כשנתיים על מנת להתאושש מההפתעה ולעבור למתקפת-נגד ובסופו של דבר הן ניצחו במלחמה. כוויית לא הייתה קיימת היום, אילמלא התגייסה קואליציה רחבה של מדינות ובמבצע אדיר שארך שישה חודשים, שיחררה אותה מעול הכובש. מתקפת יום הכיפורים הסתיימה ב-22 באוקטובר 1973, 16 ימים לאחר שהחלה בכניעה סורית ומצרית מוחלטת; המדינות שפתחו במלחמה הן שביקשו הפסקת אש. מלחמת יום הכיפורים הייתה הקשה במלחמות ישראל, אבל דומה שהייתה גם המפוארת שבהן. והאשראי מגיע לא רק לצה"ל, אלא, אולי, בראש ובראשונה, למי שהיה רמטכ"ל צה"ל באותם ימים.

אעבור עתה לנושא הרצאתי, ואפתח בשתי הערות מקדימות. הערה ראשונה – אין לדעת היכן היו עומדים הפלסטינים היום – ב-1997 – אלמלא פרצה מלחמת ששת הימים, ואם ישראל ושכנותיה היו חיים עדיין בגבולות שביתת הנשק של 1949. הערה שנייה – מתייחסת לשאלה, מה במסגרת האירועים, ההתפתחויות והשינויים שקרו לפלסטינים ב-50 השנים האחרונות, הוא פועל יוצא של מלחמת ששת הימים ושל תוצאותיה, ומה הוא פועל יוצא של התפתחויות שונות אחרות שהתחוללו בקרב הפלסטינים, באזור ובעולם הרחב – שלא היה להן שום קשר למלחמת ששת הימים או להתפתחויות אחרות באזורנו, כמו למשל, קריסתה של ברית-המועצות. כל זה השפיע, הקרין והשליך גם, ואולי במידה רבה, על מה שקרה אצל הפלסטינים.

ולגופו של עניין, האם עבור הפלסטינים, מלחמת ששת הימים, על תוצאותיה, הייתה, מבחינתם, ברכה או קללה? התשובה שאציע לשאלה זו, האיננוטר שאציג על שתי כפות המאזניים, הוא אינוונטר שלי, כפי שאני רואה אותו, כפי שאני מעריך אותו וכפי שאני מציג אותו. אינני בטוח כלל ועיקר אם כל הפלסטינים, רוב הפלסטינים או מי מן הפלסטינים, היה חותם על אותו האיננוטר ועל אותה חלוקה. ייתכן מאוד שיימצאו פלסטינים שייראו במה שאני מגדיר כקללה לפלסטינים – ברכה, ולהפך. אבל, זה הניתוח הסובייקטיבי שלי, ואני מציג אותו בתור שכזה.

תחילה אמנה את השינויים שהביאה מלחמת ששת הימים על הפלסטינים:

א. השינוי הראשון, ואולי החשוב ביותר, עד מאי 1948 היה העימות בסכסוך הישראלי-ערבי – עימות ישראלי-פלסטיני. ממאי 1948 סולקו הפלסטינים הצידה, והעימות הפך להיות לעימות ישראלי-ערבי. במצב שנוצר לאחר הסכמי שביתת הנשק, חיינו עם פלסטינים על גבולנו, אבל לא עם יישות מדינית פלסטינית. מעבר לגבול, במקום הראשון, הייתה ירדן ובמקום השני, מצרים.

מבחינת הפלסטינים, מלחמת ששת הימים "הוציאה" את ירדן ואת מצרים, והחזירה את הפלסטינים לעימות ישיר שלהם איתנו. זו לא הייתה סתם החלפת דגל, החלפת הגורם המתעמת, אלא במידה רבה - ה-issue, הנושא לעימות, הנושא לוויכוח, כתוצאה מיציאתה של מצרים, כתוצאה מיציאתה של ירדן, שבנו לוויכוח הבסיסי שמלפני 1948: שניים או חזים בטלית - וכל אחד אומר: כולה שלי.

ב. בשונה מן העימות של 1948 או טרום 1948, העימות לא היה עימות בין שני צדדים במעמד רומה או שווה, פחות או יותר. ואין הכוונה לעוצמות הצבאיות בלבד, אלא גם ויותר, למשמעויות הפוליטיות של המתעמתים. העימות הפך להיות עימות בין כובש לגנבש, או כפי שבצר הפלסטיני היה מי שנהג מדי פעם להשיב למשה דיין ולהסביר שזה כמו ההבדל בין הפרש היושב על הסוס, והסוס הצריך לשאת אותו. אבל זה גם היה עימות בתנאים של יחסי כוחות חדשים ושונים לחלוטין. עימות בין "מעצמה" - והרבה ישראלים היו בטוחים שמדובר במעצמה ישראלית - לבין אוכלוסייה נטולת עוצמה ואמצעים. ואגב, זה נכון עד היום הזה - ה-26 ביוני 1997. גם היום הפלסטינים רואים את עצמם כאוכלוסייה אורחית המתעמתת עם מעצמה שיש לה טנקים, תותחים, מטוסים וספינות.

ג. מלחמת ששת הימים הביאה להפסקה של תהליך שאותו יום המשטר ההאשמי, תהליך של אינטגרציה בין השטחים שמשתי גדות - המזרחית והמערבית. זו הייתה התפישה האסטרטגית של השלטון ההאשמי. הם הבינו שיש להם בעיה ששמה הפלסטינים בגדה המערבית, והם רצו למנוע מצב שיש תיחום גיאוגרפי חד-משמעי: האשמים - בגדה המזרחית; פלסטינים במערבית. ועד 1967, היה מאמץ חד-משמעי, שמיקר את כל הפיתוח הירדני בגדה המזרחית, משך אליה כוח-אדם מן הגדה המערבית וניסה ליצור איוון באוכלוסייה. במאמר מוסגר ניתן לטעון, אולי, שאילו מלחמת ששת הימים הייתה פורצת לא ב-1967 אלא, נניח, ב-1977, יכול מאוד להיות שהיינו מוצאים תמונה שונה לחלוטין בממלכה הירדנית, מבחינת פיזור דמוגרפי של האוכלוסייה.

תהליך האינטגרציה בין שתי הגדות נפסק ולא רק זה, אלא קרה דבר הפוך. מאחר שהאוכלוסייה לא עברה מזרחה בכפייה, אלא בשל סיבות כלכליות - זה תמיד התחיל בכך שאבי המשפחה או בן המשפחה היה יוצא לגדה המזרחית, מוצא לעצמו פרנסה באירביד או במקום אחר, והיה מגיע פעם בשבוע או פעם בחודש או פעמיים בשנה, לבקר את הכפר שלו בגדה המערבית. מלחמת ששת הימים, חתכה את שתי הגדות והפרידה ביניהן, אלפי פלסטינים מצאו עצמם תקועים בגדה המזרחית, מנותקים ממשפחתם. מקצתם הצליחו לחזור לגדה המערבית במסגרת איחוד משפחות. חלק אחר

נותרו עד היום עקורים או שהם נמנים עם חלק מן העקורים שירדן והפלסטינים תובעים את זכותם לחזור הביתה. ואגב, גם על פי הסכמי אוסלו, הם היו אמורים לחזור כבר היום, ויש ועדה הנוהגת להיפגש אחת לכמה חודשים, ולאחרונה, כל כמה שנים, ולדון בפתרון לבעיית העקורים ובין שאר הבעיות הבלתי פתורות - גם בסוגיה זו אין התקדמות.

כמו כן הלך והתרחף העימות שבין הפלסטינים לבין המדינות הערביות המארחות אותם. ומאחר שהפלסטינים אינם תלויים אי-שם בחלל האוויר, אלא הם יושבים ויישבו במדינות המארחות הערביות השונות, כל יוזמה פלסטינית - יוזמה מדינית, אבל גם ובעיקר, יוזמה אלימה, צבאית - יצרה ניגודים, עימותים וחיכוכים עם המדינה המארחת. יתרה מזאת, הפלסטינים, בצדק או שלא בצדק, באו בטרונות על המדינות הערביות על שהן מתמהמהות ומשתהות ואינן יוצאות לעימות שיפתור את הבעיה שלהן.

מבחינה זו, מלחמת ששת הימים ותוצאותיה רק חיזקו אצל הפלסטינים את התחושה של "אם אין אני לי - מי לי". הפלסטינים הבינו שאם הם רוצים לקדם את האינטרס שלהם, אין להם ברירה, אלא לעשות בעצמם ולעצמם. זו האלטרנטיבה להישענות על התמיכה של המדינות הערביות ועל הצפייה שתפתורנה, פוליטית ו/או צבאית, את בעייתם. בהקשר זה, בתחום ההשפעות והתוצאות, אין להתעלם גם מן התשומה של ישראל למה שקרה במשך הזמן מאז 1967.

הצער הראשון - וכשיזמנו אותו, לא הבנו את מלוא המשמעות ארוכת-הטווח שלו - הייתה ההחלטה, פחות משלושה שבועות לאחר המלחמה, לספח את ירושלים המזרחית. מי שזם את הצעד הזה באותם ימים, כאילו התכוון לומר לצד הערבי: תראו, רבותיי, חוץ מ-60 הקמ"ר האלה שעברו להיות תחת שליטה ישראלית ריבונית, כל שאר השטחים שנכבשו במלחמה פתוחים לדיון. יתרה מזאת, עשרה ימים קודם להחלטה על סיפוח ירושלים, החליטה ממשלת ישראל להעביר את המסר גם למצרים וגם לסוריה, שתמורת הסכמי שלום מלאים, ישראל מוכנה לחזור לגבול הבינלאומי עם מצרים ולגבול הבינלאומי עם סוריה, יחד עם סידורי ביטחון נאותים.

לא כך ראו ורואים את ההחלטה על ירושלים הפלסטינים והעולם הערבי. מצד אחד - זה אילץ את הפלסטינים, שעדיין היו בהלם מוחלט של תוצאות המלחמה, להיכנס לעימות עם ישראל בשלב שהם לא היו מוכנים לו. רבים בוודאי זוכרים איך מייד לאחר החלטת הכנסת, יצאו הפלסטינים,

בייחוד בגדה המערבית, במגשרים, בהפגנות ובביטויי מחאה. ואנו, כצעד ענישה, הגלנו ערבים ממזרח ירושלים, שטח שכבר נחשב לשטח ריבוני ישראלי, לצפת למשל. אבל הנקודה היא הרבה יותר עמוקה. באותם 60 קמ"ר, ונכון יותר בקילומטר או שני קילומטר מרובעים מתוך ה-60 הללו, ישראל פגעה בעצב הרגיש ביותר לפלסטינים – בתחום הרתי, בתחום הרגשי, בתחום המדיני, בתחום הסמלי, ואפילו – בתחום הכלכלי והמינהלי.

מעשה שני של ישראל, בכיוון הפוך לחלוטין, והוא לא היה פרי מחשבה תחילה אלא פרי התפתחות צמחה מלמטה, מן השטח ובייחוד מן השטח הפלסטיני – היה פתיחת גשרי הירדן לתנועה בין השטח הכבוש על-ידינו לבין השטח הערבי, הריבוני, שמעבר לקווי הפסקת האש. הכוונה שלנו הייתה, לפחות בתקופה שבה עוצבה המדיניות הזו, להקהות את תחושת הכיבוש העויין, הזר, בקרב הפלסטינים. לתת להם את ההרגשה, עד כמה שאפשר, של "עסקים כרגיל" – הם ממשיכים לנהל את חייהם ממש כפי שניהלו אותם קודם לכן. ואכן, אם האינתיפאדה פרצה רק בדצמבר 1987, למעלה מ-20 שנה לאחר מלחמת ששת הימים, הצעדים שנקטה ישראל, וזה לא רק היה מדיניות הגשרים הפתוחים אלא כלל המדיניות הישראלית בשטחים באותה תקופה, הקהו את הצורך, את הרחף הפלסטיני, להתקומם. ולהפך – ההתקוממות שהחלה ב-1987 הייתה רק כאשר ישראל רחקה את הצד הפלסטיני לפינה; והצד הפלסטיני נקלע למצב שיותר לא היה לו מה להפסיד.

וכאן אני מגיע לתחום הפעולה הישראלי השלישי המסביר אולי באמת את פרוץ האינתיפאדה, והכוונה למדיניות ההתנחלות הישראלית בשטחים בכלל וביהודה ושומרון – בפרט. בתחילה, על בסיס של תפיסת ארמות ערביות פרטיות ומשלב מסוים, על סמך מדיניות של ממשלות ישראל שלפיה כל ארמות המדינה, וכל ארמות הציבור ביהודה ושומרון ורצועת עזה – הן רכוש ישראלי, והן מיועדות למטרה אחת בלבד – לאפשר את ההתנחלות הישראלית בשטחים האלה. מדיניות זו פעלה בשני כיוונים, סותרים ומנוגדים לחלוטין. כיוון אחד – הכיוון שרחף להתקוממות. ואנו מצאנו עצמנו ניצבים מול מחבלים מצד אחד, ומול התקוממות עממית מצד שני. אבל אינני יכול להתעלם גם מן הכיוון המנוגד. אם שואלים היום מה הביא את הפלסטינים לשולחן הדיונים, מה הביא את הפלסטינים לוועידת מדריר ולשלב של המשא ומתן, למה שאנחנו קוראים תהליך השלום, ואם תרצו גם לתהליך אוסלו. הרי זה, במידה רבה מאוד, מדיניות ההתנחלות הישראלית והתחושה שהזמן בתחום הזה יוצר סיטואציה שכמעט ואי אפשר יהיה יותר לדבר על הסדר.

מי שהתאושש ראשון מן המשבר ב-1967, היה דווקא הארגון לשחרור פלסטין. בעצם, לא אש"פ, אלא הפתח. כבר עשרה ימים לאחר מלחמת ששת הימים, יצאה הנהגת הפתח' בביירות במגשר שאמר שני דברים: ראשית, אנחנו ממשיכים במאבק וביתר שאת, ושנית – אנחנו ננהל את המאבק מתוך השטח הכבוש, ורחוק ככל האפשר מהגבולות של המדינות הערביות השכנות, על-מנת שלא לתת לישראל את העילה לתקוף את המדינות הללו. יאסר ערפאת אכן חדר אל תוך השטח מבחוץ ועשה כמה חודשים בתוכו, כשהוא מסתתר מפנינו. בספטמבר 1967 הוא הצליח להתחמק ולא חזר עד 1994. עם יציאתו נעלמה גם הקונספציה שאמרה שהפלסטינים יפעלו נגד ישראל מבפנים. הם נאלצו לחזור ולפעול לאורך הגבול או מעבר לגבול, ובעקבות זאת שוב נוצרו עימותים בין הפלסטינים לבין שלושת המדינות שאירחו אותם ירדן – בגדה המזרחית, סוריה ולבנון.

בירדן התוצאה הייתה "ספטמבר השחור" ובפועל, חיסול המעמד שהיה לאנשי אש"פ בירדן; הסורים, גם הם מיהרו להכתיב שרבר לא ייעשה בלי הסכמה מוחלטת שלהם; ובלבנון, הרבר השפיע במידה מסוימת על מלחמת האזרחים, ובא לכלל סיום ב-1982 כאשר ישראל פתחה במלחמה לחיסול המאחו הפלסטיני בלבנון. מנקודת ראות פלסטינית, מלחמת לבנון הייתה קו פרשת המים; היא השמיטה מידי הפלסטינים את המאחו הקרקעי האחרון שהיה להם על גבולה של ישראל; את היכולת האחרונה שהייתה להם לפעול באורח צבאי, ובמישרין מעבר לגבול נגד ישראל. המעבר, הגלות מן המדינות הסובבות אותנו לתוניס, לתימן, לבגדאד וכיו"ב היו האילוף העיקרי שהעביר את הפלסטינים מאסטרטגיה, ממדיניות של המאבק האלים אל המאבק המדיני.

אם נשוב למאזן הקללה והברכה, אפתח במה שנראה לי כקללה. 30 השנים האחרונות המיטו הרבה אסונות, סבל וקורבנות על העם הפלסטיני. ספטמבר השחור, המאבק העקוב מדם של הפלסטינים בלבנון – איתנו ובינם לבין גורמים שונים ומשונים בלבנון, כולל סוריה, (עד כמה שהרבר נראה היום מוזר, בפעם הראשונה נכנסו הסורים ללבנון ב-1975, למטרת פעולה נגד הפלסטינים). ובכל מקום – קורבנות ואבירות לכל אורך הדרך. בשלב יותר מאוחר היה הגירוש המאסיבי של עובדים פלסטינים מן המדינות הערביות מפיקות הנפט, בעקבות המדיניות האומללה שנקטו אש"פ וערפאת בזמן המשבר במפרץ. אבל הקללה המשמעותית בהרבה, ולטווח זמן ארוך הפלסטינים נאלצו בעקבות ההתפתחויות שבאו לאחר מ' חמת ששת הימים להשלים עם הצורך לוותר על "פלסטין השלמה". הם ויתרו בפועל על כל השטח הפלסטיני ששמו ישראל שלפני מלחמת ששת הימים, והיער שעליו הם נאבקים גם היום הוא – כמה מתוך מה שנקראו השטחים הכבושים של 1967: הגדה המערבית, יהודה

ושומרון, ורצועת עזה – כמה משטחים אלה יישארו, בסופו של חשבון, בידם. והיעד שאליו הם חותרים הוא, להיות קרובים ככל האפשר לקו הירוק של פעם. יעד נוסף שלהם הוא לקבוע מאחו מדיני פלסטיני בתחומי ירושלים. זה מה שנתר מפלסטיין השלמה.

ועוד דבר בתחום הקללה, תופעה מאוד מעניינת. עד 1967, ובעצם גם לאחר 1967, הגורם הדומיננטי בקרב הפלסטינים היה ה"חוץ" – הפזורה הפלסטינית. למי שלא יצאו לגלות. לא הייתה בעיה. הוא נולד בשכם, גדל בשכם ונשאר בה. המאבק כולו נולד בקרב הפלסטינים שתבעו את הפתרון הפוליטי והאישי לעצמם. כתוצאה ממלחמת ששת הימים, ובייחוד בשלבים יותר מאוחרים, כשהחל המאבק העממי הרחב של אוכלוסיית השטחים המוחזקים על-ידינו, התחיל ה"פנים" לקבל משקל יותר ויותר חשוב. ובצורה פרדוכסלית – דווקא החזרה של מנהיגות החוץ, מנהיגות אש"פ-תוניס אל תוך השטחים, כמעט וחסלה לחלוטין את השבת הפזורה הפלסטינית שבחוץ. מנהיגות מסוימת שבה פנימה, אבל היא נקלטה, היא השתלטה על הפנים, ואיש לא שומע עוד מה יש לפלסטינים שבלבנון, בסוריה או בירדן לומר.

לבסוף, התפתחות שיש בה גם קללה וגם ברכה, והיא בתחום הדמוגרפי:

האוכלוסייה הפלסטינית שמנתה ב-1948, בעת מלחמת העצמאות, 1.3 מיליון נפש, הכפילה את עצמה ב-50 שנה כמעט פי חמש! והיום מדובר ביותר משישה מיליון נפש. לכך יש השלכות גם כלפי חוץ וגם כלפי פנים. כלפי חוץ – זהו האילון מספר אחד שמשפיע על ישראל במדיניותה בסוגייה הפלסטינית. אין לנו פתרון לשאלה הזו, ובהיעדר פתרון, זה מכתב את הגישות משני הקצוות: גישת ההפרדה – יציאה ישראלית מהשטחים, וגישת ההפרדה – טרנספר פלסטיני מן השטחים. אבל זה הגורם מספר אחד, שקובע את מדיניות ישראל.

צריך לציין שישראל, באותה תקופה של 50 שנה, גדלה הרבה יותר מאשר פי חמש, מ-600,000 ויותר ל-4.6 מיליון, גידול פי שבע, אבל זה לא גידול טבעי, אלא בעיקר תוצאה של העלייה, וכידוע, לא צפויה בעתיד עלייה בממדים שכאלה. מבחינת הפלסטינים, לגידול הדמוגרפי המואץ יש משמעות לא רק בהקשר של המאבק בישראל, אלא גם בהקשר הפנימי שלהם: זה הגורם שיוצר את האילוצים התברתיים-כלכליים הקשים ביותר. יש לכך משמעות נוספת: אחת הבעיות הקשות ביותר לפתרון בסכסוך היא בעיית התביעה לזכות השיבה של הפלסטינים. הבעיה הדמוגרפית כמעט ואיננה מאפשרת את החלתו המעשית של חוק שבות פלסטיני. אפשר לחוקק חוק שכזה, אבל פיסית,

אין לאן לחזור, וספק אם ימצאו מי שירצו לחזור, כל עוד נתונים הפלסטינים בתנאי המצוקה הקיימים.

דומה שטעותם הגדולה ביותר של הפלסטינים הייתה בכך שהם לא העריכו מראש את המשמעות, את ההשלכות ואת החשיבות של תנופת ההתנחלות הישראלית בשטחים. אילו היו מקבלים את הסכמי קמפ-דייוויד, ונכנסים למשא ומתן פעיל בסמוך לקבלת ההסכמים ב-1979, כאשר החלו שיחות האוטונומיה, היה מתנהל משא ומתן עם אוכלוסייה יהודית ביהודה שומרון ורצועת עזה שמונה כ-5,000 - 6,000 יהודים (לא כולל את מזרח ירושלים). היום הם חייבים להתמודד עם 150,000 נפש ויותר, וזאת לא רק כמות אלא גם פרישה גיאוגרפית. התפרשות ההתנחלויות היא כזו שהיא הולכת וסוגרת את האפשרויות להסדר ואת מרחב הגמישות הפוליטית.

וכמה נקודות לעניין הברכה:

מבחינת הפלסטינים, ההישג הגדול ביותר היה העלאת הנושא הפלסטיני לראש סדר היום של הסכסוך הישראלי-ערבי. עד מלחמת ששת הימים הפלסטינים היו גורם שולי לחלוטין. היום הם אחד הגורמים העיקריים המובילים. בנוסף, זה הביא לאחרות הגורל הפוליטי של הגר, המערבית ורצועת עזה, שער 1967 היו שני אזורים נפרדים לחלוטין. זה החזיר את אוכלוסיית הפנים להיות חלק אינטגרלי מכלל האומה הפלסטינית, ויתרה מזאת, לגורם המוביל שבה. ונקודה נוספת, מלחמת ששת הימים גם החזירה את ערביי ישראל, אמנם בצורה חלקית, ובתוספת של הרבה סימני שאלה ודאגות לעתיד אל חיק כלל האומה הערבית הפלסטינית.

ולבסוף, גם כמה מלות שבת לצד הפלסטיני. ראשית – מבחן הדמוקרטיה. הדרך שבה נוהלו הבחירות, לפני שנה וחצי. זה היה מבחן דמוקרטי יפה ומכובד מן המדרגה הראשונה. שנית – המודיעין המסכל הפלסטיני, שבא כולו מבחוץ ונכנס אל תוך שטח בלתי מוכר מבחינתו, הצליח להשתלט על המצב תוך כמה שבועות, מהירות הראויה לציון. ושלישית – התחום המינהלי. שוב, זה רחוק מלהיות מושלם, אבל האדמיניסטרציה הפלסטינית שקמה בשטח – בהחלט מתפקדת.

ועתה למלות הסיכום, ואפשר שרבים לא יאהבו את אשר אומר.

מבלי לנסות להתנבא, ובעוד מלחמת ששת הימים וההתפתחויות שבעקבותיה נעלו את הרלת בפני

החלום הפלסטיני של פלסטין השלמה, בא המאבק של הפלסטינים בשלושים השנים האחרונות ועומד להגיש להם על מגש של דם מדינה פלסטינית עצמאית ברוב שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, ואולי אפילו עם מעמד מסוים, כזה או אחר, בירושלים. כבר נאמר שבין טקטיקה לאסטרטגיה, צריך גם לראות את התהליכים הבסיסיים של ניהול מערכה לאומית – ואלה הם פני הרברים מנקודת הראות הפלסטינית.

ד"ר מרק הלר:

תודה לאלוף שלמה גזית. בכך תם המושב השני של יום העיון.

מושב שלישי

יו"ר – ד"ר יהודה בן-מאיר:

המושב השלישי של יום העיון עוסק בהיבט הפנימי של אותה תקופה. ברור לכל שבעקבות מלחמת ששת הימים, התחוללו שינויים חשובים ביותר בזירה הפוליטית. הקמת ממשלת הליכוד הלאומי ערב מלחמת ששת הימים זרעה את הזרעים של המהפך הפוליטי שבא כעבור עשור בדיוק, במאי 1977, ושינה את הנוף הפוליטי הישראלי. מאז התחוללו שינויים רבים, לא רק במערכת הפוליטית, אלא גם בחברה הישראלית ובזיקה ובקשר שבין החברה לבין המדיניות, הפוליטיקה וכו'.

שני מרצים הוזמנו לדבר על הזירה הפנימית. ח"כ פרופ' שלמה בן-עמי, יתרכז בהיבט החברתי-סוציולוגי – מדיניות וחברה בפרספקטיבה של שלושים שנה. פרופ' אברהם דיסקין מהאוניברסיטה העברית, יתמקד יותר במערכת הפוליטית.

ח"כ פרופ' שלמה בן-עמי:

מדיניות וחברה בפרספקטיבה של 30 שנה

אני שמח להשתתף ביום העיון לזכר דדו, ולו מן הטעם שהייתי בזמנו בין אלה שישבו על האובניים שלו, ואני שמח שהוא ממשיך וצובר לו מעמד וציבור של נאמנים.

באשר לנושא ההרצאה, מטבע הרברים, כשאנחנו מדברים על תהליכים ארוכי טווח כמו שלושים שנה, ומתחילים את זה ב-1967, חלקם של התהליכים, ראשיתם, אכן, באותה השנה וחלקם התחילו עוד קודם. אירוע היסטורי, משמעותי וגדול ככל שיהיה, יכול לייצר תהליכים, אבל הוא גם יכול לתת תנופה – או לחנוק – תהליכים שהתחילו לפני התרחשותו. כך או כך, בלי ספק, מלחמת ששת

הימים היא פרשת דרכים באשר לתהליכים פנימיים רבי-משמעות, שעד היום איננו יודעים את פשרם ואיננו מוצאים את הדרכים הנכונות להתמודד איתם.

ניקח לדוגמא נושא מאוד משמעותי – והיום אנחנו עוסקים בו הרבה, אולי בזכותו של ראש הממשלה בנימין נתניהו – נושא האליטות בישראל. דומה שהנושא קיבל תנופה, או התחיל לקבל משמעות מיוחדת, אחרי 1967. הסיבה לכך היא שהאליטה הפוליטית והחברתית שהנהיגה את המדינה מאז האבות המייסדים ובכללה דור הבנים של האבות המייסדים, בנתה את המדינה היהודית מסביב למספר אתוסים מלכדים, מספר חוויות ציוניות קולקטיביות שבבסיסן היה הגיוס, הייתה ההתנדרבות, הייתה ההתיישבות והייתה החברה הנתונה במאבק. כלומר, חלק אחד של המפה הפוליטית-חברתית נשא את עקרונות ההגשמה. בצד השני של המפה, נתפשה מה שנראתה, לכאורה, כתנועה מוניסטית, תנועה של דגל אחד – הרגל הלאומי – בעוד שהאבות המייסדים וממשיכי דרכם בתנועות ההתיישבות ובשמאל הישראלי, התאפיינו בתפישת עולם מגוונת יותר, שבבסיסה הייתה ההתנדרבות, ההתיישבות והחקלאות והשאיפה ליצירת חברה חדשה. מושגים אלה הפכו ללב ליבה של האמירה של האבות המייסדים ושל בניהם לדורותיהם.

ל-1967 יש משמעות מרחיקת-לכת, משום שהמפגש עם ארץ-ישראל יצר משבר עמוק לאותו חלק בחברה הישראלית שגיבש את האתוסים של ההתיישבות ושל ההגשמה, וזאת משום שמאז 1967 החברה הישראלית הפנתה את מבטה מזרחה ולשמאל. ובשמאל, אין הכוונה, למפלגות הפוליטיות של השמאל, אלא לבסיס החברתי של השמאל הזה. ולשמאל הפוליטי הייתה תשובה הססנית, רבת-פנים, לא ברורה באשר לשאלה, מה עושים עם ה"דבר הזה" שנפל לידינו. מפא"י, או התרבות הפוליטית והחברתית המיוצגת על-ידה, ידעה עד 1967 היכן מתיישבים והיכן לא מתיישבים; מה זה הנח"ל; מהי רורבת החזון של הציונות. לפתע, נפתחה בפניה רורבת חזון בשטחי ארץ-ישראל. ובעוד שזו הזינה את הימין, כצידה לגיבוש ראיית העולם שלו, השמאל נותר בדיסאוריינטציה.

ואין מה שמדגים זאת טוב יותר מהוויכוח, המתקיים עד היום, בשאלה מי אחראי ליישוב היהודי בחברון. יש הטוענים ששמעון פרס אחראי, ולחיים גורי יש גירסה אחרת... ובעצם, כל אחד, איכשהו, קצת בורח מן האחריות לעניין הזה משום שלמחנה הזה לא הייתה תשובה ברורה לשאלה, וגם היום הוא מתלבט, לא באשר לעתידם הפוליטי של השטחים, אלא בעניין התשובה החברתית. לימין, לעומת זאת, הייתה תשובה יותר ברורה. במידה מסוימת, השטחים חוללו תהליך או מצב שבו

השמאל החברתי, ולא דווקא הפוליטי, סיים את האג'נדה שלו, את סדר-היום שלו, את תוכנית הפעולה שלו, והימין לקח לידי את סדר-היום. מאז ומתמיד היה לימין יחס פשוט וברור מאוד, לא הסנני ולא מתוסבך, לשאלת השטחים.

ואפשר שהחלוץ, האוונגארד של המהלך הזה, היה בתקופה מסוימת "גוש אמונים", שלאבות הרוחניים שלו הייתה אולי בפאזה קודמת הערכה למפא"י ולמה שייצגו החלוצים, והם היו מוכנים להסכים עם הקונספט שעל פיו פעלה הנצרות בימי-הביניים. על פי תפישת זו ירדו משמיים שתי חרבות: חרב רוחנית – האפיפיור, וחרב ארצית – המלך. חלוקה שכזאת – המפא"יניקים יעשו את החלוציות, ואנחנו נלמד בישיבות – הייתה אולי מקובלת על הרב הראשי דאז, הרב אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל. אבל בנו, הרב צבי יהודה קוק ואבות מייסדים נוספים של גוש אמונים, ליכדו את שתי החרבות, בין השאר משום שהתשובה הערכית של השמאל, תשובת האתוס של השמאל – גוועה, והפכה, בעיקרו של דבר, לתשובה של מחאות שלום והפנינגים של שלום, ושל צמיחה ומודרניזציה – כל אלה אג'נדות מאוד חשובות, אבל הן לא הצליחו להצית את דמיונם של הישראלים. בה בעת, הלך והתפתח בצד האחר של המפה הפוליטית חוד החנית הזה, שטען כי הוא ממשיך דרכה של מפא"י במיטבה: עוסק בתורה, מחזיק בשלח ובונה את הארץ.

וכך, במידה מסוימת, משבר האליטות התחיל לצבור תנופה ב-1967 כאשר הבסיס החברתי של השמאל הישראלי צימצם יותר ויותר את סדר-היום שלו, בהיעדר תשובה ברורה לאתגר של השטחים, וסדר-היום שלו הלך והתמקד בעיקר בשלום. השלום היה לסדר-היום של השמאל.

מתברר, בעליל, שסדר-יום זה אין בו די ומסיבה פשוטה: חלק גדול של העם בצד האחר יטען, ובצדק, שלשמאל אין מונופול על השלום – גם הימין רוצה שלום, אבל בתנאים אחרים, בלי טרור ובלי ויתורים. במידה מסוימת, צמצום האג'נדה של השמאל לשאלת השטחים ולשאלת השלום סיבך עוד יותר את האליטות הישראליות עם הציבור, עם העם, שהלך וצבר איכויות וזהויות לאומיות ויהודיות ומצוקות של זהות או מצוקות של יהדות.

אחד השיאים של התהליך הזה היו הבחירות האחרונות בשנת 1996. באחת ההודמנויות הגדרתי אותן כנצחון של "ירושלים" על "תל-אביב". כמובן, כל מטאפורה היא לא לגמרי מדויקת, אבל בבסיס, מה שמתחולל בתאוצה גדולה מאז הבחירות הקן הוא שהחברה הישראלית הולכת ונשברת; היא הופכת לחברה הבנויה יותר ויותר מפרגמנטיים. עד 1967, מדינת ישראל הייתה מדינה קטנה,

אינטימית. רווחה בה איזושהי אמונה במונולטי, באיכות ישראלית אחידה. ראינו לנגד עינינו דמות של ישראלי שהייתה תוצאה של חלום האבות המייסדים – בבסיסה דמות של יהודי חילוני, של ישראלי חילוני; זהות ישראלית שתמציתה שילוב של לוחם ושל אדם פרגמטי. "שיח לוחמים" הוא אולי ההתגלמות של הישראלי-האידיאלי הזה: גם לוחם, גם עז-לב, גם חקלאי, גם מתלבט, גם יפה-נפש.

במשך שלושים השנים שחלפו מאז, ובצורה הרבה יותר מואצת, זהות ישראלית זאת הלכה ונשברה לסוגים שונים, לאיכויות, להוויות שונות. והתוצאה, היום פחות ופחות ברור לנו מהי הזהות הישראלית.

דומה שעד 1967 היה ברור ומוסכם מהו האתוס המלכד הזה של הישראלי-האידיאלי. מאז, אנחנו רואים לנגד עינינו חברה שהיא מוזאיקה; חברה רב-תרבותית ורב-עדתית, שבה הישראלי הוא חרד; הישראלי הוא מסורתי; הישראלי הוא חילוני; הישראלי הוא אשכנזי; הישראלי הוא מזרחי; הישראלי הוא ערבי; הישראלי הוא רוסי. ודי להסתכל בפרלמנט הישראלי, שבעיני אין לו אח ורע בשום פרלמנט אחר בעולם, בכך שהוא דומה יותר לאסיפה של לופיים חברתיים ועדתיים, מאשר לפרלמנט האמור לבטא גישה אוניברסלית ואחידה המבטאת את כלל החברה הישראלית. בכנסת דהיום יש השתקפות של החברה הישראלית המפוצלת.

נכון, תהליך הפיצול והפרגמנטציה לא נולד ביוני 1967; הוא התחיל קודם לכן, אבל בלי ספק, מאז גברה תאוצתו.

ברור שאי-אפשר לנתק תהליך זה מן השינויים הפוליטיים שהתחוללו במהלך השנים ובוודאי מהמהפך של 1977 שהיה גם כן לנקודת שבירה מסוימת. שנת 1977 היא משמעותית לא רק מן הבחינה הפוליטית, אלא גם מן ההיבט החברתי, הסוציולוגי והתרבותי. המשמעות העיקרית של השינוי שהתחולל ב-1977 הייתה בבואו של מנחם בגין לשלטון; בסוג הדברים שהוא אמר ובאופן שבו הוא גייס את ציבור תומכיו. מאז המגמה נמשכת עד היום.

מנחם בגין גייס אנשים מסביב לאתוסים יהודיים, בעוד שהשמאל גייס אנשים מסביב לאתוסים שהיו לכאורה אוניברסליסטיים – שוויון, סוציאליזם, אחווה ושלוש.

מאז 1967, החברה הישראלית היא במודע יותר יהודית והיא יותר רגישה לפנים יהודיים. סיסמת

בנימין נתניהו בבחירות 1996 ש"פרס יחלק את ירושלים" היא לא האשמה במסירת שטח, ויתור על טריטוריה, אלא האשמתו באנטי-יהודיות.

מן הראוי לראות חלק גדול ממה שמתחולל בחברה הישראלית בשנים האחרונות כמעין שיבה של ישראלים רבים לשאלת הזהות היהודית או הזהויות היהודיות, וזאת בשעה שהשמאל והבסיס החברתי של השמאל, אימצו בעיקר מסרים בעלי אופי אוניברסליסטי: מודרניזציה, צמיחה, שוק משותף (עם הערבים), "כפר עולמי" וכו'. כל אלה דברים יפים מאוד, אבל הם לא מסרים יהודיים.

ביטוי מובהק לגישה היהודית-מסורתית היה בהצעתו של מנחם בגין לקבץ את כל ימי האבל הלאומיים: יום השואה ויום הזכרון לחללי צה"ל ולציינים בתשעה באב, הצעה שלא זכתה לכלל מימוש. לשיטתו של בגין, זאת הייתה הצעה מבריקה משום שבאמת, יש הרבה אתוסים ישראלים שיותר משהם מלכדים – הם מפצלים. אנחנו הרי חברה רב-תרבותית ורב-עדתית, ומראות הגורל היהודי ובייחוד איימי השואה, לא התחלקו באופן שווה בין התפוצות השונות. לא באותה מידה של אינטנסיביות ולא באותה מידה של אכזריות.

מערכת החינוך הישראלית עשתה רבות להפיכת מורשת השואה לחוויה קולקטיבית. ובכל זאת, עוצמתה של מורשת השואה רבה יותר אצל אותו החלק שנפגע, ועוצמתה פחותה בקרב יוצאי קהילות שלא נפגעו. והרעיון לקבץ את ימי האבל ולציינם בתשעה באב, היה בו משום הפיכת הדבר למשהו בפרספקטיבה היסטורית, שעמו כל היהודים יכולים להזדהות, ודווקא דרך ההיבט הדתי.

זכור לי נאום של מנחם בגין באחד מימי העצמאות. הוא לא דיבר על הלוחמים ב-1948, גם לא על האצ"ל או הלח"י. בגין נאם על שמחת בית השואבה ועל ריבונות יהודית. דבריו היו רוויים בסממנים יהודיים, יותר מאשר בסממנים של יצירה חדשה, חילונית. בגין גם השתדל שלא להשתמש במושג מדינה, "מדינת ישראל", והעדיף עליו את המושג ארץ-ישראל; זה היה פן נוסף במורשתו. וכך, ההיבט היהודי הלך וצבר תנופה, עד לכדי מרד, היום אנחנו יכולים לראותו בעליל, וזה כבר תהליך גורף, רב היקף, של התגברות הממדים או קווי האפיון היהודיים של המדינה, על חשבון קווי האפיון החילוניים מבית מדרשם של אבות המייסדים: אדם חדש, ישראלי חדש, וכיו"ב.

השאיפה ליצור אדם חדש לא הייתה ייחודית לציונות. מהפכות לא מסתפקות בשינוי תנאי החיים, הן רוצות לשנות גם את האדם. גם הסובייטים רצו בכך; וכשבוחנים שבעים שנות קומוניזם, מה

בעקבות האינטגרציה הכלכלית של השטחים מאז 1967 הגיעו לכאן עובדים פלסטינים ששימשו כוח עבודה זול. בתחומים מסוימים, כמו, למשל, בתעשיית הבניין הישראלית, הרבר שיתק את יכולת ההתחדשות של התעשייה הזאת והותיר אותה כאחת מתעשיות הבניין המפגרות בעולם. אבל, מבחינה חברתית, זה גרם לכך שבקרב מעמד חברתי מסוים, בעיקר בקרב בני עדות מזרח, התחוללה, מה שהסוציולוגים קוראים upward social mobility, מוביליות חברתית כלפי-מעלה. באופן טבעי, ברגע שמתהווה פרולטריון יותר נחות – אתה עולה למעלה. ולכן, גם נוצר רצון חברתי בהמשך השליטה בעם אחר, עם נחות יותר...

בחברה המודרנית, בדרך-כלל, נהנים ממוביליות חברתית אלה שהתחנכו ורכשו השכלה, כלומר, השתפרו באיכותם כבני אדם. ואילו אצלנו, כיבוש השטחים הביא למוביליות חברתית מבלי שהנהנים מכך יעשו בפועל לצורך זה. ובהקשר זה, פוליטית, מפלגת העבודה או השמאל הישראלי בעצם תביעתם להחזרת שטחים, נתפשו כמי שרוצים להחזיר את הפירמידה החברתית למצבה הקודם.

ויש עוד שתי תופעות חברתיות שגם הן התפתחו בעשורים האחרונים מאז מלחמת ששת הימים. האחת, הציבור החרדי בישראל עבר, ועובר, תהליך של מעבר ללאומנות. לכאורה, זו התפתחות מפתיעה, כי בבסיסו, הציבור החרדי בישראל היה ידוע כציבור א-ציוני, אם לא אנטי-ציוני. התהליך השני נוגע לציבור יוצאי עדות המזרח או לחלקים בתוכו. בולטת בקרבם תופעת ההתחדדות. וגם זו תופעה חדשה. בשנים האחרונות שני התהליכים הללו צוברים תנופה והם משמשים היום בסיס מחשק למדי, מוצק למדי, של הקואליציה החברתית שאותה כיניתי "הקואליציה הירושלמית של נתניהו". זאת קואליציה תרבותית, קואליציה של זהות, של לכידות מסביב לעקרונות יהודיים נתונים, ויש לה תפישת עולם לגבי דמותה של המדינה, השונה מתפישת העולם של חלקים אחרים בחברה.

תהיה זאת טעות, כמובן, לחשוב שההתחדדות של המזרחיים היא רק עניין דתי, כי היא גם סוג של תשובה חברתית והיא קשורה במה שכבר נאמר, שמאז 1967 הבסיס החברתי של השמאל – האליטות – צימצם את האג'נדה שלו רק לעניין השלום. האליטות הותירו מרחבים חברתיים גדולים מאוד בוואקום שלתוכו נכנסה, מצד אחד, הרטוריקה של הימין, ומצד שני, מאז 1984, הפעילות בשטח של ש"ס. ומטבע הדברים זה פועל נגד האליטות – מפלגת העבודה והשמאל. ומדוע זה פועל נגד האליטות? משום שבארץ, סוכן המודרניזציה שנגדו מורדים היה השמאל.

נשאר? הקומוניזם התמוטט ונשאר האדם הדתי, המסורתי, המשפחה; נשארה צ'צ'נייה, או במלים אחרות, לאומיות ושבטיות. בסופו של דבר, אחד הדברים המרתקים ביותר בהיסטוריה הוא המתח בין האטוויזמים האנושיים לבין ההתפתחויות החומריות. בעשור האחרון של המאה העשרים אנחנו נכנסים לעידנים הטכנולוגיים המתקדמים ביותר שניתן להעלות על הדעת, ועדיין אנחנו תקועים בשאלת הזהות. מי היה משער שלקראת שנת 2000, בעידן האינטרנט והכפר גלובאלי, אחד הסעיפים המרכזיים בסדר היום, לא רק של מדינת ישראל, אלא של הרבה חברות מערביות, תהיה שאלת הזהות.

אם נשוב לבחירות 1996, הן לא הוכרעו מסביב לשאלות שחשבנו שהן עומדות במרכז סדר היום. תהיה זו טעות לחשוב שהשאלה המרכזית שעמדה על סדר היום הייתה הגישה המדינית של שמעון פרס אל מול הגישה המדינית של הימין. מה שעמד להכרעה היו אותן שאלות של זהות, שהן חלק אינטגרלי ממלחמת תרבות המתחוללת בחברה הישראלית. מלחמת תרבות עם קו שבר יהודי.

אני יכול לתאר לעצמי, ואני, כמובן, אומר את זה בכל הזהירות הנדרשת – שאילו נותר באקדחו של יגאל עמיר עוד כדור אחד, והוא היה צריך לבחור במי לירות, הניחוש שלי הוא שהוא היה מכוון את אקדחו לא לעבר שמעון פרס, אלא לעבר אביב גפן – הכהן הגדול של הפופ העברי, שיצחק רבין ז"ל יכול היה להתחבר אליו אך ורק, דרך תהליך השלום – ה"לא יהודי" כל-כך.

ועוד באותו הקשר. לעתים נדמה שאנחנו, "מחנה השמאל", מחזיר או מוכן להחזיר שטחים מארץ-ישראל בלא לשדר או להקרין איזהשהו קרע בלב האמור להתלוות לכך. בסופו של דבר, היינו אמורים להחזיר את חברון, והחזרנו את יריחו, ואת ענתות, ואת שילה – ויש לכך משמעות בתולדותיו של העם הזה, ואולי בנפשו של כל אחד מאתנו. זה לא אמור להיות תהליך שיגרתי ונטול רגשות. אלא שנראה היה שהשמאל מחזיר את ארץ-ישראל בחרווה, תוך התעלמות מן הקרע בנפש היהודית. לא בכדי, היו מי שביקשו להעניש פוליטית את "מחזירי השטחים". שכן, יש פה חברה יותר ויותר רגישה לקווי אפיון יהודיים, לקווי זהות יהודיים.

תהליך נוסף, הקשור לאחיותנו בשטחים שעדיין חווים אותו קשור פחות לממד היהודי ויותר לממד החברתי, ואולי אפילו עדתי. זה תהליך שכמותו רואים היום בצרפת, היחס לעובדים הזרים ותופעת לה-פן.

באיראן הפילו את השאח משום שחשבוהו לסוכן המורדניזציה. באלג'יריה לחמו קנאי הרת נגד ה-FLN כי הוא נתפש כסוכן המורדניזציה, באמצעות המרכסיו. בארץ יש ציבורים הסוברים שהמורדניזציה לא רק שלא ענתה על הצרכים שלהם ולא הביאה עמה את הברכה הכלכלית שלה ציפו, אלא פגעה בזהויות היהודיות שלהם. ולכן, התסכול מופנה לסוכן המורדניזציה – השמאל. ולכן, המרד הזה שבו אנו חווים, הלך וניזון במשך השנים מן התסיסה הזאת.

אם נרצה להסתכל מעט קדימה וננסה להגדיר מהו האתגר הכמעט מרכזי של המדינה, הרי זה האתגר התברתי והתרבותי. וההכרעה בשאלת השלום, גם היא בבסיסה הכרעה חברתית. אם לא נפעל נמרצות בנושא זה של ההכרעה התברתית-תרבותית, לא נוכל לפתור גם את בעיית השלום.

ממשלת העבודה קרסה ב-1996, לא בגלל שהייתה לה מדיניות שלום מוטעית, אלא בגלל שלא היה לה בסיס חברתי רחב. ואם מישוה משלה את עצמו שבנתיבות הצביעו נגד מפלגת העבודה, כי לא היה ברור להם הסעיף הרביעי במצעה המדיני של המפלגה, הוא טועה טעות מוחלטת. זאת הייתה הצבעה תרבותית, במשמעות הרחבה של המושג הזה.

כבר ציינתי למעלה, שבעיני כנסת ישראל הנוכחית היא אסיפה של לוביים חברתיים וערתיים. זאת ועוד, אנחנו יצרנו מדינת רווחה סקטוריאלית מתוקף העוצמה הפוליטית של הקבוצות השונות. מי שמוכן להצטרף לש"ס – יקבל יום חינוך ארוך, יקבל ארוחה חמה, יקבל מעון יום וכיו"ב. ובעיני, כאן תוכרע דמותה של החברה הישראלית בשנים הבאות, וגם דמותו של תהליך השלום, כי אי אפשר לנתק את השניים.

והשאלה העומדת היום על הפרק היא – אם אנו רוצים שכך, באופן בלתי מבוקר וכתוצאה מלחצים פוליטיים כאלה ואחרים, תשתנה החברה, תשתנה דמות המדינה. ואז עומדות בפנינו שתי אלטרנטיבות. האחת, לשלול את השירות הזה מקבוצות סקטוריאליות; אם אין לאף אחד יום חינוך ארוך בישראל – אז שלא יהיה גם לכם; לא יהיה לאף אחד. גישה שכזאת איננה יכולה להפוך להיות מנוף לשינוי פניה של החברה הישראלית, ואינני מאמין שהיא תתקיים.

האלטרנטיבה השנייה – יקרה, וכרוכה בהוצאה כספית גדולה – היא לשאוף לאוניברסליות גדולה ככל שניתן במתן שירותים חינוכיים ושירותי חברה, כדי שמתן שירותים מתקציב המדינה לקבוצה סקטוריאלית לא יהפוך למנוף לבניית כוח פוליטי ולשינוי דמותה הכוללת של החברה הישראלית.

זאת שאלת חירום, ואת הכסף לפתרון הבעיה הזאת צריך לקחת בדיוק מאותו מקום שממנו היינו לוקחים אם מחר הסורים היו מזויזים שלוש אוגדות ומעבירים אותם למערך התקפי נגדנו. תיאורטית, לאתגר הסורי יש פתרון שאיננו כרוך בהוצאה כספית: לשבת איתם, ולנהל משא ומתן. לבעיות החברתיות אין פתרון שאיננו עולה כסף. אז או שנשנה את מערכת המיסוי בישראל, או שניכנס לאיזה שהוא מהלך ניאוו-קיינסיאני חדש, להשבחה של מערכת החינוך הישראלית.

אבל המצב שבו מתקציב המדינה, יום יום מתעוותת דמותה של החברה הישראלית; יום יום מועמקת הפרגמנטציה של החברה הישראלית זאת, בעיני, שאלת חירום לאומית וזה תהליך שהיום אנחנו נמצאים בעיצומו והוא יילך ויצבור תנופה אם לא נשוב לחישובים שמחייבים את כולם. גם את אלה המצויים בצד האחר של המפה הפוליטית. כפי שציינתי, אחד החטאים של האליטות הישראליות היה בצמצום האג'נדה.

היום גם חייבים להרחיב מחדש את האג'נדה לשאלות של הזהות, לשאלות של המסורת ולשאלות של החברה. תורה רבה.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

תודה רבה לח"כ פרופ' בן-עמי על סקירתו המאלפת ורחבת-היריעה. המרצה הבא הוא פרופ' אברהם דיסקין שידבר על המערכת הפוליטית בצומת דרכים 1967 – 1997.

פרופ' אברהם דיסקין:

המערכת הפוליטית בצומת דרכים: 1967-1997

את עיקר דברי אנסה להקדיש לא לשאלה "מה היה", אלא לשאלות יותר אקטואליות. בקווים כלליים, אנחנו יודעים ששנת 1967 הייתה נקודת המפנה החשובה בהיסטוריה של מדינת ישראל מאז שהוקמה המדינה. אנחנו גם יודעים, איך מלחמת ששת הימים השפיעה במישורים השונים, ובמידה מסוימת השאלות הניצבות בפנינו היום, הן שאלות הנגזרות מ-1967 – מהמלחמה, מהרקע שלה ומהתוצאות שלה. אלה הן שאלות שבמידה רבה לא ניתנו להן תשובות עד היום, ולצד הרב, אינני בטוח שאפשר לתת להן תשובות.

ליום עיון זה נקבעו שלושה צוותי דיון האמורים לדון בשלושה מעגלים שונים: בזירה הבטחונית, בזירה האזרחית, והפאנל שבו התבקשתי להשתתף, האמור לדון בזירה הפנימית. לדעתי, קשה להפריד בין שלושת המעגלים ומבחינה מסוימת הם היינו-הך. דוגמה תבהיר למה הכוונה. פרופ' שלמה בן-עמי דיבר על תוצאות הבחירות ב-1996. הוא ניסה להסביר מה קרה ומדוע; למה אנשים הצביעו כך או אחרת והאם נוצרו זהויות חדשות והן אלה שהכריעו. אלה הן שאלות שלא כל-כך קל לתת עליהן תשובות.

כששואלים את הבחורים על בחירות 1996 – מדוע אתם או אחרים הצביעו כפי שהצביעו? התשובה השכיחה ביותר היא "משיקולים של נושאי חוץ ובטחון". זה הדבר הדומיננטי. אם יש שש או שבע סיבות מרכזיות להצבעה, 50% בערך מהמצביעים היהודים (ומעט פחות בקרב הערבים) אומרים – ענייני חוץ ובטחון. יתר הסיבות מתחלקות על פני 50% האחרים. התוצאה הזאת באה לידי ביטוי הן כששואלים מה סיבת ההצבעה באופן ישיר והן כשמפעילים טכניקות אחרות כגון "שאלות פרוייקציה". האם אפשר לטעון לנוכח ממצאים אלה שפרופ' בן-עמי בהצאתו הציג תיוזה מוטעית?

כשבורקים את העניין באמצעות מבחנים אחרים, מתגלות תופעות שאינן עולות בקנה אחד עם המסקנה הגורסת עליונות נושאי חוץ ובטחון. למשל, כשבורקים את הקיטוב בין מצביעי המחנות. הפעם היה קל מאוד לבדוק את המחנות, כי היו שני מועמדים של שני מחנות, ואפשר לבדוק את העמדות של אלה שתמכו במועמד המחנה האחד ואת העמדות של אלה שתמכו במועמד המחנה

השני. לכן, אפשר לבדוק את הקיטוב – אפשר לבנות סולם קיטוב. ומתברר שבנושאי חוץ ובטחון אין קיטוב, או ליתר דיוק, הקיטוב הוא קטן, הוא קל-ערך, וזאת לא תופעה חדשה; היא מוכרת לפחות מאז שנת 1981, ותוצאות הבחירות בשנת 1977 מוכיחות שייתכן שהייתה נכונה גם ב-1977, למרות שהדבר לא נבדק.

בשאלות המרכזיות ביותר, רמת הקיטוב שנמצאה היא בסדר גודל של 0.2 בסולם שנע בין אפס לאחר – לפעמים קצת פחות, לפעמים קצת יותר. יש ניואנסים בתשובות בעניין עתיד השטחים: הבדלים ביחס לשטח מסוים; לוותר על כולו או על חלקו; לקיים משא ומתן עם גורם כזה או אחר, אך בגדול – אין קיטוב משמעותי בין המחנות. זאת ועוד, אפשר לבדוק קיטוב לא רק בין מחנות פוליטיים. אפשר לבדוק קיטוב בין קבוצות חברתיות לסוגיהן, קבוצות אתניות, למשל, ספרדים ואשכנזים. וכשמנסים לבדוק את הקיטוב בין קבוצות חברתיות, מתברר לפעמים שהקיטוב ביניהן גדול יותר מהקיטוב בין הקבוצות הפוליטיות. העובדה הזאת מחזקת לכאורה את המסקנה שהגיע אליה פרופ' בן-עמי.

אכן, יש אמת רבה בטענה שאנשים משתייכים ל"שבטים" והמנהיגים הפוליטיים והמפלגות, הם במידה רבה, סמלים של השבטים. ואין זה משנה מה הן העמדות המוצהרות או המעשיות שלהם, ומתברר שהקיטוב בין השבטים הוא לפעמים גדול יותר מהקיטוב בין המחנות הפוליטיים.

הדוגמה הבולטת לקיטוב היא זו שבין יהודים לערבים. אם בורקים, למשל, את ההבדל בעמדות בשאלות מסוימות, למשל, בין יהודים תומכי-פרס לערבים תומכי-פרס החברים באותו המחנה הפוליטי, מתברר שהקיטוב בין היהודים והערבים התומכים בפרס גדול יותר מהקיטוב בין תומכי פרס לתומכי נתניהו היהודים, וזה ממצא קצת מפתיע.

הקיטוב הגדול ביותר העולה מן המחקרים נוגע לשאלה של "דימוי האויב" ולמה שנוהגים לכנות "כוונות ההשמדה של האויב". כך למשל, כששואלים שאלות כמו: "נניח שגורם ערבי כלשהו – פלסטינים, סורים, העולם הערבי, קצת פחות לגבי הירדנים – היה ביכולתו להשמיד את מדינת ישראל, האם היה עושה זאת?" בתשובה לשאלה זו כמעט שלא מתגלה קיטוב בין היהודים. אם יש קיטוב, הוא נמוך ביותר, והתשובה היא – כן. ואילו הציבור הערבי חושב להפך, התשובה לדעתו היא – לא.

נכון, שאין לדעת אם התשובה הניתנת לשאלה זו היא תשובה כנה, וגם אם היא כנה, אינני בטוח שהאנשים באמת מודעים לתהליכים הפסיכולוגיים שהם עוברים. אני חושב, למשל, שאזרחי מדינת ישראל הערבים, בהרבה מאוד מובנים, חיים בדיסונאנס. יכול להיות שכשהם משיבים תשובה כזאת, הדבר פותר להם את הדיסונאנס. עם זאת, ספק אם יענו כך גם אם נניח שיהיו תחת היפנוזה. אינני טוען שהם משקרים ביודעין, אבל נוח להם לחיות עם סוג מסוים של תשובה, ואולי לא נוח לחיות עם סוג אחר של תשובה.

מתוך כך וגם מסיבות רבות וידועות אחרות עולה המסקנה שלמרות כל הרברים ששמענו הרי לטווח ארוך מאוד, בין אם יושגו הסכמים, ובוודאי אם לא יושגו, נגזרת עלינו העליונות של ענייני חוץ ובטחון, וחוששני שמדובר בעשרות שנים.

אם נחזור לרגע שלוש שנה לאחר, לשני האירועים, זה של 1967 וזה של 1973, קשה להגיד על המנהיגות הפוליטית של ישראל, וקשה גם להגיד על הציבוריות הישראלית, שהן הסתכלו במראה. הן המנהיגות והן הציבור טעו, גם ב-1967 וגם ב-1973.

קראתי פעם את פקודת היום, פקודת המלחמה, של סאדאת ערב מלחמת יום הכיפורים, וחשתי רגשות קנאה. סאדאת מדבר בפקודת היום על שבירת השחצנות של האויב ועל הנעת תהליך מדיני בעקבות כך. זאת, מבחינתו, מטרת המלחמה והוא מודע למגבלות שלו; הוא גם מודע למחיר. והוא יודע את כוחו. והוא אומר: זאת המטרה.

כשבוחנים מה קרה במלחמה, מה היו התוצאות המדיניות שלה, כמובן, לא התוצאות הצבאיות שלה. זה מעורר קנאה. אני לא בטוח שהמנהיגים שלנו אז, ולצערי הרב, אני לא בטוח שהמנהיגים שלנו היום, באמת רואים את המצב בצורה כזאת בהירה, כולל המגבלות, כולל הבעיות. הרבה פעמים, נוח לך להפוך אשליה "לחזון". קל לחיות עם זה. נוח לחיות עם זה. זה יפה. אבל זה לא פרקטי וזה מסוכן.

על מנת להסיר אי הבנות – הדובר העומד לפניכם הוא לא נץ טורף הבא להזהיר אתכם מהצפוי לנו בעתיד. עוד בשנת 1967, ואני עול-ימים, וקל-רגליים, לא הבנתי מדוע ולמה מדינת ישראל איננה פועלת למען הקמתה של מדינה פלסטינית כתוצאה מהמלחמה. מאידך גיסא, אינני זוכר ששמעון פרס הצהיר אי-פעם בריש גלי שהוא בעד מדינה פלסטינית. הוא נמנע מכך לא רק כשהיה ראש

למחנה ה"ניצים", אלא גם לאחרונה – עד לאחר הדחתו מתפקיד ראש הממשלה מידי הבוחרים. לדעתי, בנימין נתניהו התקרב להגדרה הזאת יותר. הוא הזכיר בהקשר זה, למשל, את אנדרה, את סן-מרינו ואפילו את פינלנד כולן מדינות עצמאיות; נכון, עם מגבלות מסוימות על הריבונות שלהן. לכן כלל אינני בטוח שההבדל, ברמה של המנהיגות, בגישות לפתרון הסכסוך היום הוא כל-כך גדול, ואני בוודאי בטוח שהעמדות של הליכוד היום הן הרבה יותר יוניות מהעמדות של מפלגת העבודה, אפילו אחרי מלחמת יום הכיפורים.

עד כאן, באשר לצמתים שבהם עמדנו בעבר. את יתרת דברי הייתי רוצה להקדיש לצומת שבו אנחנו נמצאים עתה. במה, באמת, צריך להתמקד כשמסתכלים על עתיד הסכסוך הישראלי-ערבי? ומה יהיו ההשלכות של הסכסוך?

לפני מתן התשובות לשאלות אלה מן הראוי להגדיר את טיבו של הסכסוך. יש מי שטוענים שהסכסוך הישראלי-ערבי, ואולי גם הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הוא קונפליקט מוחלט. לפעמים מדמים אותו למין משחק של סכום אפס – לא זו בלבד שכל רווח של הצד האחד הוא הפסד לצד האחר, אלא גם כל תוספת רווח קבועה, מביאה להפסד קבוע אצל הצד השני.

ראייה זו איננה כל-כך מנותקת מהמציאות. מנקודת הראות של הצד האחר – על פי גישת הקונפליקט המוחלט של חלק גדול של העולם הערבי – אין מקום לשום יישות ציונית, וכל נגיסה ממנה היא רווח. התפיסה הזאת של הקונפליקט היא לא לגמרי דמיונית ואיננה זרה למציאות.

להמחשת הרברים ברצוני לחלוק עמכם התרשמות שלי. רבים מכירים את קמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים הבנוי באחד המקומות היפים בעולם. איתרע מזלי, ומחדרי ניתן לראות את הר הבית, את מסגד כיפת הסלע – מראה מרהיב, נוף עוצר-נשימה. יש ואני שואל את עצמי: איך נראית התמונה הזאת בעיניים ערביות? בעיניים פלסטיניות? לדעתי, הם לא רואים את מה שאני רואה – בניין יפה ונוף מרנין. הם רואים תמונה שונה לגמרי, הבניין היפה בירושלים, הבניין המתפקד העתיק בעיר, מצוי בידים לא נכונות. ואולי יש פלסטינים וערבים, ואולי יש מוסלמים שהם לא ערבים, המהרהרים ואומרים לעצמם – הרי מאז המאה השביעית זה שטח מוסלמי. מדוע אני, בתור פלסטיני או כערבי, צריך לשלם את מחיר השואה? והרי אצלנו היו היהודים נסבלים. אמנם בדרגה נחותה, אבל במעמד עדיף על זה של כל יתר הלא-מוסלמים. ומוסיף הפלסטיני להרהר

בינו לבינו – מה שאיפשרתי להם, ליהודים, לעשות; לאיזה פריחה הם הגיעו תחת שלטוני בספרד... ומדוע אני צריך לשלם את המחיר? הרי עד אחרי מלחמת העולם הראשונה זה היה שטח מוסלמי.

לנוכח זאת, אי אפשר להגיד שראיית הסכסוך כראיית קונפליקט של סכום אפס היא לגמרי רמיונית.

ובכל זאת, אני מאמין שהקונפליקט הוא לא קונפליקט מוחלט ואני חושב שבעולם הערבי יש הכרה בעניין הזה וההכרה בו באה לנו מתוקף כוחנו וצדקתנו. זה גם לא יכול להיות "קונפליקט מוחלט" כי קונפליקט מוחלט היא משהו לגמרי ערטילאי. יכול להיות שזה נכון לגבי מגזרים מסוימים של המאבק. אך גם אם אני חושב שהקונפליקט הוא קונפליקט מסוג אחר, בעולם המקיף אותנו יש מיעוט לא קטן שעדיין רואה את הסכסוך במונחים של קונפליקט מוחלט. ויש לכך הדים גם בדברי המתונים. מדי פעם מתגנבת מפיהם אימרה מצמררת, המזכירה את מה שערפאת קרא פעם "החלום הגדול". אין זה אומר שלא צריך להתקדם בתהליך ההתפייסות; אין זה אומר שלא צריך לחתור להסכם.

כבר ציינתי שלדעתי צריך להקים מדינה פלסטינית. אין פתרון אחר. מי שמדבר על הפרדה – הפרדה פיזי, מדינה, נכון, מדינה שיטילו עליה מגבלות; מדינה שנוכל להיות איתה, אבל שגם הם יוכלו להיות בה. זאת צריכה להיות איזה שהיא פשרה. והואיל ואני לא בטוח שפשרה בכלל אפשרית, יכול להיות שהפתרון צריך להיות מושג לא במשא ומתן אלא אגב משבר. אבל זה שאין פתרון אחר, הרבר הוא די ברור. ואולי הרבר המדהים כיום הוא שבדבר הזה מכירים כמעט כולם. זאת, בניגוד מוחלט למצב שהיה קיים עד לאחרונה.

לפעמים אני מדבר עם אנשים שאני רואה אותם כקיצונים ביותר בימין של המפה הפוליטית, ופתאום הם משמיעים אמירות מפתיעות, ואתה תמה: איפה התדמית, ואיפה האנשים? יתרה מכך: מדוע אין הם מסיקים מסקנות מעשיות. בין היתר, במוקד התפיסה הזאת, של ראיית הקונפליקט כקונפליקט שיש בו אינטרסים משותפים עומדת השאלה הדמוגרפית.

כשפרצה מלחמת ששת הימים, 87% מתושבי מדינת ישראל היו יהודים. היום, שיעורם בכל השטחים שבשליטתנו ירד מתחת ל-60% והמגמה הדמוגרפית ברורה – מקורות העלייה נסתמו, אלא אם כן תתרגש שואה או אסון על יהודי צפון אמריקה. ומאידך, כדאי לשים לב לנתון אחד, מאיר-עיניים,

הנוגע לשיעור הריבוי הטבעי. בשטחים הגיל החציוני הוא 15, אפילו קצת פחות מ-15. זאת אומרת, 50% מהאוכלוסייה של השטחים היא אוכלוסייה שכבר ההורים שלה גדלו תחת שלטון ישראל. ואילו בקרב היהודים החיים בארץ רק 27% הם בני פחות מ-15. המגמה ברורה. אם יש ליושבים בציון מטרה שהיא בבחינת קונצנזוס – ואני מאמין שלרובנו יש מטרה משותפת – זוהי ההכרה בכך שמדינת ישראל היא, וצריכה להיות, מדינה יהודית, או מדינה שיש בה רוב יהודי, ושמדינה זאת צריכה להיות גם דמוקרטית. ודי באיום הדמוגרפי כדי שנבין שהרבר פשוט בלתי אפשרי ללא פשרה וללא ויתור. ככל שיחלוף הזמן, המדינה הזאת עלולה להיחפך ללא יהודית וללא דמוקרטית. ואם נחזור לעניין הקיטוב, בשאלות אלה הקיטוב הבין-מפלגתי איננו כה גדול. הקיטוב קיים במישורים שעליהם דיבר פרופ' שלמה בן-עמי: מוצא עדתי והעניין הסקטוריאלי כלומר, בתחום השבטיות יותר מאשר בתחום הנושאים האידאולוגיים.

אם נשוב לסכסוך הישראלי-ערבי, אז יש קונפליקט שצריך לפתור אותו, אך קשה לפתור אותו, שכן מדובר בעצם מה שידוע כ"דילמת האסיר", ואת דילמת האסיר אפשר לפתור רק באחת משתי אסטרטגיות בסיסיות: האסטרטגיה האחת היא שהסכמים יתפשו כהסכמים מחייבים. אך בין בני אדם בכלל, ובמזרח התיכון בפרט, הסכמים לא תמיד מחייבים. דרך אחרת לפתרון סכסוך מסוג זה היא על-ידי כפייה. אך השאלה נשאלת, מי יכפה את ההסכם באזורנו? האם ארצות-הברית תעשה זאת? קרוב לוודאי שהתשובה על כך שלילית. מה שידוע בשם "פתרון הסולידריות" של הרילמה ומה שמוכר בשם "פתרון החזרה" נראה עוד פחות רלוונטי לענייננו.

נקודה מרכזית אחרת: בעולם המודרני, קיימת דילמה רצינית המאפיינת כמעט את כל המדינות הדמוקרטיות. יש מחקרים המצביעים על כך שאין כל נטייה למלחמות בין מדינות דמוקרטיות, בין לבין עצמן. לעומת זאת, החוק הוא, פחות או יותר, שכשיש מאבק בין מדינה דמוקרטית למדינה לא-דמוקרטית, כוחה הצבאי של המדינה הדמוקרטית יהיה חזק יותר. המדינות הדמוקרטיות היציבות, כ-25 עד 30 במספר, הן בדרך-כלל מדינות יותר חזקות גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה צבאית. אבל כשקונפליקט כזה בא לידי ביטוי בשטח, אז התערבות צבאית נעשית לעניין הרבה יותר מסובך, כי בדמוקרטיות יש מחויבות כלפי האזרחים, יש בחירות, יש דעת קהל, ובארצות הברית, כידוע, רווחת גם מה שנודעה כ"תסמונת וייטנאם". בנוסף, קיימת גם בעיית הראייה קצרת-הטווח של המעורבים בתהליך, ואז יכול להיות מצב שבו למדינה או למעצמה דמוקרטית יש עוצמה רבה,

אך היא איננה יכולה לממשה. מצב כמעט הפוך קיים במדינות שאינן דמוקרטיות. לכן המאזן של מכפלת העוצמה הפיסית במוטיבציה, בסיטואציה של קונפליקט אליים, איננה נוטה בהכרח לטובת המדינה הדמוקרטית. הדבר בולט מאד, לדעתי, בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי. זו אחת הסיבות לכך שמבחינת ישראל הפרמטר המרכזי של הסדר עתידי חייב להיות הפרמטר הביטחוני.

מנקודת מבטנו, זה צריך להיות לב ההסדר, בנוסף, כמובן, מעבר לעניין הדמוגרפי ומעבר לדברים אחרים כמו שיתוף פעולה וכיו"ב. המאזן הביטחוני גובע כאמור מהמכפלה של כוונה ויכולת פיסית. באשר לכוונה של הצד הערבי, הרי היא אמביוולנטית – יש כאלה שהשלימו עם עובדת קיומה של מדינת ישראל, ולמזלנו כיום, ידם על העליונה. אבל, לא לעולם חוסן. באשר לעוצמה ולכוח פיסית, מדינת ישראל היא מדינה הנמצאת עדיין בסכנה קיומית – היום יותר מאשר בעבר; בוודאי יותר מאשר בתקופת מלחמת ששת הימים.

מדינת ישראל עומדת היום בפני שלושה סוגים של איומים פסיים מוחשיים: הראשון, אפשרות היווצרותה של קואליציה ערבית רחבה ומאיימת. זה האיום שעליו דיברה תורת הבטחון ערב מלחמת ששת הימים ועיקרה הכרעה מהירה בצד האויב, הרתעה וכו'. האיום השני, השימוש באמצעי השמדה המוניים שהפכו בשנים האחרונות ליותר זמינים, ותוצאתם – ישיבה במקלט או בחדר האטום. האיום השלישי הוא איום של התשה. אמצעי התשה לא יכולים להביא להשמדה פיסית של מדינת ישראל, גם לא שימוש בטילים כימיים. אבל הם משפיעים מאד על האוכלוסייה, וכבר ראינו את תגובת תושבי ישראל לפיגועים ההמוניים. גם את התגובה לקורבנות הקשים בלבנון צריך לבחון בהקשר זה.

כיצד מתמודדים עם האיומים הללו?

תורת הבטחון של מדינת ישראל היום, מבוססת על שלוש רגליים, אך אינני בטוח ששלוש הרגליים האלה אכן מבטיחות מבנה יציב דיו. הרגל האחת היא הרגל של הרתעה. הרגל השנייה קשורה לכל נושא היירוט, שישראל מקדישה לפיתוחו מאמצים עצומים. והרגל השלישית היא כל מה שקשור ליכולת הקונוונציונאלית, שכאילו אמורה גם לספק מענה לבטחון השוטף וגם, תשובה למקרה של לחימה קונוונציונאלית.

אך לנוכח האיומים שהוזכרו, אין ודאות שהתשובות שנמנו מספקות. נראה שיש להוסיף להן ראשית,

את עניין המניעה; הרי אינך יכול לשבת בחיבוק-ידיים כשידוע לך, בוודאות, שאויביך מפתחים יכולות שהאמצעים שנמנו לא נותנים להן מענה. חייבים לעשות מעשה, ולדעתי ניתן לעשות מעשה. ושנית, צריכים להתאים את הכוונות שלנו לסיטואציה קשה ביותר וזה לא דבר פשוט, כשרצים עם יונת השלום. אזי יכול להיות שריצה זו מעוררת כלפיך אהדה בצד השני, אבל יכול להיות שזה מתפרש כסימן של חולשה. כך, למשל, העומק של הוויכוח הפנימי נתפש על-ידי אחרים כסימן להתמוטטות. אני חושב שצריך לרוץ עם יונת השלום – לא זו בלבד שצריך לעשות ויתורים, אלא שהדבר כדאי וצודק. אבל שאלת הקיום נותרה עיקר העיקרים, וסביבה חייב להיות קונצנזוס.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

אני מודה לפרופ' דיסקין על הרצאתו.

שאלות ו תשובות :

שאלה:

שאלה לפרופ' בן-עמי. היצגת את בעיית הפיצול, אחת הבעיות החשובות ביותר בחברה שלנו, למשל, הפיצול בין דתיים לחילוניים והקיסוב הקיים ביניהם. היצגת את הבעיה, אבל לא נתת לה מענה.

ח"כ פרופ' שלמה בן-עמי:

לא ריכזתי את דבריי בקרע בין דתיים וחילוניים. דיברתי על היבטים נוספים וכשאמרתי שאני חושב שזה מאוד חיוני לישראל לעבור לפאזה של שירות חברתי אוניברסלי. אני חושב ששם נמצא תחילתו של פתרון. אמרתי במפורש שהתנועות שאנחנו תופשים אותן כתנועות דתיות, הן גם במידה מסוימת תנועות חברתיות. ש"ס, היא דוגמה לתנועה חברתית שרבים מתומכיה כלל אינם אנשים דתיים, הם אפילו לא חובשי כיפות.

מושב סיום

יו"ר - אל"מ (מיל') ד"ר אפרים קם:

עניינו של מושב הסיום של יום העיון, הוא מעמדה הבינלאומי ויחסי החוץ של ישראל מנקודת המוצא של מלחמת ששת הימים. דומה שאין ראוי ומתאים יותר להציג את הנושא הזה, מאשר ח"כ שמעון פרס.

האמת היא שהתלבטתי כיצד להציג את ח"כ פרס בפתיחת המושב, כי אם אמנה את כל תאוריו, ואסקור את כל תפקידיו ופרסומיו, אלאה את הקהל וגם לא אחרש. ואז נזכרתי שלפני שנים, נזקקתי לאיזה פרט ביוגרפי מחייו של וינסטון צ'רצ'יל, והייתה לי בבית איזה אנציקלופדיה אמריקאית מקוצרת לאישים. חשבתי שאמצא בה את הערך הביוגרפי. חיפשתי ואכן מצאתי. אבל כמה ערכים לפני צ'רצ'יל, מצאתי את הערך ווילט צ'מברליין, שהיה אחד מגדולי שחקני הכדורסל האמריקאי. צ'מברליין זכה לשבע-שמונה שורות, שבהן נמנו כל תאוריו ותפקידיו, הקבוצות שבהן שיחק והסטטיסטיקה שלו כשחקן כדורסל כאמור, שבע-שמונה שורות. וכמה שורות לאחר וינסטון צ'רצ'יל, בא ערך על איזה שחקנית קולנוע שכבר אינני זוכר את שמה, וגם היא זכתה לשבע-שמונה שורות, תוך אזכור כל תפקידיה וסרטיה, והאוסקרים שבהם זכתה וגם שמות חמשת בעליה. ובין הכדורסלן לשחקנית - וינסטון צ'רצ'יל. צ'רצ'יל זכה לחצי שורה, שאמרה פחות או יותר: וינסטון ספנסר צ'רצ'יל, 1874 - 1965, מדינאי בריטי. וזה הכל.

בוודאי שאין להסיק מכך שספורטאים ושחקנים נחשבים יותר מאשר מדינאים, אבל כן ניתן לומר שלפעמים יש חוכמה בקיצור. ולכן, בלי תוספות, אני מבקש להזמין את מר פרס לומר את דברו.

אני סבור שאנחנו צריכים לשאוף לכך שלא תהיה מערכת חינוך בישראל שתהיה מתוקצבת על-ידי המדינה ולמדינה לא תהיה השפעה על התכנים שלה. זה חל על הציבור הדתי, וזה חל על ציבור החילוני. בישראל יש כיום מצב מאוד מוזר: מערכת החינוך הממלכתי-דתי המהווה 25% ממערכת החינוך, היא אוטונומית, ואילו ה-75% של החינוך, שאיננו ממלכתי-דתי, הוא לא אוטונומי ויכולה להיות בו מעורבות ישירה של השר. לכן אני אומר: חלק מן התשובה לשאלה הדתית עוברת דרך מערכת החינוך.

השלב השני הוא השלב הפוליטי. שאלת הפרדת הדת והמדינה צריכה להעסיק אותנו לא פחות מהשאלה של הפרדת הדת מהפוליטיקה. אנחנו צריכים להימנע מחקיקה דתית בכנסת. פרלמנט איננו מקום לחקיקה דתית. אם זה מה שנקרא הפרדת דת ממדינה - אני בעדו אבל הדגש צריך להיות על הפרדת הדת מן הבסיס של הפוליטיקה. אלה הם שני דברים שונים. האחר - הממד הפוליטי, והשני - מערכת החינוך והשירות החברתי.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

אני רוצה לקדם בברכה את חבר הכנסת שמעון פרס ולהזמין את סגן ראש המרכז, ד"ר קם, להציג את האורח ולנהל את הישיבה הבאה.

מדיניות החוץ של ישראל: 1967-1997

נעניתי להזמנה לבוא ולהשתתף ביום עיון זה כדי לכבד את זכרו של דדו, וגם את זכרם של לוחמים אחרים, אבל בלי שום חשק להתייחס לנושא שהצעתם לי, וזאת בשל כמה סיבות. ראשית, אני עצמי איבדתי כמעט כל עניין בהיסטוריה; אני חושב שזה בזבוז זמן ללמוד היסטוריה. וזה בזבוז זמן בגלל שלוש סיבות: האחת – אי אפשר לשנותה; השנייה – היא מאבדת מחשיבותה; והשלישית – היא לא תחזור. וכך, בין אם תהיה בעתיד מלחמה ובין אם יהיה שלום – לא תהיה מלחמה כמלחמת ששת הימים ולא יהיה שלום כשלום העשוי או עלול להיות בעתיד.

בזמן שחלף מאז מלחמת ששת הימים, נמוגו הרבה מאוד אשליות שהיו לנו עם סיומה ואין טעם לעסוק בהן. גורד על האמת – אחרי המלחמה ההיא והנצחון המזהיר בה, חשבנו כולנו שזו תהיה האחרונה שבמלחמות. אך טעינו. בעקבות מלחמת ששת הימים היו עוד שתי מלחמות. האחת, קשה מנשוא – מלחמת יום הכיפורים – והשנייה קשה לשאת, מלחמת שלום הגליל – שכלל לא הייתה דרושה. היו מי שחשבו שגם אם מלחמה זו לא תהיה האחרונה, אולי בעקבותיה יבוא שלום קבע. אך גם זה לא קרה.

מה שמעניין, זה להבין שיש לקח להפיק לגבי העתיד – יותר מאשר להפיק לקחים מתוך העבר. ואם יש לקח אחד שהייתי מפיץ מן העבר הרי זה שאין סטטוס-קוו; אפילו נחליט אנחנו על סטטוס-קוו שכוה. הפעם האחרונה שבה התרחש סטטוס-קוו, זה היה בעמק איילון עם השמש והירח. מאז אין בעולם סטטוס-קוו, ואי אפשר לעצור, לא את השמש ולא את הירח ולא את הכוחות האחרים. וגם אנחנו לא יכולים להביא לשיתוק, לעצירת תהליכים.

אנחנו חיים בהרגשה שקיימות לכאורה שלוש אפשרויות: האחת, שתהליך השלום יימשך; השנייה, שנהיה במצב של לא שלום ולא מלחמה; והאפשרות השלישית – מלחמה. דבר אחד בוודאי איננו נתון בידנו – הקפאת המצב הקיים. וגם לגבי העתיד, אנחנו מוכרחים לקחת סיכון ניכר באחר

משני הכיוונים: או סיכון של שמירת הכוונות הצבאית והמלחמתית שלנו, בעצם, במחיר הקרבת השלום, או סיכון אחר של הליכה לכיוון של שלום, על כל המסקנות המתבקשות מכך.

המלחמה הבאה, אם חס ושלום תקרה, לא תהיה כמלחמות הקודמות. כל המלחמות שבהן השתתפה מדינת ישראל היו מלחמות בעלות אופי טריטוריאלי. רבים מאתנו ממשיכים לחשוב במושגים טריטוריאליים: מרחקים, טווחים, טופוגרפיה, הכרעה צבאית. אך המלחמה בעתיד תהיה בעלת אופי בליסטי ולא בעלת אופי טריטוריאלי. כלומר, את אופי המלחמה יקבע טווח הטילים, יותר מאשר הקירבה הגיאוגרפית בינינו לבין שכנינו. והטילים יכולים להגיע מארצות שאין לנו גבול משותף איתן. דבר זה מעורר שאלות קשות באשר לתגובה המתאימה. הקרב לא מוכרח להיות דווקא על כיבוש שטח; הקרב גם יכול להיות על מוראל של עם. וכשאני שומע אנשי צבא אומרים שבטילים אי אפשר לכבוש שטחים הם צודקים. אבל בטילים אפשר להרוס מוראל של עם.

ולא יהיה סטטוס-קוו, מפני שבעורנו מנהלים משא ומתן מתרחש כל הזמן תהליך של חימוש בלתי פוסק. המזרח התיכון הולך ומתמלא בטילים, ביניהם טילים לטווח ארוך וטילים יותר מדויקים ובהם טילים היכולים לשאת ראשים לא קונוונציונאליים – כימי, ביולוגי, ובעתיד גם גרעיני. וכשאני נוכח בכל הדיונים האסטרטגיים, אני מתהלך בהם כמעט כנוכרי. אני שומע בהם כאילו אנחנו הולכים לחזור למלחמת ששת הימים, הולכים לחזור למלחמת יום הכיפורים; ואין זה כך! זה מצב שונה לחלוטין. זה מצב היוצר איום שבו אנו עלולים להיפגע בצורה שלא ידענו אותה ולא הורגלנו לה. ומשום כך, אני כל-כך חושש מלחזור כל הזמן לגיתוחים של עבר – זה לא רלוונטי. זאת ועוד, היות שהתחלנו את תהליך השלום והפסקנו אותו – ואנחנו הפסקנו אותו – יכול להיווצר גם שלום בלי ישראל או שלום נגד ישראל.

הרביתי לדבר על "מזרח תיכון חדש". נראה שיש ערבים שאכן רוצים לעשות מזרח תיכון חדש, אך בלי ישראל. המאפיינים דומים – שוק פתוח, מסחר חופשי, השקעה במחקר ובפיתוח, העברת תשומת הלב מהעניינים הפוליטיים לעניינים הכלכליים – אך כל זה, בלי ישראל.

מצרים כבר עשתה די בהצלחה צעדים בכיוון זה. היא הורידה מדי שנה את הריבוי הטבעי שלה מ-3% בשנה ל-2.1%, כלומר, ממיליון נפש ל-700,000. מיליון הפיות שנוספו מדי שנה, אכלו את הצמיחה במשק המצרי ששיעורה הגיע לכ-6% בשנה. המצרים גם פיתחו את התיירות כענף משקי חשוב. מי

שהיה בשארם א-שייח', יכול היה לראות במו עיניו איזה השקעה אדירה הם השקיעו שם; המקום הפך לאתר תיירות שוקק עם 40 מטוסים ביום ו-600,000 תיירים לשנה, ועם יצירת חבלים חקלאיים חרשים ומרכזים תעשייתיים חרשים.

נוצר גם סיכוי אחר לשלום. בדרך-כלל, העולם הולך לכיוון שלום, לא מפני שהמלחמות נמאסו, אלא מפני שהסיבות למלחמות קטנו מאוד והן הולכות ונעלמות לחלוטין. בעבר, יצאו למלחמה כדי להגן על עושר קיים או ליצור עושר נוסף או להרחיב את מקורות העושר. לאורך כל תולדות האדם, העושר, כמו העוצמה, נבעו ממקורות חומריים – גודל הארץ, מחצבים, היקף האוכלוסיה, המיקום הגיאוגרפי, דרכי תחבורה וכדומה. בדורנו כל זה השתנה. אנחנו עוברים לעולם שמקורות העושר והעוצמה שלו שוב אינם חומריים, כי אם אינטלקטואליים – מדע וטכנולוגיה, מידע ויצירתיות, והיכולת להתמודד עם כוחות הטבע.

ליפן, כמו לישראל, כמעט ואין אדמה. בשטחה יפן גדולה פי 17 ממדינת ישראל. חלק גדול מאדמתה אכול בהרי געש ואינו ניתן לעיבוד. כמונו – אין להם מים, אין להם נפט, ואין להם מתכות יקרות אחרות – זהב או כסף. כל מה שיש להם זה – יפנים. ותרואו מה שאפשר לעשות עם יפנים – להיות למעצמה מספר שתיים בעולם! ולעומת זאת, ברית המועצות, הגדולה פי 1,000 ממדינת ישראל. יש לה מים, יש לה מחצבים ומתכות ואוצרות טבע; אין בה מה לאכול. והמסקנה, אם אתה רוצה להתעשר – תייצר, תמציא, תשקיע בחינוך הילדים – יותר מאשר בשמירת הצבא. יתר על כן, השינוי הזה מבטל במידה גדולה מאוד, לטוב ולרע, את חשיבות הגבולות, את משמעות המרחקים, ואת הרעות הקדומות לגבי הבדלים בין בני אדם.

המדע לא מכיר בגבולות; הוא עובר ממקום למקום בלי אשרה; הטכנולוגיה לא זקוקה לדרכון והאינפורמציה זורמת כמו רוח. הקומוניזם קרס כאשר התברר שמסך הברזל לא יכול להתגבר על מסך הכסף של הטלוויזיה; שהוא איננו יכול לסייע בידי הדיקטטורה לסנוור את עיני העם. הטלוויזיה עשתה את הדיקטטורה לבלתי אפשרית, כמו שהיא עשתה את הדמוקרטיה לבלתי נסבלת. אבל עדיפה דמוקרטיה בלתי נסבלת על דיקטטורה בלתי אפשרית.

גם הצבא נפל קורבן לשינוי הזה. לא רק שקשה להגן על גבולות שאינם קיימים במדע, בטכנולוגיה ובאינפורמציה, אלא שמאז שפותח הטיל והנשק הלא-קונוונציונאלי, קרסה האסטרטגיה הקלאסית ואיננה. איזה ערך יש למרחב, כאשר טיל מתנהל במסלול שאיננו מכיר בגבולות, איננו מכיר

בביצורים, איננו מתייחס להרים או לנהרות או למדבריות או לערים. מה חשיבות יש לזמן ולמרחק, אם טיל יכול לעשות את דרכו מווינגטון למוסקבה בשש דקות, ומה חשיבות יש לגודל שטחה של מדינה אם היא נפגעת על-ידי נשק גרעיני. ועל כן עומדת השאלה: האם יש עדיין תוקף לדפוסים הארגוניים שהכרנו, לקונספציות שידענו בעולם, לאסטרטגיות שאימצנו, ולכל המוסדות שכוננו?

הלבטים העצומים הפוקדים עכשיו את נאט"ו נותנים ביטוי לתהיות אלה. ל"ארגון הברית הצפון-אטלנטית" קרה אסון – הוא איבד את האויבים, ואיך אפשר לנהל מדיניות חוץ בלי אויבים? תהליכים אלה משנים את כל הנחות היסוד שהיו קיימות קודם לכן. אך גם אם חלפו מן העולם האויבים והשתנו האסטרטגיות, לא חלפו הסכנות.

בעצם אנחנו עוברים מעולם של אויבים לעולם של סכנות. וההבדל בין סכנות לבין אויבים הוא כמו ההבדל בין עושר אינטלקטואלי לעושר חומרי. כלומר – בסכנות אין טריטוריה ואין גבולות ואין מרחק. אם מדובר בפונרמנטליסטים – זו סכנה שאינה צמודה לארץ אחת. אם הסכנה היא טילים – הם יכולים לעוף בכל מקום בעולם. אם הסכנה היא טרור – זה לא כפי שהיה בעבר, עת היה הטרור אופי לאומי מובהק. היום גם הטרור הוא בינלאומי. ואם מדובר בנשק לא קונוונציונאלי או, להבדיל, בסמים – הסכנות בעצם מרחפות בשמיים, הן אינן מהלכות על האדמה. ולכן, הן גם לא נתקלות בצבאות או במכשולים.

הן הפוטנציה המדעית המתעלמת מהגבולות, והן הסכנה האסטרטגית, שגם היא לא נעצרת בגבולות, החלו לארגן את העולם מחדש. והדבר המעניין הוא שהמציאות הרבה יותר מהפכנית מהתפישה, מהאופן שבו אנחנו תופשים אותה. אנחנו חיים בעולם חדש עם ראש ישן המפגר בכעשרים שנה. הוא לא תופש מה שקורה, אבל בינתיים המציאות מתארגנת.

לפני כ-50 שנה החליטו האירופאים להקים שוק משותף. השוק המשותף לא הוקם ופותח רק לצורך שיפור המצב הכלכלי. הוא היה מסקנה בלתי נמנעת משפיכות הדמים באירופה. לאחר מלחמת העולם הראשונה החליטו האירופאים למנוע מלחמה על-ידי הגבלה של כלי הנשק ושל גודל הצבאות. הם אסרו על הגרמנים לבנות אוניות מלחמה גדולות, אסרו עליהם לייצר תותחים ארוכי-טווח, אסרו עליהם להקים צבא גדול, מטה כללי וכו'. ואדולף היטלר, כפי שאנחנו יודעים, התחכם וייצר אוניות-מלחמה של כיס, כדי לכבד את ההסכם. במקום תותחים הוא פיתח טילים ורימה בעניין גודל הצבא. והתוצאה: מלחמת העולם השנייה העקובה מדם. לאחר המלחמה שאלו האירופאים את עצמם:

אנושית היא כמה תת-יבשות. הורו היא יבשת, וסין היא יבשת, ובכל אחת, יותר ממיליארד נפש. ההורים והסינים מתחרים איך להיכנס לעולם החדש - והתחרות מרתקת. הסינים רוצים ליצור צמיחה כלכלית על-ידי האטת הריבוי הטבעי, ומבחינה זו סין נשארה ממושמצת. עד עתה זה הצליח: הצמיחה הסינית, היא במידה רבה מאוד תוצאה של הקטנת הריבוי הטבעי. בהודו, לעומת זה, לא משתמשים בכפייה, אבל היא מתקדמת לא כמחנה כולל אלא שורות שורות, קבוצה אחרי קבוצה. הקבוצה הראשונה, כ-200 - 250 מיליון הודים, כבר הגיעו לרמה אירופאית והיתר עדיין נשארים בשולי המחנה. גם במקומות אחרים באסיה קמים שווקים משותפים. השוק הזה עושה שני דברים - הוא מפרק מלחמות ופותח כלכלות, פותח משקים.

לאחרונה התחילה גם התעוררות כזו באפריקה, זו שנחשבה ליבשת האבודה. אילו שאלנו לפני חמש או עשר שנים, איזה סכסוך הוא הקשה ביותר לפתרון בעולם, אני מניח שהייתה תחרות בין הנושא הפלסטיני לבין האפרטהייד. בכל אופן, חשבנו אז שהאפרטהייד הוא עניין עוד יותר מסובך ובלתי-פתיר מהנושא הפלסטיני. והנה, באו שני מנהיגים דגולים - דה-קלרק ונלסון מנדלה. שניהם העריכו את מה שצפוי למסטר הלבן בדרום אפריקה. וכך היה; המסטר הלבן ויתר על קיומו ועל שלטונו ובמקומו נטל את השלטון משטר שחור. אבל, אז קרה אחד הדברים המרגשים ביותר שידענו בעשור האחרון: העמידו לדין שוטרים וחיילים שרצחו בדם קר אנשים חפים מפשע, נשים וגברים וילדים. והאנשים שביצעו את מעשי הרצח הודו, ובאולם ישבו המשפחות של הנפגעים. מבצעי הפשעים הודו, ביקשו סליחה, והקורבנות סלחו להם! לא היה כדבר הזה בהיסטוריה.

וכך, לנגד עינינו מתרחשים שינויים חובקי עולם. וגם לפני המזרח התיכון עומדות שלוש אפשרויות: האחת, להצטרף לעידן החדש הזה וללכת לכיוון של צמיחה כלכלית, לעידן של יצירתיות ולאפשר לילדי כל העמים באזור לחיות חיים אחרים. השנייה, להחליט שאנחנו נשארים בשלנו - רק מלחמה, רק הגנה, לא להאמין בעידן החדש. ושלישית, שיווצר מזרח תיכון חדש, בלעדינו. מי שחושב שאנחנו יכולים להקפיד את המצב ולהתכונן לאופציה אחרת - שספק אם היא קיימת - האופציה שאלה אנחנו רגילים: מלחמה בנוסח מלחמת ששת הימים או בנוסח יום הכיפורים או בנוסח של"ג, טועה טעות אדירה. יתר על כן, אנחנו הולכים ומחריפים את עמדתנו. אנחנו רוצים לערבב מלחמה בשלום, קוקטייל של אש ומים. זה לא קיים.

ראו מה שקורה בשטחים. כל העת אנחנו מתווכחים: יקראו לזה מדינה פלסטינית; לא יקראו לזה

איך מונעים מלחמה נוספת? ואמרו: עזבו את הנשק ועזבו את הצבאות, הבה נקים מבנה אירופאי חדש - כלכלי, מדיני - שלא יאפשר לאויבים להתבצר בצורה צבאית כזו או אחרת.

חייבים להורות שב-52 השנים שחלפו מאז, לא ידעה אירופה מלחמה, פרט לשאריות של סכסוכים אתניים באזור הבלקנים. כבר יותר מיובל שנים שאירופה ללא מלחמות, כמעט ללא גבולות, עם צמיחה כלכלית אדירה, עם התגברות, לא רק על משקעי העבר, אלא גם על ההבדלים התרבותיים העצומים. ועכשיו אירופה צועדת צעד נוסף מאוד מעניין. אם קודם היא החליטה לעשות אקונומיזציה של המדיניות ושל הפוליטיקה, עכשיו היא הגיעה לכלל מסקנה שמוכרחים לעשות סוציאליזציה של הכלכלה. כלומר - לא מספיק להיערך רק מבחינה מדינית או רק מבחינה כלכלית; מוכרחים להתמודד גם מבחינה חברתית. אפשר למסחר את המצרכים, אי אפשר למסחר את האנשים; אף אחד לא יכול לקבוע מחיר לבריאותו של אדם או לחינוכו של ילד או לאבטלה של משפחה - אלה הם ערכים ללא מחירים. בדרך-כלל אנשי כלכלה נוטים לקבוע מחירים; אנשי מדינה צריכים לקבוע ערכים. לא רק כמה כל דבר עולה, אלא כמה כל דבר שווה.

ועתה, בעקבות אירופה, גם ארצות-הברית מתארגנת מחדש. ארצות-הברית של אמריקה הופכת להיות לארצות אמריקה בברית. ביבשת שמעבר לאוקיינוס מתהווה שוק משותף, ממקסיקו שבצפון עד ארגנטינה שבדרום. עד שנת 2005 יוקם בה אזור סחר חופשי. שוק משותף זה יכלול 34 מדינות, כ-800 מיליון נפש, והוא יהיה מורכב מארבע-חמש תרבויות שונות: אנגלית, ספרדית, פורטוגלית, צרפתית ובמקצת, מה שנותר מהתרבות האינדיאנית. מדובר בשילוב של דתות שונות וצבעי עור שונים. וזה אפשרי, מפני שכאשר נעלמים המרחקים ונמחקים הגבולות, גם נמוגות הדעות הקדומות לגבי אנשים.

פעם, היינו נוהגים לומר ש"האדם הוא תבנית נוף מולדתו". היום אנחנו פותחים לא רק את החלון, אלא גם את הטלוויזיה, ונשקף לנו נוף חדש - לא רק של מולדתנו, אלא של עולמנו. בנוף הזה ישנם שחורים ולבנים ואנשים בצבעים שונים, והרגלים שונים - ואנחנו משתלבים בהם. בהתחלה, בתת-הכרה, ואט-אט אנחנו מבינים שאנחנו כבר חיים בשני עולמות: בעולם המידי, הקרוב, ובמה שנקרא הכפר הגלובאלי. זה שינוי עצום, מפני שארצות-הברית, בהמשך דרכה, תיעלם במתכונתה הנוכחית.

ואותם התהליכים מתרחשים גם באסיה. מבחינה גיאוגרפית אסיה היא יבשת אחת, אך מבחינה

מדינה פלסטינית. זה לא חשוב. וגם הרעיון שאנחנו יכולים ליישם את הצרכים הביטחוניים שלנו ושאלה ייחשבו גם כהנחות יסוד למשק הפלסטיני – הרבר לא יחזיק מעמד. אנחנו רוצים שבתוך ארגון תפוזים לא יוברת רימון-יד. ולכן, אנחנו משגיחים בשבע עיניים על תנועת כל תפוז ותפוז. כתוצאה מזה – אין תנועה, אין מסחר, מפני שאף אחד לא רוצה להשקיע בהעברת סחורה הכרוכה בשבעה מדורי בדיקה.

והתוצאה היא שרמת החיים בשטחים יורדת כל שנה ב-5% ורמת האיבה עולה. יכול להיות שאנחנו מונעים הברחת רימוני יד, אבל אנחנו יוצרים טרור-בפוטנציה ושנאה. זה לא יכול להימשך כך, לא להרבה זמן.

אנחנו צריכים להחליט לקחת סיכון. או סיכון של ויתור על השלום, ואז צריך להביא בחשבון את אופי המלחמה; או סיכון של עשיית שלום, כולל הסקת מסקנות. בעיני היה עדיף שיהיה משק פתוח בינינו לבין ירדן ובינינו לבין הפלסטינים. וכאשר יש שיתוף פעולה בטחוני בין השלושה, ניתן להבטיח שלא יוכנסו רימונים לתפוזים. אחרי הכל, רוב תושבי ירדן הם פלסטינים, ואנחנו לא מתעקשים לבדוק כל נמל או כל שדה-תעופה או כל תחנת מכס בירדן.

אנחנו צריכים לקבל החלטות אמיצות מפני שאנחנו הולכים ומאבדים את אופציית השלום, ואיננו יכולים ליצור אופציה חדשה של נצחון קל במלחמה נוספת. אנחנו גם הולכים ומאבדים את תמיכת העולם והתמיכה עוברת לצד האחר וללא צורך. אנחנו מחפשים את נשקם של הטרוריסטים, אבל יוצרים פוטנציאל טרוריסטי.

מאז קום המדינה נלחמנו בשש מלחמות. צבאית ניצחנו בכולן; באף אחת מהן לא ניצחנו מדינית. כלומר, לא השגנו שלום. וכך, מבחינה צבאית, אנחנו יכולים לקבל ציונים טובים. מן הבחינה המדינית – כמעט שלא הייתה למלחמות משמעות, חוץ ממשמעות אחת: אילו, חס ושלום, היינו מפסידים בהן, לא היינו יושבים כאן. כלומר – זה איפשר לנו להתקיים, ואין לזלזל בכך.

היום נוצר לנגד עינינו עולם חדש. ושלא תהיה טעות; אינני מציע לפרק את צה"ל, וגם לא להחליש אותו. אדרבה, צה"ל חייב לעבור שינוי מהפכני כדי שיהיה מסוגל לתת תשובות לאתגרים החדשים ולא להסתפק בניפוח התשובות לשאלות שספק אם הן קיימות. בשנות החמישים הבינונו את זה ובנינו צה"ל שיש בו גם הרתעה וגם מורדניות – המילה האחרונה בטכנולוגיה האווירית, האלקטרונית,

ובטכנולוגיות אחרות. התחלנו בפיתוח טילים, למרות שאז כולם צחקו מזה. זו הייתה מהפכה נכונה. עכשיו צריך לחולל עוד מהפכה צבאית, כדי שנוכל לעמוד על נפשנו מול הסיכונים החדשים. אבל צריך גם לחולל מהפכה מדינית כדי שנוכל ליהנות מהאפשרויות החדשות.

מילה אחרונה בעניין המחירים שעלינו לשלם. הליכוד, מאשים אותנו, את מפלגת העבודה, שעשינו את החלק הקל. הוא גם טוען ששילמנו מחיר גבוה עבור תוצאה נמוכה. האומנם? האומנם ויתור על עזה הוא מחיר ששילמנו, או טעות שתיקנו? 26 שנים ישבנו בעזה. מה זה נתן לנו? שלחנו לשם חיילים צעירים, הם שימשו מטרות לרימונים ולאבנים ולשנאה. עזה לא נהייתה יהודית ואנחנו לא יכולנו לפתור את הבעיות הערביות של עזה – שטח קטן, 360 קמ"ר, עם מיליון תושבים, רובם עניים ומרודים. מה הפסדנו שיצאנו משם?

אני יודע מה הרווחנו. הרווחנו רווח מוסרי שהוא בעיני עצום – לא לשלוט על עם אחר, מפני שגם לשלוט כזה יש מחיר. ומה היה לנו מזה שישבנו בשכם? כל הזמן אומרים: עכשיו תתחדש האינתיפאדה. קשה לחדש את האינתיפאדה, מפני שאנחנו לא שם. יצאנו מ-450 כפרים, יצאנו משבע ערים. ואם עכשיו יוציאו אל הפועל ביהודה ושומרון את התוכנית המוצעת לקנטוניזציה, ועל כל שלושה קילומטרים יעשו תחנת מכס ותאי-בדיקה, איך יחיו שם? היוכל עם להתקיים כך? כל אחד מבין שאסור לגרש את הערבים, אבל צריך גם להבין שאי אפשר לדכא אותם. אי אפשר ליטול מהם את החופש לחיות חיים נורמליים.

הלקח שלי משלושים השנים שעברו מאז מלחמת ששת הימים הוא – שלא לחזור עליהן. גם אי אפשר לעשות כן. העולם משתנה וגם אנחנו השתנו. בהרבה מאוד מובנים השתנו לטובה. מספר היהודים במדינת ישראל הגיע ל-4.7 מיליון מתוך כלל האוכלוסיה של 5.7 מיליון. בשטח הארץ הקטנה של ארץ-ישראל השלמה חיים כיום כשמונה מיליון אנשים. הארץ לא גדלה, הצפיפות גדלה, וגם התערובת גדלה מאוד. כל ההיאחזויות שהוקמו – יהיה קשה מאוד אחר-כך להכניס בדבר סדר והגיון ומערכת יחסים מסודרת, מה גם שעבדנו ללא תוכנית-אב. בכל אופן, גם אם הייתה תוכנית-אב היא לא רלוונטית – העולם השתנה. ולכן, מה שאנחנו צריכים, זה לא מומחים, אלא דמיון וחזון כדי ליצור עתיד חדש שבו נוכל גם להגן על עצמנו וגם לקדם את הדור החדש, לעולם שאין בו כל-כך הרבה שפיכות דמים.

אל"מ (מיל') ד"ר אפרים קם:

אני חושב שאבטא דעתם של רבים אם אומר שאיננו מאוכזבים וגם לא מצטערים על שכותרת הדברים של מר פרס לא הייתה "ישראל 1967 - 1997", אלא "ישראל 1997 - 2007", או 2017, ובמחשבה לאחור - זו אולי הייתה הכותרת הנאותה לסיים את יום העיון הזה.

אני מבקש להודות לח"כ שמעון פרס ולכל המרצים שנטלו חלק ביום העיון וגם לקהל שבא לכאן בנאמנות זו השנה העשרים. תודה לכולכם.

תם יום העיון.

תקציר הספרים בסדרה (כרכים 1-20)

חלק זה נועד לשמש כלי עזר לעיון בכל 20 הכרכים של סידרת הספרים "דפי אלעזר". הוא כולל שני חלקים:

- א. תמצית קצרה של כל אחד מפרקי הספרים שבסידרה - לפי הסדר הכרונולוגי של הופעת הספרים.
- ב. אינדקס של מילות המפתח הכלולות בכל ספרי הסידרה - לפי הסדר האלפביתי.

צורת הסימון בשני החלקים הינה זהה. היא כוללת מספר בסוגריים בין 1 ל-20, המציין את מספר הכרך בסידרה. לאחריו יופיע מספר נוסף, או סידרת מספרים, המציינים את מספרי העמודים באותו כרך, שבהם מופיע הפרק, או מילת המפתח.

לדוגמה, באינדקס, הסימון: עומק מבצעי [2]:26,30,31. פירושו שהמונח "עומק מבצעי" מופיע בכרך 2, בעמודים 26, 30, ו-31.

במקרים מעטים יופיע הסימון "כרך" לאחר מספר הכרך. לדוגמה: עומק אסטרטגי [2]:כרך. פירוש הדבר שהמונח "עומק אסטרטגי" רווח לכל אורכו של כרך 2.

מס' 1, תשל"ח - 1978: יחסי גומלין בין הדרג המדיני לדרג הצבאי

פרופ' י' ל' ואלך **התיאוריה של היחסים בין מנהיגות פוליטית וצבאית** [1]:15
השקפות שונות על אופי מסכת היחסים הרצויה בין ניהול מלחמה לבין מדיניות ושאלת הצורך בהכפפת ההיבטים הצבאיים להיבטים המדיניים.

פרופ' נ' ה' גיבס **הניסיון הבריטי** [1]:25
בבריטניה של המאה ה-17 ניתן למצוא את השורשים של צמיחת הרפוס הדמוקרטי, שבו הזרוע הצבאית כפופה למנגנון ממשלתי אזרחי. רפוס זה הלך והתפתח מתום העידן האימפריאלי והתעצב סופית לאחר מלחמת העולם השנייה בתחילת שנות ה-60.

סא"ל ר' גרלך **הניסיון הגרמני** 31: [1]
התפתחותו הנפרדת של הצבא הגרמני במנותק משליטה פוליטית, הובילה לדומיננטיות מסוכנת של הדרג הצבאי על הדרג האזרחי ולמיליטריזציה של הפוליטיקה הגרמנית לאחר מלחמת העולם הראשונה.

פרופ' מ' מטלוף **הניסיון האמריקאי** 43: [1]
ניהול מלחמת העולם השנייה כאתגר ומסגרת לעיצוב המתכונת האמריקנית של שותפות הרמונית בין מנהיגים אזרחיים חזקים ומצביאים דומיננטיים. במהלכה השתמרה המסורת של קיום השליטה האזרחית על הדרג הצבאי, ולאחריה נעשו ניסיונות לעצב מחדש את מנגנון הביטחון הלאומי ולדאוג לתיאום בין מדיניות לתכנון אסטרטגי, לאור הניסיון שנרכש בניהול מלחמה קואליציונית גלובאלית.

ח"כ יצחק רבין **הרהורים על הניסיון הישראלי** 55: [1]
כל מדינה נדרשת לברר את מערכת היחסים הראויה בין הרמה האזרחית לרמה הצבאית. בישראל הדרג המדיני הוא המוסמך לקבוע יעדים, להקצות משאבים, לכוון ולקבל החלטות. לפיכך, בניגוד למסקנות ועדת אגרנט לא צריך להיות מצב שבו מוטלת אחריות רק על הדרג הצבאי, אלא הדרג האזרחי הוא שצריך לשאת במלוא האחריות הכוללת. הנוסחה המתאימה לאינטראקציה והתיכוך בין שני הדרגים היא זו המאפשרת לכל רמה להבין את שיקולי האחרת, לנהל דו-שיח מתמיד ומנגנון של היוזן חוזר ולחוש בתחושה המשותפת של האחריות הרבה לאחר בחירת דרך הפעולה.

רב-שיח **היחסים בין הדרג המדיני והדרג הצבאי בתקופת האטום** 61: [1]
דיון על הרלוונטיות של קלאוזוביץ בעידן הגרעיני; על מידת חיוניות רובד המדענים ביחס לדרג הצבאי והדרג המדיני; על מידת ההצדקה והתועלת בפריסת "קווים חמים" גם בין מפקדים צבאיים של מדינות שבהן יש קו-אדום בין ראשי המדינה.

מס' 2, תשל"ט - 1979: עומק אסטרטגי במלחמה המודרנית

פרופ' יהושע פראוור **טריטוריה, אסטרטגיה ופוליטיקה בדוקטרינה הביטחונית של הצלבנים** 16: [2]
כאשר כבשו הצלבנים את ירושלים הייתה בידם בירה ללא מדינה. כיוון שהיו מעטים ביססו את

שליטתם על גבול הישימון במערכת ערים מבוצרות, להבדיל מהתיישבות כפרית. אולם, די היה במפלה אחת כדי לשים קץ לממלכה הצלבנית, ומדיניות הארמה התרוכה של צלאח א-דין דחקה את הצלבנים לרצועת חוף צרה, ומנעה מהם לחזור ולהשתלט על השטחים שהיו בשליטתם.

פרופ' אדוארד לוטווק **ההשקפה האמריקאית** 25: [2]
קיימת אבחנה בין עומק אסטרטגי לעומק מבצעי. המשמעות של הראשון בתכנון אסטרטגי אפקטיבי לא מתבטאת כלל במושגים של מרחב, אלא זוהי שאלה של זמן, אשר נתוני העומק, הטופוגרפיה, התכסית ורשת הדרכים מעמידים לרשותך. בתכנון הגנתי נתוני העומק האסטרטגי ינחו את רמת הכוננות הדרושה, בעוד היקף הכוחות הוא פונקציה של עוצמת האיום. את העומק האסטרטגי ניתן להגדיל באופן מלאכותי על-ידי שימוש במכשולים, בכוחות מיליציה ובאמנעה. יש לתכנן את העומק המבצעי בדרך כלל על-פי התפיסה של "הילוך בלימה" שיאפשר לעצור מתקפה בהדרגה ולצאת למתקפת נגד. הפרדוקס הישראלי הוא שישראל נזקקת לעומק מבצעי גדול יותר ככל שהעומק האסטרטגי שלה קטן עם החזרת שטחים בתהליך השלום.

גנרל (מיל') ארנסט פרבר **ההשקפה האירופית** 34: [2]
היסודות הקלאסיים של האסטרטגיה: כוח, מרחב וזמן חשופים לתמורות העידן הגרעיני. העומק האסטרטגי מתכווץ לנוכח הטווח והפגיעה ההרסנית של הנשק הגרעיני. כמו-כן השיפור בניידות ובגמישות של הכוחות מצמצם את העומק הטקטי. למרות יכולת הגנה מוגברת, הרי שניתן לכפות לאחר הבקעה מוצלחת הכרעה קונבנציונאלית מהירה. הקיפאון הגרעיני מגביר את חשיבות ההגנה הקונבנציונאלית באירופה. נאט"ו חשופה בחזית המרכזית למתקפת פתע ועל כן בנוסף להרתעה היא חייבת ליעל את ההגנה שלה על מנת לפצות על העדר עומק אסטרטגי במערב אירופה ולמנוע מלחמה.

אלוף (מיל') אהרון יריב **ההשקפה הישראלית** 46: [2]
את הבעיה החריפה של העדר עומק אסטרטגי במדינת ישראל צריך לרכך על-ידי מרכיבים משלימים שהערך המוסף שלהם יגדיל את העומק האסטרטגי כגון: החזקה בגבול רמת הגולן והירדן, פיקוח ואימות סדרי ביטחון, התרעה מודיעינית, הגנה מרחבית, שימוש בטכנולוגיה מתקדמת וביצורים, שימוש בעיקרון המתקפה המקדימה. יעילות האמצעים המשלימים תלויה בעומק העמידה הפסיכולוגי

והמורל הלאומי, ובעומק המנהיגותי נוכח הלחצים לצמצם את תבילת הפתרונות האסטרטגיים כאשר תחושת השלום בפתח.

רב-שיח **על בעיות העומק האסטרטגי במצבה נוכחי של מדינת ישראל** [2]:55
הגדרות ואבחנות נוספות לעומק אסטרטגי ועומק אופרטיבי, ותרומת שטח מפורז וביצורים לעומק אסטרטגי.

מס' 3, תש"ס - 1980: התיישבות וביטחון

מר ישראל גלילי **התיישבות וביטחון** [3]:17
ההתיישבות קמה כמטרה לעצמה, ורק מתוך כוונת התנאים והסכנות החלו להתפתח התפקידים הביטחוניים והמדיניים בשילובם האורגני עם ההתיישבות. משהחריף המאבק על גורל עתידה של הארץ, נעשתה ההתיישבות גורם רציני בתהליך המדיני. עד להקמת המדינה, היוותה זו בסיס טבעי להתפתחות כוח המגן העצמאי, המקומי, הגושי והארצי. לאחר "מבצע קדש", ובמיוחד לאחר מלחמת ששת הימים, חל רפיון בתפקיד הביטחוני הישיר של ההתיישבות, במה שנקרא "הגנה מרחבית". לאחר מלחמת יום הכיפורים גברה ההכרה, שבמערך ההגנתי של מדינת ישראל קיימות גזרות אשר אין תשובה לביטחונן בלי "הגנה מרחבית". אנחנו אמורים להקים התיישבות לצמיתות ועולים ליישובים חדשים על מנת שלא לנטוש אותם, עם זאת, ציווי זה אינו צריך לערער מסמכותה הדמוקרטית המחייבת של הכנסת להחליט גם על נטישה של יישוב או יישובים, שהרי הערך הביטחוני של ההתיישבות נובע מן השורשיות, מאורח החיים, מאופייה החלוצי, שהביא אותה לאתרים חיוניים. הברית בין ההתיישבות לצה"ל היא התשובה החיונית לשני הגורמים הללו כאחד, לעת מלחמה, לעת שלום ולעת סכנות תמיד.

פרופ' מרדכי גיחון **התיישבות הספר בתקופת הבית הראשון והשלכותיה** [3]:26
אחד מייעדי היסוד של מדיניות הביטחון הלאומית הוא הבטחת כלכלה איתנה, אשר תאפשר גיוס עורפים נאותים למימון מאמץ ביטחוני כדרוש. אין ספק כי העומס הביטחוני לקיום האימפריה בשני צידי הירדן ובחלקים של לבנון וסיני, היה מהסיבות להתפוררות ממלכתו של שלמה המלך. אחד מהפתרונות לבעיית העומס הביטחוני היה באבטחת הספר על ידי הקמת התיישבות ביטחונית.

"התיישבות ספר" הונהגה בארץ כבר בימי בית ראשון, זו נועדה לשחרר את הצבא הסדיר ואת קופת המדינה מתפקיד אבטחת ספר הנגב כנגד חדירת אויב סדיר, מדרום מערב ומדרום מזרח, ולקיום ביטחון שוטף. להתיישבות זו היה גם היבט של כיבוש השממה. המתיישבים הפכו, במוקדם או במאוחר, לציבור אשר הוציא מתוכו את חילות האבטחה שאיישו את מצודות ההגנה על היישובים החקלאיים.

פרופ' בצלאל בר-כוכבא **ההתיישבות הצבאית בממלכת בית סלוקס** [3]:34
בית סלוקס הינו אחד מבתי המלוכה המוקדונים אשר קמו בתקופה ההלניסטית, לאחר מות אלכסנדר. במשך כ-160 שנה עמדה האימפריה הסלווקית במרכז החיים המדיניים של המזרח, כשעל טריטוריה עצומה ורבת אוכלוסין שלט מספר מצומצם של לוחמים ממוצא יווני מוקדוני. ללא צבא מותאם לצרכים ולתנאים המיוחדים, לא היו הם מחזיקים מעמד במשך דורות אחדים. עיקר ייעודה של ההתיישבות הצבאית היה להבטיח את המשך הקשר בין החיילים לבין הכוחות המזוינים. מתיישבים צבאיים אלו היוו את המקור היחיד של היחידות "הכבדות" - ה"פאלאנקס" והפרשים ה"כבדים" של הצבא הסלווקי. המושבות הצבאיות שירתו אמנם גם את צרכי "ההגנה המרחבית", אולם מיקומן נקבע בעיקר על סמך שיקולים אחרים.

ד"ר אלחנן אורן **התיישבות וביטחון בא"י בשנים 1878-1936** [3]:43
לבוני המושבות הראשונות של העלייה הראשונה היה ברור שיש לצאת לשמירה. בהמשך (1907) קם ארגון "בר גיורא" המשקף את הגישה ש"עלינו לכבוש את העבודה ולכן עלינו לכבוש את השמירה". "ההגנה" (1920) חניכה את חבריה לנכונות לעמוד בכל מקום שבו מתיישבים ומעבדים. אחד הלקחים שהופקו ממאורעות 1920 היה הצורך בהקמת רצף התיישבותי. ימי המרד הערבי (39-1936) מסמלים את המעבר למתקפת הנגד: עד אז מילאה ההתיישבות בארץ את התפקיד המדיני והאסטרטגי של התנועה הציונית, ולא בכדי דובר על "התיישבות כיבושית" בשיטות שהן בראש ובראשונה הגנתיות סבילות. מ-1936 עוברת "ההגנה" גם לשיטות התקפיות.

מר נקדימון רוגל **יישובי הצפון במבחן הביטחון 1920-1919** [3]:56
"מאורעות הגליל העליון" תר"פ היו המבחן הביטחוני הראשון של היישוב היהודי בא"י אחרי הכיבוש הבריטי. במאורעות אלו בא לידי ביטוי והתגבש לגורמה הרצון להתגוננות בכל הנסיבות. הגורמים

העיקריים לכישלון ההגנה על היישובים היה מיעוט מספרם של המגינים ודלות ציודם ובעיקר הניתוק מן הגוף העיקרי של היישוב, ומאידך אדישות שהפגין היישוב עצמו תוך חוסר הבנה לצורכי היישובים הנצורים. מגיני הגליל העליון האמינו, כי בעמידתם הם מרתיעים את הערבים מלהתנפל על היישובים שמדרום לתל-חי. אין ראיה לכך שעמידתם בלמה או הכריעה.

סא"ל (מיל') אורי ברנר **ההתיישבות כבית היוצר לכוח הצבאי** [3]:63
מאז שנות ה-30 החלו שיקולי הביטחון להוות גורם קובע בתכנון רכישת קרקעות ומיקום יישובים. גופי ההתיישבות העמידו עצמם ואף הכשירו את חבריהם מראש להגשמת תפקידי הכיבוש וההגנה על מדינות כוללת זו. האקטיביזם הביטחוני - "היציאה מהגדר" - החל מסתמן עם פרוץ המאורעות ב-1936. אחריות תנועת ההתיישבות להגנה התבטאה בנכונות להעמיד לרשותה מספר גדול של פעילים מגויסים ובנכונות לסכן את היישובים. הפלמ"ח, שהוקם על רקע סכנת הפלישה הנאצית למזרח התיכון, נעשה, בזכות תנועת ההתיישבות, גרעין של צבא עממי. שיתוף פעולה זה היה גורלי להמשך קיומו של הכוח גם לאחר מלחמת העולם השנייה. הפלמ"ח, מצידו, גילה את מירב הגמישות על מנת לשמור על הרקמה החברתית והתנועתית של גרעיני ההכשרה, למען תישמר העתודה ההתיישבותית של היישוב.

אלוף (מיל') יוסף אבירד **האסטרטגיה של ההתיישבות לפני קום המדינה (ההגנה וההתיישבות)** [3]:70
הלקח שנלמד ממאורעות תרפ"ט ושנגע להתיישבות היה שיש ליצור "שרשרת התיישבותית" גדולה ומרוכזת. למאורעות 1936 היה היישוב כבר יותר ערוך. המאבק המקיף על עתידה המדיני של הארץ ("ועדת-פיל") חייב את ההנהגה הציונית לגבש אסטרטגיה מדינית מתאימה ובמסגרתה קביעת אופן המשך ההתיישבות ופיתוחה. הדרך שנבחרה באה לביטוי בשיטת "חומה ומגדל", שאפשרה את פריצת המכשול להתיישבות חדשה, כיבוש יעד והתארגנות מהירה עליו לשם הגנה ויצירת בסיס מוצק לניצול ההצלחה לכיבוש יעדים נוספים. האסטרטגיה ההתיישבותית שנבחרה קבעה כי יש להרחיב את המפה ההתיישבותית וכך אכן קרה, למרות גזרות "הספר הלבן" (מאי 1939).

אל"מ (מיל') ד"ר מאיר פעיל **התיישבות במבחן מלחמת העצמאות** [3]:80
בתפיסה הציונית היו להתיישבות שתי מטרות בסיסיות: ציונות לאומית, שעניינה בחתירה ליצירת

תשתית כלכלית, חברתית וטריטוריאלית לאומה היהודית המתחדשת, וכיבוש "השממה החברתית". לאור מטרות אלו תרמה ההתיישבות שתי תרומות צבאיות חיוניות: את התאים המוגנים הנייחים ואת הגרעין הצבאי העיקרי של הלחימה במרחב - הפלמ"ח. בתפיסה הציונית היישובים העבריים הם יעד, נכס לאומי שיש לו חיוניות מעבר לחשיבות הצבאית. במלחמת העצמאות הרימה ההתיישבות תרומה חשובה במגננה על א"י על ידי החזקה עיקשת במקומות רבים ותיעול הצבאות הערביים הפולשים. אולם ההתיישבות לא הייתה מצליחה לעשות זאת כהלכה כנגד פלישת הצבאות הסדירים בלא הכוחות הצבאיים הניידים של ההגנה ושל צה"ל. באזורים שבהם תוכננה ההתיישבות והתגשמה כהלכה היא העמידה חבלי ארץ חשובים מאוד, ללא צורך לנקוט מבצעים צבאיים ניידים. ואשר לפעילות ההתקפית - היא סיפקה את הבסיס המוצק לצורך קפיצות קדימה, כדי לכבוש באמצעות הכוחות הצבאיים הניידים שטחים נוספים, שלא היו מיושבים ביהודים ולהרחיב גבולות.

אל"מ משה נצר **שילוב השרות הצבאי בהתיישבות (סיכום ניסיון הנח"ל)** [3]:90
הנח"ל נוסד ב-1948-1949 על רקע ניסיון הפלמ"ח, ניסיונה של ההתיישבות ותנועות הנוער החלוציות. הכוונה הייתה ליצור מסגרת לאימון צבאי, הכשרה חקלאית והוויה חינוכית-חברתית למרבית חיילי צה"ל. באשר להתיישבות, הנח"ל היווה פעמים רבות את הגורם הבלעדי בקביעת אופייה של ההתיישבות, באזורים מסוימים. לאחר מלחמת ששת הימים, התפנה הנח"ל להישלח לאותם מקומות שלא ניתן, או שלא רצו, או שלא בשלו התנאים הפוליטיים ליישבם התיישבות של קבע. אין להתעלם מהישגיו של הנח"ל בעיצוב וההשפעה על קביעת הגבולות הביטחוניים והמדיניים של מדינת ישראל.

אלוף (מיל') מאיר עמית **תפקיד ההתיישבות באבטחת הגבולות** [3]:104
ובשמירת הריבונות ממלחמת העצמאות עד מלחמת ששת הימים
ניתן להצביע על שלושה פרקים חשובים באותה תקופה: א. בעיית המים, הנעוצה בהסכמים ישנים לחלוקת המים. הבעיות התבטאו במספר מישורים, כשהמישור ההתיישבותי היה אחד מהם. ב. ההסתננות והביטחון השוטף - התשובה שניתנה, בגזרה הירדנית, הייתה הקמת יישובים, שתכליתם ניסיון "לתקוע טריז", למלא חללים, לשלוט על דרכי התחבורה ולהוות בסיס לכוחות הפיטרול. ג. בגזרה המצרית - הלחימה בהסתננות נעשתה לא על ידי היישובים אלא באמצעות סיירת "שקד", אם הסיירות הקיימות. ההתיישבות עמדה בראש מעיינינו. השקענו הרבה מזמננו, ממחשבותינו, מכוח היוצר שלנו לעניין ההתיישבות ולמקומה במערכת הביטחון.

אלוף (מיל') רחבעם זאבי **תפקיד ההתיישבות באבטחת הגבולות** 109:[3]
ובשמירת הריבונות ממלחמת ששת הימים ואילך

ההתיישבות שהוקמה לאחר מלחמת ששת הימים אינה רק פרי שיקולים מדיניים וכלכליים. היה לה ערך ביטחוני מובהק. היא הביאה את הנוכחות הישראלית לגזרות חיוניות, ובעצם קיומה חסכה פריסת כוחות התעסוקה של צה"ל ומשמר הגבול. במשך השנים לא הייתה תוכנית אב להתיישבות בשטחים. "תוכנית אלון" אף על פי שלא אושרה ואומצה על ידי ממשלות ישראל, הייתה גורם מנחה, אבל גם מגביל, בקביעת מפת ההתיישבות. בתקופה הראשונה ("תקופת המערך") תאמה ההתיישבות קונצנזוס לאומי לגבי גבולות העתיד. בתקופת ההתיישבות השנייה ("תקופת הליכוד") לא הקפידה הממשלה על הקמת יישובים במסגרת אזורית בלבד אלא הייתה מוכנה להתפור גם בנקודות בודדות/מבודדות, ובלבד שתיווצר עובדה מדינית וביטחונית. חלקו ומעורבותו של צה"ל בהתיישבות היו גדולים. נוצרה הרדיות רבה בניצול התשתית: הצבא יצא נשכר מהפיתוח לצורך היישובים והיישובים נהנו מהתשתית שפיתח הצבא. בתקופה זו התפתחה תופעת "ההתנתחות הפראית" - הכתבת עובדות והקמת יישובים ב"החלטה מלמטה" ללא אישור הממשלה והמוסדות המיישבים.

רב-אלוף (מיל') מרדכי גור **ההגנה המרחבית** 118:[3]
 ככל שהמערכת ההתיישבותית צפופה ומגוונת יותר, עשויה תרומתה להיות חזקה וטובה יותר במגוון גדול של תנאי המלחמה, הכוללים ביטחון שוטף, מתיחות לקראת מלחמה, מלחמות התשה ומלחמות התנועה כשלעצמה. עצם הנוכחות של המערכת ההתיישבותית תורמת לתחושת המוטיבציה והשליחות של הלוחמים. הישגים בשדה קרב מוכרעים על ידי מלחמה של כוחות היבשה, ובדאי במזרח התיכון, ומערכת של התיישבות צפופה מקשה ותקשה ביותר על התנועה הפיסית של כוחות היבשה, יהיו אלה טנקים או חיל רגלים. יש להפוך את ההתיישבות הביטחונית למודרנית מבחינה ביטחונית ועל צה"ל לראות את המערכת הכוללת ואת ההגנה המרחבית כחלק אינטגרלי לכל לחימה. כאשר מדברים על גבולות בעתיד ועל התיישבות ביטחונית, צריך להימנע מקשיים מיותרים למתיישבים עצמם ולאפשר לצה"ל ולהגנה המרחבית לגבש תפיסה והערכות ביטחונית כוללת ועיילה.

רב-שיח **ביטחון ישראל בעשור הקרוב** 53:[3]

מס' 4, תשמ"א - 1981: ישראל ולבנון

פרופ' ישראל אפעל **השכנים בצפון מערב, גבולם ויחסיהם עם המדינה הארצישראלית בעבר הרתוק** 13:[4]

היחסים בין פיניקיה לארץ-ישראל הושתתו על שיקולים של כלכלה וספנות. לא התנהלה מלחמה בין שתי הממלכות כיוון שלא היה חיכוך בין האוכלוסייה החקלאית הישראלית, שעניינה הקרקע החקלאית, לבין אוכלוסיית סוחרים ימיים. הטופוגרפיה הלבנונית לא יכלה להציע לישראל אדמות לעיבוד והפיניקים לא שאפו להתפשטות טריטוריאלית לעומק ישראל, אלא ניצלו את העוצמה הימית שלהם לטובת קידום האינטרסים הכלכליים שלהם. הם בחרו בקולוניזציה ימית לפיתוח פעילותם הימית והכלכלית, להבדיל מקולוניזציה טריטוריאלית.

פרופ' יהושע פורת **לבנון המודרנית - רקע, אוכלוסייה, כלכלה, מבנה אתני, מעמד מדיני, יחס לישראל** 23:[4]

"האמנה הלאומית" משנת 1943 יצרה פשרה בין העדות השונות, אולם במקביל התנהל תהליך שערער את מאזן הכוחות הבין-עדותי על רקע ירידת כוחה של צרפת כמעצמה, ההגירה הנוצרית בחזרה לארצות המוצא, והתעוררות הלאומיות הערבית. הצלחותיה של לבנון כחברה פלורליסטית בתחום הכלכלה והחינוך נבלמו מאמצע שנות ה-70, עם היחלשות ההגמוניה הנוצרית בפוליטיקה המקומית.

פרופ' איתמר רבינוביץ **לבנון במלחמת האזרחים ולאחריה** 32:[4]
 במדינה הלבנונית שהתקיימה מאמצע המאה ה-19 ועד שנות ה-70 של המאה העשרים חלו תמורות מהותיות - בשנים שקדמו למלחמת האזרחים, אשר במידה רבה מסבירות את עצם פרוץ המלחמה ובהן: התמוטטות המערכת הפוליטית הפלורליסטית, התערעדות ההגמוניה הנוצרית ושינוי כללי ביחס בין הנוצרים לבין המוסלמים, היחלשות התוקף של הערובה המערבית לנוצרים, וחתירת סוריה להגמוניה אזורית. התהליכים הללו חילקו את לבנון ליחידות אוטונומיות והפכו אותה למדינה נומינלית הנתונה למרות ההגמון הסורי. מצב זה פתח פתח להצעות מדיניות אלטרנטיביות למדינה הלבנונית. אולם, התרפת הקיטוב העדתי-דתי מונעת פיוס לאומי.

רב אלוף (מיל') מרדכי גור מלחמתו של צה"ל בפעילות החבלנית בלבנון [4]:41
ממשלות ישראל וצה"ל תימרנו בין הרצון הישראלי לפגוע במחבלים ולמנוע את פעילותם מזה, ובין ההקפדה שלא לפגוע בעצמאות המדינית האסטרטגית של לבנון מזה, על מנת שלא לחשוף את לבנון ללחצים ערביים מבחוץ. חיוני שצה"ל ימשיך להבטיח חופש פעולה וטיסה נגד תשתית המחבלים. אולם למרות מבצע ליטאני וההצלחות השונות במלחמה במחבלים, הפתרון למצב בלבנון הוא הסדר מדיני.

רב-סרן סעד חדר אזור דרום לבנון: המצב, הבעיות ומצב לעתיד [4]:53
נוכח העדר הגמוניה וריבונות דה-פקטו של ממשלת לבנון בשטח ועל רקע שגרת היומיום הקשה, אוזלת היר של יוניפי"ל מול אש"ף, המעורבות הסורית והבידוד של המובלעת הנוצרית. אין הנוצרים שואפים להקמת מדינה נוצרית, אלא ללבנון חופשית ללא צבאות זרים וללא רדיפות.

סא"ל יורם המזרחי אזור דרום לבנון מנקודת-ראות ישראלית [4]:58
שיתוף הפעולה עם רב-סרן חדר מגביר את העומק האסטרטגי של ישראל כיוון שהוא מגדיל את טווח החצייה שעל המחבלים לעבור ומקצר את זמן החצייה עבור הישראלים. ישראל צריכה הן מוסרית והן מבחינה ביטחונית למנוע את התשתית תושבי דרום לבנון ולספק הרתעה מורחבת כנגד הפלסטינים והסורים. עם זאת לתושבי לבנון צריך להיות ברור שישראל לא תילחם למענם בכל תנאי.

רב-שיח ישראל ולבנון - אינטרסים ומדיניות בהווה ובעתיד [4]:65

מס' 5, תשמ"ב - 1982: יהודה ושומרון

פרופ' יהודה קרמון הגיאוגרפיה של יהודה ושומרון [5]:12
החייאת שמות הממלכות של בית ראשון, יהודה ושומרון, קשורה בהתיישבות הציונית המודרנית, אך זהו מושג מעורפל מבחינה גיאוגרפית. עם זאת ניתן להבחין בהבדל במבנה הגיאולוגי-מורפולוגי שבין שני האזורים ולעמוד על השפעותיו על היישובים והתחבורה. ביהודה היישובים וצירי התחבורה מתרכזים על ראש הרכסים, בעוד שבשומרון המוקדים הם בעמקים ובחיבורי העמקים.

ר"ר אליעזר שפר הקשר הכלכלי בין ישראל לבין יהודה ושומרון [5]:15
ממרי המשק בשטחי יהודה ושומרון קטנים מבחינת היקף הייצור והצמיחה. אין הוא מסוגל לספק תעסוקה מקומית לכלל האוכלוסייה והתוצר המקומי שלו קטן משמעותית מהתל"ג. מכאן, שקיימת תלות גדולה בכלכלות חיצוניות כגון ישראל, ירדן ומדינות המפרץ, אם כי תושבי יהודה ושומרון נהנים מרמת הכנסות גבוהה יותר מזו שמאפשר כוח הייצור המקומי. כוח הקניה של תושבי יהודה ושומרון מאוד מצומצם ואיננו בעל היקף משמעותי למשק הישראלי. המפנה במגמת התעסוקה בישראל חל לאחר היציאה מן המיתון של 7-1966. כתוצאה מהיצע העובדים מהשטחים הצליחו להתפתח בישראל, מחד גיסא, ענפי חקלאות ותעשייה עתירי עבודה וזאת בזכות כוח העבודה הזול, ומאידך גיסא, הרבר תרם לשגשוג כלכלי ביהודה ושומרון. עם זאת, כיום גוברת הנטייה לצאת ולעבוד בנסיכויות המפרץ היכן שגובר הביקוש לידים עובדות.

פרופ' עוזיאל שמלץ קווים בדמוגרפיה של יהודה ושומרון [5]:22
האוכלוסייה הכפרית ברובה החיה ביהודה ושומרון מאופיינת בריבוי טבעי גבוה מאד תקופת המנדט. כיוון שזהו חבל הררי דל במשאבים השוכן בפנים הארץ שלא זוכה להשקעות ולפיתוח כלכלי מהיר הרי שקיימת בו לאורך השנים מגמה ממושכת של תנועת הגירה מחוץ לאזור. בנוסף לגורם הכלכלי ידע האזור גלי הגירה פתאומיים נכנסים או יוצאים בעקבות מלחמות 1948 ו-1967. עוד בהרצאה על הגורמים הדמוגרפים שמאפיינים את השינויים בגודל האוכלוסייה ביהודה ושומרון ומציב שאלות לגבי השפעת ההתפתחויות הדמוגרפיות על המאזן היהודי-ערבי במשך הזמן.

אינג' יעקב ורדי מקורות המים של יהודה ושומרון [5]:33
מקורות המים שבין הירדן לים התיכון משתייכים ליחידה פיזית אחת. המים הללו הם משאב טבעי שמתחלקים בו כמה גורמים ולכן יש חשיבות רבה להסכמה על ניצול מתוכנן של משאב זה בכל קונסטלציה פוליטית עתידית שתקבע. מעניין לציין שכיוון שמשענתו הכלכלית של האזור איננה מסתמכת בעיקר על חקלאות הרי שניתן פוטנציאלית לתכנן צריכת מים לכמות רבה יותר של תושבים, וכן לחרוג מהמגבלה על מכסת המים המומלצת לשימוש. החקלאות גורמת לאי שווי משקל בין קרקע למים, והמתח הזה גורם לניצול יתר של המקורות ולסיכון עצם קיומם. פגיעה במקורות המים ביהודה ושומרון תפגע במאזן המים הכלל ארצי. העדר הסדר על המקורות המשותפים ליהודה ושומרון ולישראל יגרור הידרדרות של איכות המקור המשותף. משמעות הדבר היא הסלמת הקונפליקט.

תא"ל (מיל') אריה שלו סיכונים ביטחוניים לישראל ממזרח 39:[5]
 ניתוח והתמקדות בשניים מהסיכונים הביטחוניים, מלחמה והתחום האווירי, המהווים רק חלק מסל האיומים מולו יכולה ישראל להתמודד ממזרח. בחינת הסיכונים מתבצעת לאור ניתוח ארבעה תרחישים עתידיים אפשריים: אוטונומיה מתמשכת; מדינה פלסטינית; שלטון ירדני; שלום לא מלא ונסיגה חלקית. המסקנה המתבקשת היא כי כל עוד אין שלום קבע עם הסדרי ביטחון מספקים הרי שבתקופת מעבר קיימת הסכנה של חידוש מלחמה. לפיכך, צה"ל יהיה חייב להחזיק כוחות צבא מתאימים ביהודה ושומרון על מנת להשיג יכולת הרתעה מהשטחים הגבוהים, ובכדי למנוע מתקפת פתע בצירים העיקריים עד לגיוס המילואים.

תא"ל (מיל') אורי בר-און היישובים ביהודה ושומרון 57:[5]
 הצגת תוכנית ההתיישבות, שהתוותה על ידי שר החקלאות אריאל שרון בעת שכהן כיו"ר ועדת השרים להתיישבות, לפיתוח גושים אווריים לא מיושבים בין הקו הירוק לקו פרשת המים וליישוב המורדות המזרחיים של הרי השומרון. ההתיישבות ביהודה ושומרון איננה התיישבות חקלאית באופייה משום שמדובר באדמות סלעים שאינן מתאימות לחקלאות בקנה מידה רחב. המוטיבציה הראשונית להתיישבות ביהודה ושומרון הייתה לאומית ודתית. כיום היישובים החדשים מוקמים בעיקר סמוך לקו הירוק, מתוך מניע לשיפור רמת החיים וציאה מהכרך הסואן, עם זאת בחירת מיקום היישובים עדיין מתבצעת על פי שיקולים ביטחוניים מובהקים.

רב-שיח הפתרון המדיני-ביטחוני ליהודה ושומרון 63:[5]

מס' 6, תשמ"ג - 1983: סוריה

פרופ' יהושע פורת סוריה המודרנית 14:[6]
 מקור השם סוריה הוא הלניסטי, אך שורשי סוריה המודרנית מתחילים רק עם הכיבוש המוסלמי, כאשר אזור בלאד א-שאם הופך למרכז האימפריה ובית אומייה קובע את דמשק כבירת החליפות. תקופת הווה של סוריה כמרכז פוליטי חזק חולפת החל מהתקופה העבאסית, העות'מאנים כבר לא ראו בסוריה יחידה אדמיניסטרטיבית אחת והיא חולקה לארבע פרובינציות, שהיו תלויות באיסטנבול. רק ממחצית המאה ה-19 מתחילים לחלחל מושגי הלאומיות מהמערב ושוב נעשה שימוש בשם סוריה

במקום השם הערבי המסורתי. גבולות סוריה עוצבו על ידי האינטרסים של המעצמות ולא על פי ההתפתחות ההיסטורית והאידאולוגית. מתקופת המנדט מתחילה ההתלבטות על זהותה המודרנית של סוריה. אידאולוגיית הבעת' נחלה הצלחה בגלל המסר של שותפות בין-עדתית לקהילה גיאוגרפית-פוליטית-לשונית. מנגנון המדינה הסורית התגבר על המציאות העדתית גם כתוצאה מהקרע בין הבעת' הסורי לעיראקי, אשר הגביר את חשיבות האינטרס הממלכתי הסורי, ובמקביל דחק לשוליים את חוון האחרות הערבית הגדולה.

מר אברהם סלע סוריה ושאלת ארץ-ישראל מהקמת הליגה הערבית 24:[6]
 עד הסכם שביתת-הנשק, 1945-1949

המדיניות הסורית ביחס לשאלת ארץ-ישראל בשנים 1945-1949 היא נדבך אחד במערכת היחסים הבינעריביים של סוריה במהלך "המלחמה הערבית הקרה". יוזמותיה של סוריה במהלך מלחמת 1948 ולפניה נובעות משאיפתה הבסיסית לסכל את כוונותיו של המלך עבדאללה, או למנוע הישגים מן המדינה היהודית. לאחר שאמירות עבר הירדן זכתה בעצמאות ב-1946, תפיסת האיום הסורית חששה מתוכניות איחוד האשמות שכללו את סוריה, ומהעובדה שהלגיון הערבי עלה על הצבא הסורי חסר המוניטין. החשדות נגד עבדאללה רחפו את סוריה לאמץ עמדות רדיקליות בוועידת הליגה הערבית ובנוסף, לתמוך בצבא ההצלה ובפעולות צבאיות בלתי סדירות. סוריה נשאה בעול התמיכה לבדה וכשלון קאוקג'י הקרין גם על חוסר ההישגיות של צבא סוריה במלחמה. בסוף המלחמה יחסי סוריה והעולם הערבי היו בשפל המדרגה, על אף שכוחותיה היו היחידים שהחזיקו בסיום המלחמה טריטוריה שהוקצתה למדינה היהודית על-פי החלטת החלוקה של האו"ם.

רב אלוף (מיל') יצחק רבין מלחמת ששת הימים כצומת בהתפתחות 43:[6]
 יחסי ישראל-סוריה

בעוד מצרים הובילה את העוינות הערבית ממלחמת העצמאות ועד קדש, הרי שסוריה עשתה זאת מקדש עד ששת הימים ואחר כך שבה מצרים והחליפה אותה עד מלחמת יום-כיפור. ב"עשור השקט" בין 1956 ל-1967 התמקדה הפעילות הצבאית המוגבלת בחזית הישראלית-ערבית בחזית הסורית-ישראלית, בעיקר על רקע ייבוש החולה, הטיית הירדן המחודשת, הפעלת המוביל הארצי והמאבק על השטחים המפורזים. תמיכת מצרים בסוריה לא הרחיקה מעבר לפרשת רותם. הקרמלין באותה תקופה ליבה את ההסלמה באמצעות דיסאינפורמציה והוביל את נאצר למהלכים שמהם שאף להימנע. בעקבות מלחמת ששת הימים סוריה מחליטה בהדרגה להישען פחות על מצרים והיא מאמצת קו של עוינות מדינית קיצונית מחד גיסא, אבל איפוק צבאי מאידך גיסא.

מר צבי מעוז **התיישבות וביטחון ברמת הגולן בימי קדם** [7]:23
הגדרתה של רמת הגולן כ"אזור ספר" נכונה גם לימי קדם. הגדרה זו נובעת משני מרכיבים התלויים זה בזה: מאופייה ההתיישבותי וממעמדה בתקופות השונות כאזור גבול בין יחידות מדיניות. ההיסטוריה הגיאולוגית שלו, שעיקרה התפרצויות געשיות שכיסו את כל המרחב יצרו בגולן ובהמשכו רצועות אנתרופו-גיאוגרפיות שונות זו מזו בפוטנציאל היישובי-חקלאי שלהן. בסקירה זו באה ללמד על תולדות היישוב במקום תוך עמידה על השינויים שחלו באופי האוכלוסייה המקומית בעקבות המאבק בין המעצמות השונות.

אלוף (מיל') יצחק חופי **חשיבותו הביטחונית-אסטרטגית של הגולן** [7]:35
חשיבות רמת הגולן לביטחונה של מדינת ישראל נבחנת לאור ארבע תקופות ביחסי ישראל סוריה: א. מלחמת העצמאות, שבה רמת הגולן הייתה לבסיס של הצבא הסורי למלחמה נגדנו. ב. ממלחמת העצמאות ועד ערב מלחמת ששת הימים - תקופת הישיבה לאורך הקו הקודם - תקופה שבה לסורים הייתה שליטה מוחלטת והיא הייתה רצופה בפגיעות ותקריות לאורך הגבול. ג. כיבוש רמת הגולן במלחמת ששת הימים והקושי בלחימה בתנאי נחיתות גיאוגרפית. ד. מלחמת יום הכיפורים. לאור הניסיון שנצבר במהלך תקופות אלו, ברי כי לרמת הגולן חשיבות אסטרטגית ממדרגה ראשונה עבור מדינת ישראל.

תא"ל (מיל') אריה שלו **משטר שביתת הנשק ישראל-סוריה עד 1967** [7]:45
היחסים בין ישראל לסוריה במסגרת משטר שביתת הנשק נקבעו בהשפעת מספר גורמים: האינטרסים של המדינות זו כלפי זו ; עמדתן ומדיניותן של מדינות ערב כלפי ישראל ; הערכת הסיכונים לעומת הסיכויים בשימוש בכוח באופן מוגבל; ותנאי הסכם שביתת הנשק. המסקנה העולה מבחינת השאלה באיזו מידה פעל ההסכם הישראלי-סורי למיתון ניגודים או להחרפתם היא כי הסדר ביניים אשר אינו מהווה פשרה ברמה האסטרטגית, ואינו פותר ניגודים בסיסיים בין הצדדים, יכול להתקיים למשך תקופה מוגבלת. הסכם הביניים בין ישראל לבין סוריה בגולן לא יוכל להמשיך לאורך זמן כיוון שהוא מנוגד לאינטרס הבסיסי של אחד משני הצדדים סוריה, הרוצה בהחזרת הגולן לשליטתה.

רב-שיח **סוריה-ישראל לאן?** [7]:63

פרופ' איתמר רבינוביץ **סוריה וישראל בין שתי מלחמות: יום הכיפורים ו"שלוש הגליל"** [6]:51
צורת כניסתה של סוריה למלחמת יום-הכיפורים, האופן שבו התנהלה המלחמה, ובעיקר הצורה שבה היא הסתיימה ותוצאותיה הכתיבו במידה רבה את מהלך הדברים במדיניות החוץ של סוריה בכלל ובסכסוכה עם ישראל בפרט גם בעשור העוקב. ציר קהיר-דמשק דחף את אסד לצאת למלחמה שבסיומה נאלץ להיכנס להסדר בניגוד לתפיסותיו המקוריות באשר להשבת רמת הגולן והשתלבות בהסדר עם ישראל ולבנון. בהמשך השאלה המורכבת של רמת הגולן נדחקה ממוקד היחסים בין סוריה וישראל ובמקומה הסורים התרכזו בהתערבות בלבנון ובניסיון לבנות עמדת הגמוניה אזורית. סוריה מכירה בצורך להיכנס להסדר עם ישראל, אך רק כשלב ביניים במאבק לשחרור טריטוריאלי. בשנים 1976-1980 ניהלו סוריה וישראל מערכת של משחק פתוח בלבנון וברמת הגולן, אשר פסקה במשבר הטילים והתחדשה לאחר מלחמת שלום-הגליל, אך מסכת יחסי סוריה-ישראל בעקבות אותה מלחמה נותרה מעורפלת.

רב-שיח **מודלים להסדרים אפשריים עם סוריה** [6]:65

מסי' 7, תשמ"ד - 1984: ארץ הגולן

מר אורי לובראני **לבנון ובעיותיה באספקלריה ישראלית** [7]:16
בסוגיית הסגת הגבול אל מעבר לגבול הבינלאומי כרוכות דילמות באשר להשלכות הצפויות לא רק ליישובי הצפון, אלא גם לרקמה החברתית שבה אנו חיים. כאשר עוסקים בדילמה זו יש לקחת בחשבון לא רק פוטנציאל מלחמת עדות חדשה בדרום לבנון אלא גם את עתיד ביטחונם של יישובי הצפון. קיים החשש שאם לא נדע לכלכל את צעדינו בשלב השני של הסגת כוחותינו, נגרם לכך שניסוג לקו אשר יהיה קו עימות, שבו נצטרך להתמודד יום יום כנגד תופעות של חדירה ותופעות של ירי בליסטי. קו זה יהיה קרוב מאוד לעורק החיים שלנו, לגבול הצפוני. איש לא משלה את עצמו שבעתיד לא יפלו קטיושות באזור הגליל. כל עוד לא תהיה בלבנון ממשלה יציבה עצמאית בהחלטותיה שתוכל לקבל על עצמה אחריות לשלום וביטחון בדרום לבנון, יהיה חבל ארץ זה פרוץ לפעילות עוינת כנגדנו.

מס' 8, תשמ"ה - 1985: מלחמת איראן-עיראק

ד"ר גדעון ביגר סקירה גיאוגרפית של הזירה [8]:15
אף על פי שעיראק ואיראן הן שתי מדינות המתפרסות על מרחבים גדולים ומשיקות גבול יבשתי ארוך, הרי שתוואי השטח הקשים המאופיינים באזורי ביצות ובאזורים הרריים מצמצמים את מרחב ודינמיות הלחימה לזירה קטנה, ומכתיבים אופי של מלחמה סטטית.

ד"ר מרק הלר מלחמת איראן-עיראק והמערכת האזורית [8]:19
בחינת התחזיות לזעזוע המערכת האזורית כתוצאה מהשלכות אפשריות של מלחמת איראן-עיראק על ורימה סדירה של אספקת נפט, על הסדר האזורי המדיני הקיים, על הסכסוך הערבי-ישראלי ועל שיקולי מעצמות-העל. למשל, במאבק על ההגמוניה האזורית ניתן לזהות פילוג מעמיק בעולם הערבי והידוק הקשרים ברמת התת-מערכת בקרב מדינות המפרץ הערביות.

ד"ר דורי גולד עמדת מעצמות-העל כלפי המלחמה [8]:27
מעצמות-העל נהגו להתערב במלחמות מוגבלות במזרח התיכון ולכפות הפסקת אש תוך זמן קצר יחסית. לא כך הדבר במלחמת איראן-עיראק בעיקר בגלל העובדה ששתי המעצמות מצדדות בעיראק, כל אחת מטעמיה היא, ולא עומדות משני צדי המתרחש כבעבר.

פרופ' אוריאל דן האסטרטגיות של הצדדים במלחמת איראן-עיראק [8]:34
הפער הכמותי הנוטה לטובת איראן במלחמתה עם עיראק ביבשה ובמפרץ הפרסי מסביר מחד גיסא, את השימוש העיראקי באסטרטגיה של צמצום אבדות בנפש ובלוחמה פסיכולוגית בזמן ניהול המערכה, במיוחד לאחר בלימת מתקפת הפתע והמעבר למגננה, ומאידך גיסא, מבליט את הנכונות האיראנית לפזרנות והקרבה של כוח אדם.

תא"ל (מיל') דב תמרי המאזן הצבאי עד כאן ותצפית לעתיד [8]:39
חוסר היכולת של צבאות איראן ועיראק לנהל מהלך מחץ אשר יוביל להכרעה יבשתית גרר את שתי המדינות למלחמה ממושכת מן הצפוי. לפיכך, הצדדים נדרשו לכות עמידה לאורך זמן. התמודדות מתישה זו חייבה אותן לפתוח בתהליך מרשים של התאוששות אסטרטגית תוך כדי ניהול המלחמה,

שעה שעל פי הדפוס המוכר במזרח התיכון בניין הכוח מתבצע לאחר שפסקה הלחימה. בניגוד לכך, שני הצבאות לא הצטיינו באופן ניהול המלחמה בהתאם לעקרונות צבאיים מקובלים.

ד"ר אריה שמואלביץ הכורדים ומלחמת איראן-עיראק [8]:49
הכורדים לא השכילו לנצל את המלחמה לקידום תביעותיהם הפוליטיות והלאומיות, וקביעת העמדה ביחס למלחמה רק הוסיפה להעמיק את השסעים המסורתיים ומנעה ניצול הזדמנות לאיחוד וקירוב גושים אופוזיציוניים למשטרים של חומייני וצדאם חוסיין, אשר המשיכו לתמרן את מפלגות הכורדים השונות במדיניות של הפרד ומשול, אם כי שתי המדינות נאלצו להקצות כוחות לוחמים לשטחי כורדיסטאן ולבקש סיוע תורכי.

מר מנשה אמיר השלכות מלחמת איראן-עיראק על המצב הפנימי באיראן [8]:59
שורשי הנחישות האיראנית להמשיך במלחמת חורמה עד להפלתו של צדאם חוסיין, על אף המחיר האנושי והכלכלי העצום הנגבה מהם, מצויים באידיאולוגיה הדתית הפונדמנטליסטית של חומייני הרואה בייצוא המהפכה האסלאמית השיעית כערך עליון ובעובדה שהאייתוללה הוא שליט כל יכול. הפער בין האידיאולוגיה והאסלאם השיעי לבין שלטון הבעת' הסוני-חילוני ממשיך ללבות את המלחמה שהגיעה כבר לקיפאון צבאי.

גב' עפרה בנג'ו עיראק במלחמה: סיכום ביניים [8]:64
מלחמת איראן-עיראק מלמדת על שינוי והעברת מרכזי הכובד המדיניים מהקומיה (פאן-ערביות) לוטניה (הלאומיות העיראקית), ומשאלת פלסטין והסכסוך הערבי-ישראלי לאזור המפרץ הפרסי, אולם המלחמה הממושכת לא שימשה זרו לגיבושו הלאומי של העם העיראקי המפוצל שנקלע לתקופה של מצוקה כלכלית ותמורות פנים מוסדיות המלמדת כי המשטר נאלץ להתמודד באופן תדיר עם סכנות מבית.

פרופ' אליהו קנובסקי תממד הכלכלי של המלחמה [8]:78
מלחמת איראן-עיראק גרמה לעודפי נפט בשוק העולמי בגלל הצורך של שתי המדינות הלוחמות מחד גיסא, להגדיל את כמות התפוקה למימון הוצאותיהן הצבאיות ולשיפור הגירעון התקציבי שלהן בעקבות ירידת התל"ג וקשיי יצוא נוכח מלחמת המכליות, ומאידך גיסא בגלל הצורך של מדינות

ומאפייניה כמדינת לאום ערבית מובהקת, בעלת רמה גבוהה של לכידות חברתית ולאומית הנבדלת מהערביות. על אף הפער המעמדי, הרי שהמוצא הכפרי של הבורגנות הכפרית והאליטה העירונית מהווה מכנה חברתי משותף בין השלטון וההמון. המאפיין של חברה הידראולית מסביר את הסמכותיות של השלטון ומרכזיותה של קהיר. עם זאת, הויקה המסורתית לדת מחייבת הנהגה של אסלאם ממסדי לבלוימת הרדיקליזם. הצבא עדיין מהווה בסיס כוח מרכזי של השלטון ולכן הערך של אורחות התפתח באופן שונה מהמערב. אולם, מצרים תמיד קיימה יחס דואלי כלפי המערב בגלל דחף המדבר וכוח המשיכה הים תיכוני, אשר גרמו למתח פנימי בחיי מצרים ולתנודות מטוטלת בהיסטוריה של המדינה. כיום, המדינה סובלת מדלדול משאבים המעוררים געגועים לעידן שבו נחשבה מצרים לאסם החיטה של אזור הים התיכון.

ד"ר אהוד טולידאנו מורשת הנשיא סאדאת 45:[9]
בשלטונו של מובארכ ניתן למצוא מספר מאפיינים המתמשכים מתקופת סאדאת. בניגוד למשנה הסדורה של נאצריזם, לא ניתן לדבר על סאדאתיזם, אולם העובדה שמספר עקרונות חשובים, שהנחו את סאדאת, קיבלו משנה תוקף וצביון מוסדי בתקופת סגנו ויורשו מלמדת על המשכיות המורשת הסאדאתית. האוריינטציה של עידן סאדאת קבלה תפנית חדה מזו של קודמו והדבר בא לידי ביטוי בדה נאצריזציה, באוריינטציה פרו מערבית, במדיניות ה"דלת הפתוחה" (האנפתאח) וביוזמת השלום. מובארכ ממשיך את הדפוס של פלורליזם מפלגתי וחופש עיתונות. הדמוקרטיה של סאדאת לא הייתה שלימה כי אם פטרנליסטית, שביקשה לבחון בהדרגה את הדמוקרטיה על תנאי, בזמן תקופת מעבר, בקרב ציבור חסר מודעות פוליטית ליברלית. מובארכ לא הסתפק באימוץ מכני ושטחי של הרפורמות, אלא הרחיב ופיתח את התפיסות הללו.

תא"ל (מיל') אהרון לברן הצבא המצרי 51:[9]
הצבא המצרי באמצע שנות השמונים איבד את בכורתו, ושוב איננו הצבא הגדול מבין צבאות ערב כפי שהיה ב-1973. עם זאת, מתרחשים תהליכים של רה-ארגון בסדר כוחות היבשה במגמה לשפר את רמת המיכון והניידות. בנוסף יש תפנית לאוריינטציה מערבית מבחינת הרכש, ושיתוף הפעולה הבין צבאי. כל זאת במטרה לספק מענה לאיום הסודני. הדבר מחייב ערנות בצד הישראלי על אף הסכם השלום.

ערב התומכות בעיראק כגון כווית וסעודיה לממן את המלחמה הממושכת. הצפת השוק העולמי בנפט הביאה להורדת מחירי הנפט והחמירה את המצב הכלכלי של הצדדים אשר תלויים בייצוא הנפט.

רב-שיח האינטרס הישראלי בתוצאות המלחמה 84:[8]
ויכולת ישראל להשפיע עליה

דיון בתרחישים אפשריים של תוצאות המלחמה והשפעתן על ישראל אשר מפיקה תועלת כל עוד המלחמה שוחקת את שני הצדדים, אף כי אין היא מסוגלת להשפיע על מהלך המלחמה.

מס' 9, תשמ"ו - 1986: מצרים

תא"ל (מיל') אבנר שלו הבורק שלפני מלחמת יום הכיפורים: 16:[9]
הערות והארות

שאלת היחסים בין הדרג המדיני והדרג הצבאי התחדדה בשעות הקריטיות שלפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים. הרמטכ"ל דוד אלעזר ושר הביטחון דיין לא ראו עין בעין את שאלת המכה המקדימה. בעוד דוד הנחה את חיל האוויר לתקיפת הכוחות הסורים, כיוון שהיו סמוכים יותר למרכז הארץ, הרי שדיין שלל אופציה זו משום שצפה התנגדות אמריקנית וחוסר הבנה לעובדה שישראל תפתח ראשונה במלחמה. בהקשר זה צריך לזכור שרעת הקהל הישראלית לא הייתה מוכנה נפשית למצב של מלחמה והזמן הוא ערב בחירות.

פרופ' משה ברור הגיאוגרפיה של מצרים 26:[9]
התכונות הגיאוגרפיות של מצרים יוצרות בעיות מחייה קשות. על אף שטחה הגדול, מרחב המחיה של תושביה מצטמצם לעמק הנילוס הצר. אין אפשרות ליישוב המוני של המדבר המזרחי והמערבי. סכר אסואן בלם את זרימת אדמת הסחף והדשן הטבעי והגביר את מליחות האדמות. בנוסף, המשאבים המופנים להתפשטות המדבר מקשים על שיפור שטחי הפיתוח. על-כך נוספת בעיית גידול האוכלוסין המגדילה את הייבוא ואת בעיית ההשכלה בקרב האוכלוסייה.

פרופ' שמעון שמיר מאפייניה של המדינה המצרית 36:[9]
התנאים הגיאוגרפיים הייחודיים של עמק הנילוס הם שתרמו לעיצוב תרבותה הפוליטית של מצרים

פרופ' אמנון כהן **מצרים בעולם הערבי** [9]:87
שני קודמיו של מובארכ מייצגים את שני הקטבים הברורים ביותר של האופציות הבינערכי קרי, נאצר והפאן-ערביות מול סאדאת ובידוד מצרים מהעולם הערבי. סגנונו של מובארכ נמצא בתוכם. הוא דוגל באחוזה, כי מצרים היא אחת מן האחיות הערביות, אולם, על פי ההשקפה המצרית לא מצרים היא זו שתחזור לארצות ערב כי אם להפך. כיוון שממילא ישו בו פני הרברים לקדמותם, נוקט מובארכ בגישה פרגמטית תועלתנית לשיפור היחסים הבינערכיים. עם זאת, מדיניות החוץ והיחסים הבינערכיים משניים לעיסוק בבעיות הפנים ולנוכח האכזבה המתגברת מנושא הבינערכיות, נוטה הלך הרוח הציבורי אחר המצריות. אף על פי כן, הנשיא מובארכ נוטה לנצל הודמנויות בתחום הבינערכי כדי לשפר את מעמדה של מצרים בעולם הערבי.

מר יצחק אורון **יחסי ישראל-מצרים: לאן? מבט מצרי** [9]:100
השלום בין ישראל למצרים שייך לקטגוריה של ה"שלום הקלאסי", קרי השהייה ממושכת, פחות או יותר, של תחרות באמצעים אלימים בין יחידות פוליטיות להבדיל משלום של שביעות רצון, המבוסס על שיתוף פעולה. הדחיפה לשינוי המצב הקיים יוצרת חוסר איוון ודה לגיטימציה של השלום, אולם כיוון שהחלופה של ביטול חוזה השלום מנוגדת לאסטרטגיה המדינית של מצרים הרי שהמצב יישאר יציב כל עוד יישמר הדימוי ההרתעתי של ישראל, מובארכ ישמור על שלטונו, ישראל תימנע מפרובוקציות גסות שתתפרשנה כהפרת הסכמי קמפ דייוויד, ולא תהיינה התפתחויות בזירה הערבית שתגרומנה להיווצרות לחצים או תמריצים לגבי מצרים.

שר הביטחון יצחק רבין **יחסי ישראל-מצרים: לאן? מבט ישראלי** [9]:106
העדיפות העליונה של ישראל במדיניות השלום שלה היא חיוק השלום עם מצרים. הצלחת השלום הראשון עם מדינה ערבית תהווה דוגמא ליכולת לפתור סכסוכים במזרח התיכון בדרכי שלום, בעוד לכישלוננו תהיינה השלכות חמורות לגבי סיכויי השלום. יתרה מכך, השלום מוציא את מצרים ממעגל המלחמה ומשפר את מצבה הביטחוני-אסטרטגי של מדינת ישראל. הפרשנות המצרית להסכם השלום היא אי הפרת החוזה מחד גיסא, אך זהירות בכל מהלך הקשור לחיוק, אשר עלול לפגוע באפשרות של חיוק הקשרים עם מדינות ערב. במחצית שנות השמונים לא שוררת אופוריה בין ישראל למצרים, אך שוררת הבנה שתאפשר לחזק את תהליך השלום בצעדים קטנים ומדורים.

סא"ל משה **האסלאם במצרים** [9]:57
הפונדמנטליזם האסלאמי הוא בעיקרו תגובה תרבותית רעיונית לאתגר כפול מצד המערב מחוץ, ומצד הממסד המסואב מבית. הוא יותר אנטיזה מאשר תשובה חיובית לעתיד. ההתארגנויות האסלאמיות במצרים קיימות בשלושה רבדים: האגודות האסלאמיות הלא פוליטיות; החבורות האסלאמיות באוניברסיטאות; הגורמים הפוליטיים הנושאים את דגל האסלאם, אשר נחלקים לשמרנים ורדיקלים. השמרנים מסתפקים ברפורמה פרגמטית וחינוך המונים, בעוד הרדיקלים שואפים לכינון סדר חדש על חורבות הישן. העימות בין המשטר לדת הוא בלתי נמנע, וכל אימת שהאסלאם מתחזק, המשטר אשר ממשיך ליהנות מתמיכה של קונצנזוס רחב בשאלות פנימיות נאלץ לשוב ולהכות בו.

ד"ר עמי איילון **מצרים והמעצמות** [9]:68
מובארכ משתדל לטפח תדמית של מצרים כמדינה ניטראלית, העצמאית לבחור לעצמה את בעלות בריתה בזירה הבינלאומית ואיננה תלויה באורח מחייב במעצמה כלשהי. עם זאת, מצבה הכלכלי הקשה של מצרים ומעורבותה בסכסוכים אזוריים במזרח התיכון, מלמדים כי דימוי זה הוא משאלת לב וכי אין ביכולתה של מצרים לוותר על התקשרות עם מעצמה. מאז שלהי מלחמת 1973 מצרים נתונה להשפעה אמריקנית, אם כי בזמן מובארכ הקשר הבין מדיני הצטנן לעומת תקופת סאדאת. אף על פי כן, כמדינה שהתנסתה בברית בלעדית עם כל אחת משתי מעצמות העל, היא מודעת ליתרונות ולחסרונות שיש לקשר מעין זה, וברי כי אין אלטרנטיבה לברית עם ארצות הברית.

פרופ' גד גילבר **המשק המצרי: על פרשת דרכים** [9]:75
מהי השיטה הכלכלית שעל מצרים לבור לעצמה, מאמצע שנות השמונים, לאחר אי הצלחת מדיניות "הסוציאליזם הערבי" ו"הרלת הפתוחה". ממהפכת הקצינים עד לאחר מלחמת 1973 סבלה מצרים מצמיחה שלילית, בעוד שבשנים 1974-1985 היא זכתה לצמיחה כלכלית גבוהה הודות לשיפור בענפי הייצוא של סקטור הנפט, מעבר כוח אדם לחו"ל, הכנסות מתיירות ומתעלת סואץ, ובנוסף עקב סיוע חיצוני ממדינות הנפט ומאמצות הברית. עם זאת, שיעור הגידול בענפי החקלאות והתעשייה נותר איטי. למעשה המשק המצרי הגיב טוב להתפתחויות במשקים שכנים ובמערכת הכלכלית העולמית, אך הצמיחה לא הונעה מכוח התפתחויות במשק המצרי עצמו. ב-1986 כאשר ענף הנפט העולמי נקלע לשפל, פקד את מצרים משבר כלכלי. השלטון נקלע לדילמה קשה: הנהגה של מדיניות ריסון בתחום הצריכה, חיסכון בהוצאות ציבוריות, הכבדת נטל המיסוי וחינוך לתכנון המשפחה - תסייע לבלום את המשבר, אך תעמיד את עצם קיום המשטר במבחן.

מס' 10, תשמ"ז - 1987: עשרים שנה למלחמת ששת הימים

אלוף (מיל') אהרון יריב

הרקע למלחמה

15:[10]

מ-1964 עד מלחמת ששת הימים מתבלטים שני קווים ברורים בעמדות מדינות ערב ביחס לישראל. מצד אחד - המאמץ הסורי לגרור את מצרים למלחמה, ומצד שני - המאמץ המצרי, בעיקר של נאצר, לא להיגרר למלחמה ובה בעת לשמור על הבכורה ועל המנהיגות בעולם הערבי. בתקופה זו מתקיימת סדרה של ועידות פסגה לקביעת צביון המאבק בישראל, אולם נאצר מודה כי מתחת לפני השטח יש חילוקי דעות ומריבות בינערביות. הפיכת הבעת' ב-1966 מביאה להסלמה בפעולות הפדאין ואי שקט בגבול הצפון. החמרה נוצרה בעקבות דיס-אינפורמציה סובייטית ובעקבותיה כניסת מצרים לסיני למטרת הרתעה. בדיעבד התברר כי נאצר נדחק לפעולה אך לא הצליח לבקר את האסקלציה והסתבך במלחמה.

אלוף (מיל') רחבעם זאבי

לקחים צבאיים

24:[10]

פירוט הלקחים הצבאיים והמסקנות האופרטיביות בחילות השונים ממלחמת ששת הימים מתקופת ההמתנה שקדמה לקרבות, תכנון המלחמה, קביעת מטרותיה וניהולה הלכה למעשה. הרגשת יסוד היוזמה הצבאית ומלחמת תנועה, במצב שההידרדרות למלחמה היא בלתי נמנעת. חשיבות הצורך במעורבות הדרג המדיני האסטרטגי גם במהלך הלחימה. המשך ניצול עמדה מרכזית וקווים פנימיים ושכלול שיתוף הפעולה הבין-זרועי בתנאים של עליונות אווירית. שיקום אסטרטגיית ההרתעה והתאמתה לעומק האסטרטגי הקיים.

מר מרדכי גזית

לקחים מדיניים

50:[10]

לא רק הגנרלים לוחמים את המלחמה אלא גם מדינאים וקברניטים. זאת ניתן ללמוד מעמדתו של בן-גוריון לפני היציאה למלחמת ששת הימים, שעדיין חשב במושגי המלחמה הקודמת לפי דגם של תמיכת מעצמה לצד ישראל. בדיעבד, ישראל זכתה לתמיכה מעצמתית אמריקנית גם ב-1967, אולם מסוג אחר. תקופת ההמתנה נועדה לאפשר למעצמות למצות פתרונות מדיניים ולזכות בגיבוי מעצמתי. ב-1967 ההמתנה צברה נקודות מדיניות חשובות לטובת ישראל וחיוקה את הלגיטימציה למהלכיה, אולם ב-1973 העדפת ההמתנה על-פני מכה אווירית מקדימה הובילה לטראומה. ישראל לכן, צריכה לצרד ב"אסטרטגיה משותפת" עם ארצות הברית, אך להיות ערנית לרו-שיח בין

מעצמתי ולפרשנות רחבה של מחויבויות מעצמתיות, אשר תדחוק את האינטרס הישראלי. בנוסף, ישראל צריכה להשתחרר מהתפיסה של מדינה בודדה ונצורה, וליזום פעילות מדינית לפני מלחמה ואחת כמה וכמה לאחריה כאשר מתחולל שינוי גיאוגרפי-אסטרטגי מהותי באזור.

תא"ל (מיל') אריה שלו

המלחמה ותוצאותיה בעיני הערבים

60:[10]

בחינת לקחי המלחמה בהתאם לתפיסת הזרם הממסדי במצרים המייצג את עמדת השלטונות. תחושת הכישלון וההלם התריפו עקב הביטחון המופרז, הולול בישראל, והפער בין הציפיות לבין תוצאות המלחמה. כסיבה העיקרית לתבוסה נתפסה המהלומה האווירית, ואילו פקודת הנסיגה מסיני ללא התבססות הגנתית בקו המעברים, חרצה את תוצאות המלחמה. בנוסף, הטעות בהערכת יכולתה של ישראל, אי זיהוי כוונותיה על ידי המודיעין המצרי, חוסר יוזמה צבאית מצרית וחוסר כפיפות מלאה של הצבא לקברניט היוו גורמים משלימים להסבר המפלה. הלקחים שהפיקה מצרים בעיקר ביישום היוזמה, ההפתעה, סינכרון המתקפה בשתי חזיתות וחיוק ההגנה האווירית, באו לידי ביטוי רק לאחר שההנהגה התחלפה במלחמת 1973, ולא במלחמת ההתשה.

רב-שיח

מה עשתה לנו המלחמה

73:[10]

בפרספקטיבה לאחר על מלחמת ששת הימים ניתן לראות עד כמה קשה לחזות עיתוי של מלחמה ועל אחת כמה וכמה את תוצאותיה. עם זאת, כאשר מדובר במלחמת "אין ברירה" עוצמתו של צה"ל כצבא העם באה לידי ביטוי ביתר שאת. תקופת ההמתנה אפשרה גיוס ללא תקלות, למרות הביקורת. צה"ל ובעיקר חיל האוויר הצליח להילחם על פי דפוסים חדשים ולא לפי המתכונת של המלחמה הקודמת ועל ידי כך יצר שינוי גיאוגרפי-פוליטי וקלפי מיקוח לשם השגת מטרות מדיניות. העולם הערבי שוב לא יכול לחשוב במושגים של השמדה טוטאלית וממלחמת ששת הימים נוצרו התנאים שבהדרגה הביאו לשלום עם מצרים.

מס' 11, תשמ"ח - 1988: ביטחון ישראל באספקלריה של 40 שנה

אל"מ (מיל') פרופ' מנחם מילסון אופיו של הסכסוך הישראלי-ערבי

14:[11]

הדיון העיוני בשאלות הסכסוך ואופיו משובש בגלל פוליטיזציה של השיח בין יונים וניצים וכתוצאה מסינדרום הדיסוננס הקוגניטיבי של המעורבים. הסכסוך הוא רב מעגלי: בינלאומי, ערבי ופלסטיני,

אולם מקורותיו נמצאים בשניים האחרונים, הקשורים זה בזה. הסכסוך מאופיין בממדים של חוסר סימטריה המבליטים פערים בכל הקשור לגודל האוכלוסייה, שטח, משאבים, מספר שחקנים מדינתיים, אשר מדרבנים את הצד הערבי לנסות ולהכריע את ישראל, הנתפסת כאנומליה היסטורית במרחב הערבי. חוסר הסימטריה קיים גם בתודעה הלאומית, בסוגי המשטר ובמבנה החברתי. הרגשת חוסר הסימטריה עלולה להביא למורך לב ועל כן יש לאזן את חולשת הדעת על ידי חינוך מחשל מחד גיסא, אך להימנע מחטא ההתנשאות מאידך גיסא. מכיוון שאין סימטריה בעמדות שני הצדדים, אין גם שוויון בממדי השינוי הנדרש מכל צד.

אלוף אהוד ברק

בעיית ההפתעה האסטרטגית

24:[11]

ההפתעה האסטרטגית במלחמת יום הכיפורים מלווה את מדינת ישראל כטראומה קולקטיבית וטלטלה זו מהווה נקודת מפנה בתפיסת הביטחון הישראלית. כל עוד לא הושג שלום, הישנות של הפתעה אסטרטגית מהווה איום ממשי. הפתרון של מערך כוחות בהתאם ליכולתיו הטכניות של האויב, ולא בהתאם להערכת כוונותיו אינו מעשי, כיוון שהוא משבש אורח חיים תקין. לפיכך, ההתרעה המודיעינית, המגשרת על פער הזמן הדרוש להגעת המילואים לקו החזית, היא נקודה ארכימדית של תפיסת הביטחון הישראלית. יחד עם זאת, אין במערכת התרעה בלבד פתרון שיתן תשובה מוחלטת.

אלוף (מיל') דוד עברי

פיתוח וייצור אמצעי לחימה

36:[11]

מדיניות הייצור בתחום אמצעי הלחימה חייבת להיות נפרדת לחלוטין ממדיניות הפיתוח, כיוון שהאחרונה נגזרת מתפיסת הביטחון ברמה האסטרטגית הכוללת של המדינה, בעוד מדיניות הייצור קשורה באופן ישיר וחד ערכי בתוכניות הרב שנתיות של צה"ל. מדיניות הפיתוח צריכה להתמודד עם משתנה חוסר הוודאות של שדה הקרב העתידי, ולכן היא נדרשת להיות גמישה על מנת שתוכל להתאים עצמה לאיומים הריאליים במרחב הזמן. מו"פ צריך לשאוף לייצר אמל"ח שלו אורך חיים מערכתי רב, שלא יחרוג ממגבלות תקציביות, שיהיה בר-השבתה. כמו כן, יש להקפיד להימנע מכפל התמחויות מיותר בתתי מערכות ולקבוע מדיניות של יצוא ביטחוני כדי להקטין את בעיית החשיפה.

ח"כ מרדכי גור

חינוך, מוסר ורוח צה"ל

45:[11]

התקשורת המודרנית מגבילה את המלחמה ומעצבת גבולות מוסריים. השינוי החל ממלחמת קוריאה,

כאשר חופש הפעולה של מפקדים אמריקנים לקבוע את מוסר המלחמה צומצם. כיום במלחמה, לא פעם, שני הצדדים נתפסים כצודקים ואין ריכוזומיה של צודק-לא צודק. במציאות כזו קשה לקבוע מהם כללי המוסר הנכונים. למרות החשש כי השירות בשטחים משחית את החיילים, צה"ל מסוגל לעמוד במשימותיו השונות ולשמר דמות של חברה צודקת ומוסרית, כיוון שביסודו של המאבק מונח הצדק היהודי לקיום מדינה יהודית והצדק הפוליטי שבשמו ישראל מדברת על דו-קיום עם שכנינו, בעוד הם קוראים לחיסולנו.

רב-שיח

ביטחון ישראל בעשור הקרוב

53:[11]

שר הביטחון יצחק רבין

מדיניות הביטחון של ישראל

72:[11]

בשנות ה-80 מדד האיומים היה נמוך יותר בעקבות: יציאת מצרים ממעגל המלחמה במסגרת הסכם השלום, מלחמת איראן-עיראק, שצימצמה את האיום מהחזית המזרחית, מגמה של חזרת העולם הערבי למצרים וירידת השפעת ברית המועצות באזור. תנאים אלו יצרו מומנטום לקידום התהליך המדיני. עם זאת, המאבק בפלסטינים במלחמת לבנון ובאינתיפדה אינו מאפשר להמשיך ולקיים את המציאות הנוחה. הצפי הוא שבשנות ה-90 תנוע המוטלת ההיסטורית לתקופה פחות נוחה בגלל הגורם הפונדמנטליסטי, האצת מרוץ החימוש, עול תקציב הביטחון נוכח התגברות האיום הצבאי ואיום הטרור.

מסי' 12, תשמ"ט - 1989: עשר שנים לחוזה השלום ישראל מצרים

מר דן פתיר

סקירת ההסכם

14:[12]

בשנים שעברו, נעה ההתייחסות באירופה וגם בארצות הברית להסכם השלום הישראלי-מצרי בין הסתייגות לשלילה לבין ביטול. במצרים, יורשי הנשיא סאדאת נזהרו מחד גיסא, שלא להינתק לחלוטין מהסכמי קמפ-דיוויד מחשש לפגיעה ביחסים עם ארצות הברית, ומאידך גיסא, לא מימשו את ההסכמים הבילטרלים במלואם. בתוך כך המצרים התנערו מאחריות והטילו את האשמה על הצד הישראלי. בישראל, לעומת זאת, ההתייחסות הטרורית, הפוליטית-ציבורית שגלוותה להסכם, לא הייתה עקבית. תפיסת ההסכם, אצל הצדדים הייתה שונה. בעוד האמריקנים פעלו להשגת הסדר מקיף, אזורי, נקטה מצרים, ולאחריה ישראל, בגישה הבילטרלית. מכאן, שמצרים וישראל, כל אחת

מבחינתה היא, יצאו מקמפ-דיוויד בתחושה של הישג. כאשר האינטרסים הישראליים והמצריים המובהקים היו בקדימות ראשונית ובראיה בילטרלית, הרברים הושגו. כאשר היה צורך להשיג הישגים במישור הרב-צדדי הקשיים היו רבים יותר וגדולים.

ההיבט הישראלי

ד"ר דוד קמחי נקודת המפנה הייתה כישלון שיחות האוטונומיה, כאשר התברר למצרים סופית, שאין סיכוי להגיע למימוש החלק השני של הסכמי קמפ-דיוויד בעתיד הנראה לעין. כשלון זה נבע מהגישות המקסימליסטיות הן של המצרים והן של ישראל ומתבוסת ממשל קרטור בבחירות 1980, שהייתה למעשה גם כשלון המדיניות המצרית. תולדת התבוסה - השלום הקר בין ישראל ומצרים, שיימשך עד שיושג שלום כולל, ובעיקר לאחר שתיפתר הבעיה הפלסטינית. עם זאת, למרות השלום הקר, המצרים מקיימים בקפידה את ההסכמים הבין ממשלתיים, שאין בהם מעורבות יתרה של האוכלוסייה המצרית. ההיבט החשוב הינו הביטחוני: יציאת מצרים ממעגל האיבה הערבי שינתה את כלל המדיניות הביטחונית באזור, הורידה את רמת המתח ובמיוחד איפשרה לישראל לפעול על-פי סדר קדימויות שלא מתוך כורח.

ההיבט המצרי

מר משה ששון ניצני השלום עם מצרים החלו כבר בשלהי שנות שלטונו של נאצר, עת קיבל סאדאת ירושה קשה מקודמו, הן במישור הפנימי והן במישור הבינערי. מצרים פנתה למסלול השלום משום שראתה בו ערך העומד בפני עצמו, אלא משום שראתה בו אמצעי להשגת אינטרס לאומי עליון - קבלת סיני בחזרה, יציאה ממעגל המלחמות והתחלה של מהלך ניסיוני לפתור את בעיותיה. השלום עבור מצרים הוא אינטרס-על. ישראל היא בעיניה מדינה שכנה, שהשכנות עמה נכפתה עליה בתוקף מציאות שאינה ניתנת לשינוי על-ידה והיא גם מדינה שהאינטרס המצרי הלאומי העליון מחייב אותה לקיים עם ישראל מערכת של שלום אסטרטגי יציב.

ההיבט האמריקני

ד"ר דורי גולד התייחסות האמריקנית להסכמי קמפ-דיוויד הייתה אמביוולנטית. הסכמים אלו אילצו את ארצות הברית לשנות את תפיסתה באשר לתהליך השלום בכמה תחומים. בתקופה שקדמה לבואו של סאדאת לירושלים התרכז רוב המאמץ האמריקני בתהליך השלום בניסיון למצוא דרך

לכלול את אש"ף באחת המשלחות הערביות בוועידת ז'נבה. ההסכם על הקמת רשות מנהל עצמי העניק קדימות מובהקת לפלסטינים מהשטחים על-פני מנהיגות פלסטינית מבחוץ. יתר-על-כן, ההסכם סיפק מחסומים משפטיים לצירופו של אש"ף לתהליך השלום, בלי הסכמתה של ישראל. כמו-כן, ממשלו של קרטור תמך בשינויים בגבולה המזרחי של ישראל. נראה שהאוטונומיה, כהסדר ביניים, לא עלתה בקנה אחד עם התפיסה האמריקנית הגורסת ריבונות ערבית על מרבית השטח.

רב-שיח

הפקת לקחים לגבי הסכמים עתידיים

73:[12]

מס' 13, תש"ן - 1990: 70 שנה ל"הגנה"

ד"ר מרדכי נאור

ניצני ה"הגנה" ביישוב ובראשית המאה

18:[13]

"השומר" פעל כארגון מקצועי כשלוש-עשרה שנה ומנה קומץ של כמה עשרות, אשר ביקשו, ברוח התקופה של העלייה השנייה, להפוך את הפירמידה היהודית. "השומר" ראה עצמו מן ההתחלה ככוח המגויס של היישוב, כ"צבא שבדרך" והעמיד עצמו לצורך משימות לאומיות. על אף זאת ארגון "השומר" הוא סיפור הצלחה שלא הצליח. מלחמת העולם הראשונה פגעה קשה בארגון. לאחר שבריטניה נכנסה לארץ-ישראל ארגון ה"הגנה", שנהנה מגיבוי פוליטי של כלל היישוב, החל למלא את הואקום הביטחוני שנוצר.

אלוף (מיל') ד"ר יוסף אבירד

התפתחות ב"הגנה" מבחינה

24:[13]

ארגונית וצבאית

מייסדי ה"הגנה" ביקשו להדגיש את הבסיס העממי של הארגון. מראשיתה הייתה ה"הגנה" ארגון וולונטרי, אולם הארגון הצבאי לא קבע מדיניות, אלא היה כפוף למרות ציבורית. בעקבות מאורעות תרפ"ט הוקמה המפקדה הארצית שהייתה כפופה לוועד הלאומי ולהנהלה הציונית. הוגברו מאמצי הרכש, פותחה תעשייה צבאית, הוכשר סגל פיקודי, הוקם מועדון טיסה, התפתח נושא ההדרכה והארץ חולקה לגושי ביטחון. כלומר הגוף התפתח באופן ריכוזי יותר, אם כי ב-1931 התרחש פיצול והוקם ארגון ב'. מאורעות 1936 הביאו להתפתחות הגישה של מעבר לגדר, או מעבר מהיר ממגננה פסיבית סטטית לפעילות יזומה. כמו-כן חלו שינויים ארגוניים שהביאו להתייעלות בשנות מלחמת העולם השנייה, עת הוקם הפלמ"ח והמטכ"ל בגבור החשש מפלישת רומל לארץ-ישראל. הארגון

נטל חלק מכריע במפעל ההתיישבות, בקביעת גבולות הארץ, ובהבאת שארית הפליטה לא"י עד שעם קום המדינה הפך הארגון שבדרך לצה"ל.

סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן **"הגנה" במאבק התיישבותי לעצמאות החל מ-1936** 34:[13]

במאבק ההתיישבות החלוצית התמודדה ה"הגנה" עם מספר אתגרים. החל ממאורעות 1936 קיים הארגון שמירה והגנה על נקודות כפריות ויישובים עירוניים. במסגרת המגמה לקביעת גבולות המדינה שבדרך ועל רקע תכנית פיל ו"הספר הלבן", הגיב היישוב המאורגן במתקפת נגד התיישבותית, בעיקר במתכונת של "חומה ומגדל". מערכת הפיקוד והשליטה של ה"הגנה" הקיפה את כל היישובים והפכה אותם לבסיסי מאבק המסייעים גם להעפלה, להסלקת נשק ולארגון והסתרת כוחות שיצאו למבצעים יומיים. ה"הגנה" פיקדה על כל יישוב שהוקם, ובכך הצליחה להגדיל את שטחי המדינה היהודית כפי שנקבעו לבסוף בתוכנית החלוקה של האו"ם. ייחודה של ה"הגנה" כארגון מחתרת הוא באופן שבו נטלה חלק בהתיישבות והפכה אותה לאמצעי במאבק לעצמאות. למעשה עד מלחמת העצמאות התפקיד האסטרטגי הכיבושי היה של ההתיישבות, וה"הגנה" מילאה את התפקיד האופרטיבי והטקטי של תכנון, הקמה והגנה. לאחר שלב הבלימה ניתן היה לרכו מתקפות מהיישובים, ובהמשך הם מלאו את התפקיד של ביטחון שוטף והגנה מרחבית.

סא"ל (מיל') זרובבל ארבל **המודיעין ב"הגנה"** 46:[13]

המודיעין הצבאי של היום לא צמח יש מאין. ניתן לאתר את שורשיו ב"הגנה", בקורסים שנערכו בשפיה ב-1943, אם כי כבר קודם לכן מ-1936 הייתה פעילות מודיעינית לא ממסדית של בודדים ויוזמות מקומיות בנפות. מודיעין-השטח הראשוני עסק בסיוור והכנת תיקי כפרים. בהמשך התפתח תחום ההדרכה, הכשרת קציני מודיעין, לימוד השפה הערבית וערביות. עם זאת, המודיעין הצעיר לא יזם פעילות איסוף ומחקר בנושא צבאות ערב הסדירים והתרכז בכנופיות, ולכן עם תחילת הלחימה נוצר פער מודיעיני שנסגר רק החל ממבצע יואב.

אל"מ (מיל') גרשון ריבלין **למה חינכו ב"הגנה"?** 51:[13]

הציבור היהודי כולו ראה בהתנהגות חברי ה"שורה" כדוגמא ל"עשה" ו"אל תעשה", כיוון שהם קבעו את הנורמה. המכנה המשותף של הקו החינוכי היה הקניית נאמנות ל"הגנה", לשליחותה

והחדרת התחושה שב"הגנה" נטבעים הרפוסים לאופיו של הצבא העברי שבדרך. ה"הגנה" הצליחה להטמיע באנשיה דבקות במטרה ואורך רוח מרבי בתנאים של מחתרת, ללא כוח אכיפה חוקי, אלא באמצעות רצון טוב ורוח התנדבות. החינוך נועד להעלות את החבר מן השלב המינימלי לשלבים המכסימליים של ההתנדבות. המפקדים נדרשו לעורר את רוח ההתנדבות באמצעות דוגמא אישית. לעזרת המפקד עמדו לוחמים ששימשו כקציני תרבות בהתאם לתפיסה שבמלחמה מתקיים יתרון הרוח על החומר. הפרט חונך למשמעת, יושר ואומץ לב וחברותו ב"הגנה" היוותה גם תעודת כבוד ותעודת יושר.

אלוף (מיל') צבי זמיר **הפלמ"ח במסגרת ארגון ה"הגנה"** 58:[13]

ההגנה העצמאית בידי כוח יהודי הייתה אחד מן הערכים שביטאו את עצמאות העם היהודי בארצו. הפלמ"ח היה כוח ממשי שהתקיים ברציפות תחת מרותה של ה"הגנה", על בסיס מתנדבים לשירות ממושך. הפלמ"ח קם על רקע נפילת צרפת והחשש מפני התעוררות ערבית מבית. זו הייתה חטיבה ארצית בסדר גודל של שש פלוגות ששימשה ככוח רורבה ברשות הפיקוד העליון אשר יועדה לתפקידי מחץ ולחימה מחוץ לתחומי היישוב ולמתן תגבורת או ביצוע משימות מיוחדות: מסגרת ההעפלה, העלייה וההתיישבות. מ-1942 ולנוכח סכנת הפלישה הגרמנית לארץ מתגבר שיתוף הפעולה עם הבריטים. אולם משחלף האיום הוחלט להמשיך ולקיים את הפלוגות ככוח עצמאי יהודי מגויס המפרנס את עצמו. מאז החל הפלמ"ח לקלוט את "ההכשרה המגויסת" והקים יישובים חדשים. במהלך המלחמה פירק בן-גוריון את הפלמ"ח מפני חששו מפוליטיזציה של צה"ל ורצונו באחידות הצבא.

אל"מ (מיל') צבי אל-פלג **הסדר הערבי והיישוב היהודי** 70:[13]

אפיונות המאורעות, החל מ-1920, הן רצף אחד של מאבק מדיני, המלווה במעשי אלימות של הפלסטינים נגד היישוב היהודי. מבחינת המאורעות מתברר כי ההתנגדות לציונות מאחדת את כל המחנה הפלסטיני, וכי ההתנגדות העקרונית. את הקונצנזוס בקרב הפלסטינים ייצג נשיא המועצה המוסלמית העליונה שכיהן גם כמופתי ירושלים, החאג' אמין אל-חוסייני, שבתחילת המאורעות ב-1936 קיבל את תפקיד נשיא הוועד הערבי העליון והפך למנהיג הפלסטיני הבלתי מעורר. המאורעות לא היו פרי תכנון מלמעלה והמנהיגים של הציבור הפלסטיני התייצבו בראשם רק לאחר שפרצו. היהודים יצאו מחוזקים מהמאורעות, כיוון שגילו יכולת עמידה וחוסן איכותי

מר יהושע פלמון **ה"הגנה" במבחן מאורעות תרפ"א, תרפ"ט, תרצ"ו-תרצ"ט** [13]:77
המאורעות מנקודת מבטו של חבר "הגנה", תושב תל אביב, המבקש לעמוד על הסיבות המקומיות לפגיעה ביהודים.

ד"ר נתנאל לורך **ה"הגנה" במלחמת העולם השנייה** [13]:82
בתקופת מלחמת העולם השנייה ועד ראשיתה של מלחמת העצמאות הייתה מעין שביתת-נשק בין היהודים לערבים בארץ ישראל. להבדיל מארגוני האצ"ל והלח"י ה"הגנה" הקפידה יותר לא להסיח את דעתה מהמאבק הלסטי נגד הערבים במשך שנות המלחמה. בן-גוריון צפה את המערכה נגד צבאות ערב הסדירים, ודגל בטוטליציזיה של הביטחון ומאבק נגד הערבים. קודם לכן, בתקופת המלחמה, נדרש בן-גוריון להתגבר על דילמות שנבעו מהצורך להתכונן לסיבוב נוסף מול החרפת האיום הגרמני. בהקשר זה נמצאו פתרונות שביקשו לגשר על הסתירות וכפל הנאמנויות כגון: "גילחם ב'ספר הלבן' כאילו היטלר איננו קיים, וגילחם בהיטלר כאילו אין 'ספר לבן' " או "הגנת ארץ ישראל מתחילה על הריינוס".

גב' אביבה חלמיש **ה"הגנה" ב"בריחה" ובהעפלה** [13]:90
בשנים 1945-1948 היה כל מפעל העפלה באחריותה של ה"הגנה" לזרועותיה. מ-1946 גורשו המעפילים לקפריסין, ואז החלה להתארגן ההתנגדות לתפיסת האוניות בידי הבריטים. בנושא ההתנגדות שררו הבדלי גישות בין הפלמ"ח לאנשי "המוסד לעליה ב'" כיוון שהיה מדובר בפער דורות, בהבדלי מוצא והכשרה ובהשקפות שונות על מטרת מפעל העפלה. למרות הבדלי הפרשנות הפלמ"ח היה כפוף ל"מוסד", שהיה הביטוי הארגוני להכרת ה"הגנה" בתפקידה המדיני של ההפעלה. כאשר הסתיימה המלחמה מיד חודשה ההעפלה. כדי לייצור לחץ בינלאומי ארגון ה"בריחה" גיבש את העקורים למערב אירופה. תפקיד ההעפלה היה לייצור לחץ בינלאומי ולהמחיש את רצון העליה של שארית הפליטה, על אף הקשיים, כדי לחזק את הטיעון המוסרי. ה"הגנה" החלה להכשיר לוחמים כבר במחנות העקורים והפיחה תקווה ביהודי המחנות ובכך יצרה גשר של סולידריות בין היישוב לגולה. הקונצנזוס על חשיבות ההעפלה איפשר לנהל מאבק מדיני במקביל למאבק הצבאי בבריטים ואחר כך בערבים.

אל"מ (מיל') ד"ר מאיר פעיל **מן ה"הגנה" לצה"ל 1947-1948** [13]:99
בן-גוריון הבחין בין המאבק בבריטים לערבים. בעוד שנגד הראשונים המאבק היה בארבעה אפיקים, הרי שאת המאבק באחרונים יכריע הנשק. לכן אסור לאפשר לצבאות ערב לכבוש את הארץ, אלא יש לבולמם ולא לבחור בחלופה של לוחמת גרילה ממושכת. את התרומה המכרעת להישגים הצבאיים תרמו חטיבות ה"הגנה", שבהמשך התרחבו לתריסר, ולא לוחמי האצ"ל והלח"י. גם הבריטים וגם הערבים העריכו הערכת יתר את כוחה של ה"הגנה" שבתחילת הלחימה מנתה בפועל 46,000 חברים, ומהם התפתח הכוח הלוחם העברי במהלך מלחמת העצמאות והוקם צה"ל ב-1 ביוני 1948. החילות החדשים שהוקמו ניוונו מהידע והניסיון של אנשי ה"הגנה". לקראת סוף המלחמה יחסי הכוחות הצבאיים כמעט ואוזנו הודות לשמירה על משמעת לאומית אחידה. בגלל קצב האירועים צה"ל נבנה על הבסיס הקיים של ה"הגנה" ולא על פי המודל הבריטי שבו רצה בן-גוריון.

רב-שיח **המחשבה הצבאית ושיטות הלחימה של ה"הגנה"** [13]:112

מס' 14, תשנ"א - 1991: המלחמה במפרץ הפרסי והשלכותיה לאזור ולישראל

אלוף (מיל') אהרון יריב **הנוף האסטרטגי לאחר המלחמה** [14]:13
הישרדותו של צדאם חוסיין והחרפת בעיית הפליטים הכורדים מעמעמות את ההישג הצבאי של ארצות הברית והקואליציה במלחמת המפרץ. עם זאת, לאחר המלחמה, ארצות הברית נמצאת בעמדת בכורה במזרח התיכון. היא תנצל את עמדת הכוח שלה להבטחת האינטרסים שלה במפרץ, קרי נפט ויציבות, על ידי יצירת משטר ביטחון, בעיקר באמצעות נוכחות אמריקנית מעבר לאופק, במפרץ הפרסי ובאוקיינוס ההודי, שתאפשר התערבות מהירה. כמו-כן, היא תפגין נוכחות על-ידי תמרונים משותפים עם כוחות מקומיים, וחימוש בעלות בריתה הערביות להרתעת תוקפנות פוטנציאלית מכיוון איראן או עיראק. המשמעות היא שמרוץ החימוש במזרח התיכון יתגבר, ולכן ישראל צריכה להיזהר מקיפאון בתהליך השלום.

והאופרטיבית ולפיכך כשלה ברמה האסטרטגית. הסיבה העיקרית לכישלון כרוכה בקשייו של הציבור הפלסטיני להפגים את הכורח בפשרה היסטורית. הסיכוי עבור הפלסטינים בשטחים להתמודד בהצלחה עם יעדיהם הלאומיים מותנה בהעברת מרכז הכובד של מקבלי ההחלטות מאש"ף תוניס לתושבי השטחים עצמם.

מר יוסף אלפר **תהליך השלום בעקבות המלחמה** [14]:45
ועידה בינלאומית נתפסה בעיני ארצות הברית כאמצעי המסוגל להניע מחדש את תהליך השלום ולהעלות את כל הצדדים על מסלול חיובי. הציפייה הייתה כי ועידה בינלאומית תהווה אירוע פותח וסוחף שבו יפסחו על ענייני מהות ויתרכו בענייני נוהל. אולם, לבד מסוריה שעדיין לא נתנה את הסכמתה לתהליך, הרי שגם ממשלת שמיר חוששת שכניסה לתהליך תידחף את ישראל למדרון החלקלק שבסופו תאלץ לעשות ויתור טריטוריאלי. במידה שהמהלך האמריקני ייכשל, ישראל צפויה לחבילה של אמצעי לחץ וענישה אמריקניים ובמיוחד, להערכה מחדש של יחסי המדינות בכל הקשור לענייני סיוע.

תא"ל (מיל') אריה שלו **הסדר אפשרי עם סוריה** [14]:53
מאז השיקולים הבסיסים של סוריה ושל ישראל מצביע בברור על כך ששתי המדינות מעדיפות את המשך המצב הקיים על פני שינוי יסודי בו. קיים פער גדול מאד בין עמדות המוצא המדיניות של סוריה וישראל, ושניהן לא הצליחו ואף לא נאלצו עד כה, לגשר עליו כדי לפתוח במו"מ ביניהן. למלחמה במפרץ הייתה השפעה מוגבלת בלבד על העמדות הבסיסיות של הצדדים. המפתח לפתרון נותר בידי מדינות האזור ולא בידי ארצות הברית. אולם לרמשק, שאינה יכולה להסתכן במחטף צבאי יש אורך נשימה ארוך באשר לרמת הגולן ואילו ישראל עדיין מעוניינת להמשיך ולחזק את אחיזתה ברמה, על מנת להקטין את סיכויי החזרת השטח בעתיד.

ד"ר אברהם סלע **הפלסטינים לנוכח הסדר פוליטי אפשרי** [14]:78
לאחר המלחמה במפרץ הבעיה המרכזית של ערפאת איננה כיצד להשתלב בתהליך המדיני, אלא כיצד למנוע מצב שבו ידחקו אותו לקרן זוית וישכחו אותו ואת העניין שהוא מייצג. זוהי קורם כל בעיה של הישרדות פנימית. אש"ף תוניס נאלץ לאפשר למנהיגות השטחים חופש פעולה על מנת לשמר את העניין הפלסטיני על סדר היום הבינלאומי. עם זאת, למרות התנודות במעמדו של אש"ף

ד"ר אשר ססר **המערכת הבינערבית אחרי המלחמה** [14]:21
הערבים ראו את אתגר משבר המפרץ כחלק אינטגרלי מהעיומות ההיסטורית בין מזרח ומערב. צדאם חוסיין אימץ את הדימוי של צלאח אל-דין וניסה במענה האידיאולוגי שלו לשלב פאן-ערביות משיחית עם סמלים אסלאמיים רדיקליים. סימבוליות זו הקנתה לו אהדה עצומה בקרב ההמונים בעולם הערבי כיוון שנתפס כנאצר חדש שימחה את העלבון הערבי וישיב את תחושת העליונות מול המערב. עם זאת, תבוסת צדאם מול קואליציה עם מעצמה מערבית פגעה קשות ברגש הפאן ערבי וחיוקה את המערכת המדינית והסטטוס קוו. למעשה נוצר חלון הזדמנויות מדיני שמחזק את עמדת המדינות הערביות בהנהגת מצרים המצדדות בפתרון בעיות האזור בדרכי שלום.

פרופ' גליה גולן **האינטרסים הסובייטים במזרח התיכון** [14]:28
המשבר במפרץ הבלט בעיני הסובייטים את הצורך בביטחון וביציבות אזורית, ובשמירה על הסדר העולמי החדש, תוך טיפוח היחסים בין ברית המועצות לארצות הברית, על מנת שרוסיה תמשיך ותהנה מסיוע כלכלי מערבי, במצב בו בולטת דומיננטיות אמריקנית לעומת חולשה סובייטית. אולם, ניתן גם לצפות ששר החוץ החדש, פרימקוב, ינסה בכל זאת לייצור ולהרגיש קו סובייטי שונה מהקו של ארצות הברית, כדי להוכיח שברית המועצות איננה בבחינת נספח לארצות הברית.

ד"ר דורי גולד **ארצות-הברית והמזרח התיכון לאחר המלחמה** [14]:36
ככל שחולף הזמן לאחר המלחמה במפרץ מתברר כי חלה נסיגה בתכנית המדיניות האמריקנית החדשה שהתווה מזכיר המדינה ג'יימס ביקר, לנוכח ההנחה המוקדמת כי המלחמה תסתיים בהכרעה מדינית ברורה. ההתפתחויות שחלו בתהליך השלום לאחר המלחמה מלמדות על חזרה לדפוסים הישנים של המדיניות האמריקנית באזור. כך, למשל, גם למרות ההכרזה על תהליך בקרת נשק המשיכה ארצות הברית למכור נשק, בעיקר לסעודיה, על מנת להפכה למעין שוטר מקומי של מדינות הנפט.

מר דן שיפטן **הפלסטינים לנוכח הסדר פוליטי אפשרי** [14]:65
ההישג הפלסטיני הבולט הוא במימך העקרוני, קרי, מיסוד ההכרה בדבר האופי הפלסטיני והלאומי של הבעיה הפלסטינית והשרשת התודעה שדרוש פתרון לאומי ופלסטיני להתמודד עם בעיה זו. אולם התנועה הלאומית הפלסטינית לא הצליחה לתרגם ולממש הישגים אלו מעבר לרמה הטקטית

בקרב האוכלוסייה הפלסטינית ובזירה הבינלאומית, הוא ימשיך להתקיים ולהשפיע על תהליכים אזוריים כל עוד תתקיים קהילה פלסטינית בסדר גודל כה משמעותי תחת שלטון ישראל ומחוז לגבולותיה.

ד"ר אריאל לויטה **לקחים צבאיים ממלחמת המפרץ** 87:[14]
עמידה על לקחים אפשריים ממלחמת המפרץ במספר תחומים: הגנת העורף, התגוננות והתרעה מפני טילים, התמודדות עם איומים רחוקים, השפעת הטכנולוגיה על דוקטרינה ומבנה הכוח, התמודדות עם איומי ביטחון פנים: צנזורה, תקשורת ורעת קהל, הקצאת משאבים ותקציב הביטחון. למרות החובה לבצע חשיבה ובחינה של משמעויות המלחמה צריך להיזהר ממסקנות נחרצות כיוון שהתנאים שבהם התקיימה מלחמת המפרץ היו ייחודים וסביר להניח שאם ישראל תתייצב מול האיום לבדה, מעבר לעובדה שהמלחמה כבר לא תשפיע בו-זמנית גם על העורף וגם על החזית, היא לא תהנה מקואליציה בינלאומית עתירת משאבים לצידה, השולטת על עיתוי המערכה מול אויב פסיבי שכמעט ולא נלחם.

מר יעקב ליפשיץ **המשק הישראלי והמלחמה** 99:[14]
לאחר המלחמה ישראל מתחרה על גיוס הון מחו"ל עם מדינות המפרץ המשתקמות, אך חוסר היציבות האזורית פוגע באטרקטיביות ההשקעות, לכן ראוי לגבש מסקנות אופרטיביות על מנת למנוע הישנות נזקים למשק הישראלי, שניתן למנוע מבעוד מועד, במיוחד נוכח ההערכה הקיימת שלא ניתן לשלול אפשרות של משבר חדש במפרץ. עלות המשבר באה לביטוי בתחום מטבע החוץ - בהוצאות גדולות ובהפסדי הכנסות, ובתחום של אובדן תוצר בשיעור של 2%-3% שנתיים. עם זאת, המשבר לא שיבש תהליכי צמיחה כלכליים שכבר החלו בשנת 1990. אך על מנת למנוע שיבוש מיותר של תפקוד ציבורי נורמלי צריך לשקול קונספציה של "לחיות עם סיכונים" למשל בכל הקשור לניהול משק האנרגיה, כמו כן לארגן את הערכות והתנהגות העורף בתקופת המלחמה עצמה, ולברר את גבולות האחריות הקולקטיבית של הממשלה לגופים כלכליים ולפסוק על חלוקת נטל.

שר המשפטים דן מרידור **האתגר המדיני-אסטרטגי לישראל** 111:[14]
לאחר מלחמת המפרץ נושבות רוחות שינוי מהירות. אולם בהעדר פרספקטיבה מספקת ישראל נדרשת להתקדם איתן בזהירות ולזהות אם מדובר ברוחות נושבות או בחלון הזדמנויות אותו תצטרך

ישראל לנצל להתקדמות במישור המדיני והביטחוני. כיוון שהתהליכים הם כה בלתי צפויים יש מחזר גיסא, לשמור על שולי ביטחון רחבים כיוון שתנאי יסוד אזוריים רבים עדיין לא השתנו ומאידך גיסא, לאפשר פתיחות מחשבתית שתסייע בפריצת דרך, בסיוע ארצות הברית.

מס' 15, תשנ"ב - 1992: התפוררות האימפריה הסובייטית וההשלכות על ישראל והמזרח התיכון

פרופ' גבריאל גורורצקי **מברית המועצות לחבר המדינות** 17:[15]
הכשל בחיזוי השינויים בברית המועצות נבע מגישה אידיאולוגית מצד סובייטולוגיים וארגוני ביון וכתוצאה מניתוח לקוי בכלים קונספטואליים דמוקרטיים-מערביים. חיסול המפלגה הקומוניסטית הביא לקריסה של האידיאולוגיה, הכוח והמבנה הפוליטי ולפשיטת רגל כלכלית. למעשה הכרסום בתפיסות הסטליניסטיות בקרב האליטה הפוליטית והצבאית הסובייטית החל כבר מ-1965 והתפרץ בזמן הפרסטרויקה. בניגוד לדימוי המערבי, במוסקבה נוצר ואקום רעיוני פוליטי וגורבצ'וב נתפס כשנוי במחלוקת. עם זאת, חלל זה לא ישאר ריק זמן רב. מגמות ההתפוררות מקשות על ניהול אינטרסים משותפים של חבר המדינות העצמאיות ומאיצות את הריסת סמלי העבר.

פרופ' יעקב רואי **האזורים המוסלמיים של חבר המדינות העצמאיות** 30:[15]
בתחילת שנות ה-90 מונים בני העמים המוסלמיים השונים של ברית המועצות לשעבר כ-54 מיליון בני אדם המהווים כ-17% מכלל האוכלוסייה. שיעור הריבוי של המוסלמים הוא גבוה ביותר, עם זאת חלק גדול מהם אינו מהווה רוב מובהק במדינות הקרויות על שמם. כמו כן שיעור הכפריים בקרב המוסלמים גבוה. מידת הרוספיקציה בקרב העמים המוסלמיים הייתה מועטה למרות מדיניות הפרד ומשול והריכוז הפיזי של השלטון הסובייטי. עם התרופפות אחיות השלטון המרכזי בפריפריה, עלו השאיפות הלאומיות על פני השטח והתביעות לריבונות. למרות שיתוף פעולה מסוים במדיניות חוץ, מוקדם לצפות שהמדיניות המוסלמיות יתנגדו לגוש מדיני. כיוון שהמוסלמים שם לא מגלים עניין של ממש בסכסוך הערבי-ישראלי ראוי שמדינת ישראל תשקוד על הסברה מתוחכמת שתיקח בחשבון את הרגישויות המקומיות של האוכלוסייה המוסלמית ובמקביל, תתרום לקידום הכלכלה באזור על מנת למנוע עוינות מצד אותן מדינות שעם הזמן עלולות להתקרב לאיראן ולאפגניסטן.

ד"ר אפרים קם **ההשלכות המדיניות והביטחוניות של ההתפוררות** [15]:45
 לתמורות בגוש הסובייטי יש השלכות על המגמות הבסיסיות של שלום או מלחמה במזרח התיכון, על יציבות המשטרים הערביים, על מדיניות המדינות הערביות כלפי המעצמות ועל הסיכויים להתפרצות סכסוכים במזרח התיכון. למרות קווי הדמיון בין משטרים ערבים למשטרים שנפלו במזרח אירופה הרי שלמצוקות הפנים המשותפות אין כמעט כל קשר להיבטים של מדיניות החוץ של המשטר. לעומת זאת, מדינות ערב ובעיקר הקבוצה הרדיקלית מתוכן, איבדו את המשענת האסטרטגית המסורתית שסיפקה ברית המועצות בעוד ישראל נהנית עדיין מגיבוי אמריקני. חבר המדינות מצדד בשיתוף פעולה בין מעצמתי לפתרון סכסוכים בדרכי שלום. ישראל, להבדיל, גרפה רווחים אסטרטגיים רבים מהשינויים במזרח-אירופה. עם זאת היא תידרש להתמודד עם נזילות וכוח אדם צבאי מקצועי זול של המסגרות הסובייטיות המפוררות, בנסיבות שבהן ייתכן שהיא לא תהנה ממעמד של נכס אסטרטגי יקר עבור ארצות הברית, כפי שנהנתה בעבר.

גב' רות לובנטל **ההשלכות הכלכליות של קליטת העלייה** [15]:57
 ניתן להמשיל את תהליך הקליטה האינטנסיבית לאחר התמורות במזרח אירופה לנחש שנאלץ לבלוע פיל ומתקשה לעכלו. עם זאת מדובר בעלייה עם רמת השכלה גבוהה מאוד ונכונות לעבוד. יש ארבעה מעגלים שלהם יש השלכה על יכולתה של מדינת ישראל לקלוט עלייה: מעגל המשק, מעגל השלטון, מעגל ההשפעות החיצוניות על המשק ומעגל אופייה ודמותה של החברה הישראלית. המשק נדרש לייצור תשתית בסיסית לקליטת העלייה. הדבר תלוי במבנה המשק ומלאי ההון. לשם כך יש צורך בגיוס הון והשקעות מבחוץ. הביורוקרטיה צריכה לשנות סדרי עדיפויות להאצת הקליטה והחברה צריכה לשתף פעולה. הגידול הפתאומי באוכלוסייה מחייב פיתוח של המשק. המשמעות היא גידול החוב החיצוני של ישראל ועלייה בשיעור האבטלה. אולם, לאחר תקופת המתנה מאומצת אנו צפויים לצמיחה מהירה.

ד"ר יהודה בן-מאיר **העלייה - צפי והשלכות על ישראל** [15]:69
 תחזיות העלייה של הממשלה והסוכנות היהודית הניחו צפי לא ריאלי של כמיליון עולים במשך חמש שנים, אולם קצב העלייה התמתן מאוד וכנראה יגיע רק לכמהצית מכמות העולים המתוכננת, במיוחד כשעקומת החרדה של יהדות ברית המועצות מגלי אנטשימיות ירדה. מכל מקום מדובר בעלייה גדולה שיש לה השלכות על מספר מאזנים. בסך הכל לא נראה שהיקף העלייה יביא לשינוי משמעותי לטובה במאזן הדמוגרפי המשתנה לרעת היהודים מול הריבוי הטבעי של האוכלוסייה

הערבית, אם כי גיאוגרפית יחשו בהבדל. מדובר גם בהשפעה על המאזן הערתי כיוון שזו עלייה אשכנזית, אך לכך אין משמעות קריטית. המעניין הוא הרכבה החילונית של העלייה שיהיו לו השלכות רציניות על המאזן הדתי-חילוני, על תוצאות הבחירות ועל כוח האדם בצבא.

פרופ' גליה גולן **מדיניות רוסיה והרפובליקות כלפי האזור וישראל** [15]:78
 הסכסוך הערבי-ישראלי לא נמצא במוקד המדיניות הרוסית במזרח התיכון. רוסיה משחקת תפקיד מינימלי בתהליך השלום והשחקנים האזוריים מבינים שמסקלה הפוליטי של רוסיה חסר משמעות כל עוד היא תלויה במערב. רוסיה עסוקה בחיפוש אחר סטטוס ותפקיד של מעצמה קודם כל ביחס לרפובליקות האסייתיות האחרות, והיא מתלבטת בין מדיניות עם אוריינטציה כלפי אירופה או כלפי אסיה. באשר תפנה, כיום יכולתה של רוסיה להפוך למעצמה היא מוגבלת.

פרופ' ניסן אורן **התפוררות הקומוניזם והאימפריה הסובייטית:** [15]:85
ההשלכות הגלובליות

בניגוד לאימפריות קודמות האימפריה הסובייטית קרסה בנפילה פתאומית ויצרה שבר מערכתי. למרות שנותנה מעצמת-על היחידה ארצות הברית שרויה במבוכה מול הגלדיאטור שמת מולה בעמידה. בסיום העידן הדו-קוטבי נותרה המערכת הבינלאומית ללא קוטב השמאל, ונעלמה הדיאלקטיקה שאפיינה את המאה העשרים. בנוסף, נעלמה החרדה מפני הנשק הגרעיני ברמה הבין-מעצמתית. ברית המועצות התפוררה כיוון שהייתה במצב של סטגנציה כלכלית לאורך זמן, ולא השכילה ליוזם ולהפיק לקחים מתחלואי הרוגמטיות. ארצות הברית נותרה יורשת כמעט בעל כורחה, אולם לצידה בקומה העליונה עומדים לעבור דיירים חדשים: גרמניה, אירופה, יפן ואסיה.

מס' 16, תשנ"ג - 1993: המזרח-התיכון, לקראת עידן הגרעין?

פרופ' יובל נאמן **כיצד שומרים על שפיות לנוכח האיום?** [16]:15
 התפוצה הגרעינית טומנת בחובה איום גרעיני צפוי לישראל. גורמים עוינים פועלים להשגת נשק גרעיני אם באמצעות רכישה או גניבה של פצצה מן המדף, ואם באמצעות יוזמות של מו"פ עצמי. לאחר המלחמה הקרה סכנות התפוצה צצות נוכח חוסר הפיקוח על נשק גרעיני טקטי של הצבא

האדום, והקמת כורים גרעיניים באיראן ובאלג'יריה. עם זאת, כיוון שארצות הברית מעניקה לאיום זה עדיפות גבוהה הרי שישראל תוכל להרוויח מהיערכות הגנתית מערבית כנגד ריקטטור מורח תיכוני או מדינה סוררת. אף על פי כן, כיוון שהיקף הסכנה הוא רחב מאוד הרי שכל עוד פקחים ישראלים לא יוכלו לבקר בחופשיות במדינות ערביות ומוסלמיות, אל לה לישראל לעלות בבטחה על מסלול היוזמה האמריקנית מ-1990 לפירוק נשק.

פרופ' יהושפט הרכבי **הסדר העולמי ודילמות הגרעין של המזרח התיכון** [16]:20
מגמות כלליות של הסדר העולמי משפיעות על מדיניות ומעשים במישור המקומי כיוון שכיום שוררת תלות-גומלין בין מדינות ויש צמידות בין האזורי לגלובלי. לפיכך, סכנת הסלמה במזרח התיכון והחשש מגלישת והתפשטות האלימות תוביל ככל הנראה להתערבות בינלאומית מהירה, אם כי לא בהכרח. השינויים בסדר העולמי מאופיינים בירידת מוסד המלחמה הבינלאומית ומעבר מוקד המלחמות לתוך המדינה, לכן החשש כיום צריך להיות מהתפשטות סכסוכים ומהפצת נשק גרעיני בין מדינות קטנות בלתי אחראיות, ומשימוש בו במאבקים ביניהן, כמו כן צריך לחשוש מטורר גרעיני אם מידי קבוצה פנאטית או מידי מדינות סוררות, זאת על מנת למנוע מצב של "אנרכיה גרעינית". הסדר האזורי במזרח התיכון ניצב בפני דילמה: האם לאפשר התגרענות רחבה או לדחוף להסדרי בקרת נשק כדי למנוע חוסר יציבות אזורית. מדינות תצטרכנה לשקול ולהשוות את סכנת הגירעון מול סכנות הפירוז, אולם במזרח התיכון קשה להניח שניתן יהיה להגיע להסדר מדיני ללא הסדרי בקרת נשק. זו התלבטות קריטית כיוון שאמנם שלום לא יביא את ישראל לגן עדן, אולם העדרו יגרוור אותה לגיהנום.

ד"ר שי פלדמן **מגמות בגירעון האזור - האם התהליך הפיך?** [16]:37
החל משנות ה-70 היה במזרח התיכון פוטנציאל סיכון גרעיני מכיוון של מספר מדינות, אולם כיום האיום הגרעיני לישראל מצוי בעיראק ואיראן. שתי המדינות נהנות ממשאבים כספים ומנחישות ראשי הממשל בהם. עם זאת הערכות ישראליות צריכות להיוהר מנטייה לתחזיות אפוקליפטיות הלוקות בסטריאוטיפיות. צריך להבחין כי האפשרות שתהליך הגירעון האזורי הוא הפיך סבירה במידה שהקהילה הבינלאומית תחזק את מנגנוני הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, וקבוצת הספקיות הגרעיניות תפסקנה לייצא חומרים בקיעים לאזור, ובנוסף מדינות האזור תעלנה על מסלול בקרת הנשק.

ד"ר יהודה בן-מאיר **העידן הגרעיני והציבור בישראל** [16]:51
התייחסות דעת הקהל בעולם לנושא הגרעין אופיינה במידה רבה של אי-רציונאליות, נוכח המשקל המיסטי והתפיסה האפוקליפטית של הנשק הגרעיני. מתחילת העידן הגרעיני גובשה ברחבי העולם דעת קהל פעילה בהיקף רחב מאוד, אולם השפעתה המעשית על מדיניות ומקבלי ההחלטות הייתה שולית והצלחותיה היו מוגבלות. השימוש בטילים במלחמת המפרץ העלה את סף הרגישות של דעת הקהל הישראלית לנושא הגרעין. עד אז הנושא היה רדום ולא עלה על סדר היום כיוון שהוא זכה לקונסנזוס חוצה מפלגות ולפרופיל תקשורתי נמוך. וכיום סקרים מצביעים שלציבור בארץ יש רתיעה מפני שימוש בנשק גרעיני למרות ההנחה של ישראל יש מונופול גרעיני.

ד"ר אריאל לויטה **הדימוי הגרעיני של ישראל בעיני הערבים** [16]:72
בהתייחסות הערבית לסוגיית הגרעין על ציר הזמן היו שינויים לא מעטים. בנוסף, גם קיימים פערי תפיסה בין מדינות ערב השונות, מקבלי-החלטות ודעת-הקהל בעולם הערבי. יחד עם זאת, בעיני הערבים ניתן להצביע על שלוש רמות הסבר להיותה של ישראל מדינה גרעינית. שלושת ההסברים פועלים במקביל - ברמה המעצמתית, ברמת הסכסוך הערבי-ישראלי וברמת דעת-הקהל הישראלית. למדיניות הגרעין הישראלית מיוחסת הנחישות להבטיח מונופול גרעיני אזורי גם מעבר למטרה של הרתעה עמומה שנועדה להשיג אפקט מדיני-פסיכולוגי. למרות חילוקי הדעות באשר להערכת כמויות ויכולות גרעיניות, הערבים רואים בכושר ובאופציה הגרעינית עובדה מוגמרת, אשר תמומש במקרה של איום קיומי, קרי פריצת גבולות 1967, או בהפעלת נשק להשמדה המונית כנגדה. או אז המכה הישראלית תופנה למטרות "נגד-ערך", כלומר כנגד מרכזי אוכלוסייה ותעשייה.

אלוף (מיל') אביהו בן-נון **ההתמודדות עם האיום הצבאי בעידן של מזרח תיכון גרעיני** [16]:79
גם במצב של שלום אזורי בין ישראל ומדינות ערב עדיין יישארו מוקדי חיכוך שיחייבו את ישראל לשמר יכולת הרתעה לטווח הארוך מאוד. הרתעה אפקטיבית, על פי הניסיון האמפירי, תבטיח שגם היריב המר ביותר לא יעז לעשות שימוש אפילו בנשק בלתי קונבנציונלי פשוט. עולה מכך שבעידן של מזרח תיכון גרעיני לא תהיה ישראל נתונה בסכנה ממשית של שימוש נגדה בנשק גרעיני. לכן האיום המהותי ביותר יישאר האיום הקונבנציונלי מצד קואליציה, שהמענה נגדו חייב להיות צבא קונבנציונלי, מקצועי ואיכותי הנשען על יכולות טכנולוגיות מתקדמות.

ח"כ אפרים סנה **תהליך הגירעון ותהליך השלום - זיקות הדדיות** 86:[16]
בניגוד לתהליך השלום המתרחש במעגל העימות הקרוב הרי שתהליך גירעון המזרח התיכון מתחולל במעגל הפריפריה החיצונית, אם כי עידן הטילים מצמצם את העומק האסטרטגי. אם זאת, למעט סוגיית העמימות אין להפריד לחלוטין בין תהליך השלום לגירעון האזורי. חשוב שישראל תגיע לנקודת הזמן שבה איראן תהיה מדינה גרעינית, כאשר הסכסוך הערבי-ישראלי ייושב כמעט לחלוטין ואזי אולי יעלה בידה לצבור תמיכה מצד מדינות שפויות לבניית קואליציה מזרח תיכונית חדשה כנגד האיום הפונדמנטליסטי. ובנוסף, צריך לעשות מאמץ מדיני אינטנסיבי לבלימת תהליך הגירעון האיראני.

מס' 17, תשנ"ד - 1994: ביטחון ישראל בעידן השלום

אלוף (מיל') שלמה גזית **סביבה אסטרטגית חדשה** 15:[17]
תהליך השלום הוא תולדה של סביבה אסטרטגית חדשה שנוצרה בעקבות שינוי מגמות מרכזיות ביחסים הבינלאומיים כגון: התפרקות ברית המועצות וסיום המלחמה הקרה, הפיכת ארצות הברית למעצמת-על יחידה, צמצום תקציבי ביטחון ומתן עדיפות לאינטרסים כלכליים, ובעקבות התפתחויות במערכת המזרח תיכונית כגון עליית האיום הפונדמנטליסטי, ומתן עדיפות לאינטרס הערבי הלאומי על פני האחדות הערבית. תנאי הסביבה האסטרטגית החדשה פתחו חלון הזדמנויות ליצירת שלום שצריך לנצלו קודם שהמערכת תתייצב לכיוון לא רצוי.

פרופ' שמעון שמיר **השלכות תהליך השלום על הסכסוך הערבי-ישראלי** 22:[17]
יישוב הסכסוך הערבי-ישראלי מחייב גישה של פתרון בעיות שתתמודד עם שורשי הסכסוך על-מנת שניתן יהיה לצפות לסיום מוחלט של הקונפליקט. על אף אי-הוודאות האופפת את תהליך השלום היום כמו אז, בחתימת השלום עם מצרים, נדרשת מודעות לשינוי ההיסטורי המחולל שתאפשר לנו להבין כי תהליך השלום לא פועל בחלל ריק ואינו מנותק מן התהליכים ההיסטוריים ומתמורות חברתיות וערכיות בחברה הערבית ובמערכת האזורית והבינלאומית.

תא"ל (מיל') דב תמרי **תפיסת הביטחון בעידן השלום** 37:[17]
לישראל אין דוקטרינה פורמלית סדורה. עם זאת, ניתן להצביע על עקרונות ברורים של תפיסת הביטחון הישראלית המתקיימים לאורך השנים. בעידן השלום המציאות הפוליטית והצבאית שונה באופן מהותי מזו של העשורים הקודמים והדבר מחייב גיבוש והערכה מחדש של חלק מהעקרונות והמושגים שהיו מקובלים לאורך שנים רבות.

ר"ר שי פלדמן **ההרתעה הישראלית ובקרת הנשק בעידן השלום** 48:[17]
ההרתעה הישראלית בעידן השלום נקלעת לפרדוקס: נסיגה לגבולות 1967 מצמצמת את היכולת להישען על מרכיבי ההגנה הקונבנציונליים ויוצרת במקביל צורך להדגיש יותר את מרכיבי ההרתעה הגרעינית. אולם, אליה וקוץ בה משום שההרתעה גרעינית המבוססת על איום אינה עולה בקנה אחד עם תהליך השלום ובקרת הנשק, וישראל תאלץ להתמודד עם התביעה הערבית לפרו אותה מנשק גרעיני.

אלוף (מיל') אברהם רותם **השלכות השלום על בניין צה"ל** 58:[17]
במצב של שלום אוטופי חייבת להישאר בקרה על רמת המתח הביטחוני הראויה. בשלום טמונים יסודות חשובים המקלים על הביטחון, אך אין השלום מהווה מחסום מוחלט בפני מלחמה. ישראל צריכה להיערך לתרחיש עתידי אפשרי של התמוטטות משטר הביטחון והשלום ובהקשר זה להשכיל לנצל את יתרונות השלום בהיבט של ניהול מלחמה. בניין הכוח יכולן להתגבר על כל אותם איומים הנובעים מחסרונות השלום. הדבר יחייב עדיין החזקה של צבא גדול למדי.

מר יעקב ליפשיץ **כלכלת הביטחון בעידן השלום** 75:[17]
שלום אשר יביא להעתקת משאבים מביטחון בהחלט יכול להביא להאצת הצמיחה במשק ובכיוונים העולים בקנה אחד עם היתרונות היחסיים של המשק הישראלי. המושגים של נטל הביטחון יוחלפו במונחים של דיבידנד השלום. השינוי הצפוי יהיה הדרגתי ויחייב חשיבה יצירתית שתתעל את התמורות הכלכליות באופן בונה.

אלוף (מיל') דוד עברי **השלכות השלום על התעשייה הביטחונית** 83:[17]
עתיד התעשיות הביטחוניות תלוי בראש ובראשונה בכושר הייצוא הביטחוני לשוק הנשק העולמי.

תהליך השלום עשוי דווקא לפתוח שווקים חדשים עבור התעשיות כתוצאה מהאפשרויות הגלומות בפתיחת האזורית החדשה, עם זאת לאחר המלחמה הקרה סדרי גודל הכוחות ותקציבי הביטחון ירדו בכל העולם ובהתאמה פחתו שיעורי הקנייה והמכירה. תהליכים אלו המחייבים התייעלות על ידי הקטנת כמות כוח האדם לאותה כמות מכירות. בהיבט המקומי הקמת תשתית להסדרי הביטחון החדשים פוגעת בהודמנות ובהשקעות מו"פ ובסופו של דבר יגרם נזק לייצוא הביטחוני בטווח הארוך.

מס' 18, תשנ"ה - 1995: צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

ד"ר יהודה בן-מאיר קברניטים מול אלופים בתהליך המדיני: מי קובע יותר? 18:[18]

מורכבותו הרבה של המו"מ המדיני בעידן המודרני נובעת מאי-היכולת להפריד בין התחום המדיני לתחום הביטחוני. עובדה זו מסבירה את המעורבות של הדרג הצבאי בתהליכים מדיניים ובמשא ומתן מדיני מחד גיסא, אך היא יוצרת תחושה של מיליטריזציה של יחסי-החוץ. מאידך גיסא, בישראל ניתן למצוא דוגמאות למעורבות הדרג הצבאי במישור המדיני החל מהדיונים על הסכמי שביתת הנשק. השילוב ההדדי הוא תופעה מובנת לנוכח בעיות הביטחון הקיומיות של המדינה. על אף ההשפעה החזקה של הדרג הצבאי בישראל, השליטה על התהליך המדיני היא של הדרג האזרחי. החוכמה היא כיצד לתכנן מנגנונים, שיבטיחו את האיוון הנכון בין אלופים לקברניטים.

מר זאב שיף **תאם צה"ל נדחק ממרכז הקונצנזוס הישראלי?** 26:[18]
בעקבות מלחמת ששת הימים החל הקונצנזוס בענייני ביטחון להשתנות, בעיקר סביב שאלת אחזקת השטחים המאוכלסים. בתקופה זו היה צה"ל מעל לביקורת וגם לאחר מלחמת יום הכיפורים נותר הרצון הכללי לשמר את צה"ל בלב הקונצנזוס. אולם כבר מאמצע שנות ה-70 קיימים ביטויים לסנטים על כך שצה"ל אינו מספק ביטחון למתיישבים. ההתקפות על צה"ל ומערכת הביטחון הפכו באופן מובהק לקולניות וגלויות בעקבות הסכם אוסלו. התפנית הזו מתחוללת דווקא בקבוצה פוליטית ממחנה הימין, אולם חלקו של ציבור קיצוני זה, המאשים כי הצבא עובר גל של פוליטיזציה הולך וגדל. כתוצאה מההתפתחות הזו צה"ל החל להידחק ממרכז הקונצנזוס הלאומי של החברה הישראלית.

ד"ר יורם פרי **תאם גברה הפוליטיזציה בצה"ל?** 34:[18]
בעשור האחרון חלו התפתחויות דרמטיות בשיג ושיח האקדמי ההיסטורי והאידיאולוגי. אחד מהתירושים הוא בתחום חקר היחסים בין חברה וצבא המטופל על ידי היסטוריונים חדשים וסוציולוגים חדשים. אלה טוענים כי בישראל, בגלל בעיות קיומיות, התפתח מיליטריזם אשר הפך לעקרון מארגן מרכזי של החברה ולפיו פועלים וקובעים כללי משחק ומתעצבת תרבות פוליטית. יתרה מכך, קבוצת חוקרים זו טוענת כי המיליטריזם הוא אחד המקורות החשובים להמשך קיומו של הסכסוך הערבי-ישראלי. במודל "השותפות הצבאית פוליטית" שנוצר בישראל, תחת תנאים של מלחמה מתמדת, קמה דמוקרטיה, אך לא במובן הרגיל של דמוקרטיות מערביות. בפוליטיקה הדבר בא לביטוי בתופעה של קואליציות בין פוליטיקאים לקצינים, מצב זה של שותפות ימשיך להתקיים גם בעתיד.

פרופ' סטיוארט כהן **צה"ל - מ"צבא העם" לצבא מקצועי: מגמות והשלכות** 44:[18]

בעולם המערבי בולטת התופעה של יחסים משתנים בין חברות לבין צבאותיהם. הרינמיות הזו נובעת עקב שינויים בצורות הלחימה ובשיטות המשטר. המתח האינהרנטי בין חברה לצבא מבטא מחד גיסא, את הכבוד המיוחס לצבא ומאידך גיסא, את הכוונה האזרחית שערכי הצבא לא ישתלטו על ערכים הומאניים, דמוקרטים וליברליים. בנסיבות של תקופת מעבר המאופיינת בסיום המלחמה הקרה, באילוצים תקציביים ובשינויים תרבותיים-חברתיים המתח הזה מתחיל, והתוצאה בצבאות מערביים היא מעבר מצבא מודרני לצבא פוסט-מודרני. בצה"ל מסתמנת מגמה דומה של מעבר מצבא העם לצבא מקצועי בגלל: הנטייה החברתית לבקר ולשחוט פרות קדושות, הכרסום בקונצנזוס הלאומי-ביטחוני, השינוי בזיהוי האיום האסטרטגי, והופעת "שרה הקרב העתידית". אפשר שההשלכות של התפתחות זו ישפיעו לכיוון תזווה לצבא מקצועי יותר שתהיה לו חפיפה מסוימת עם המגזר האזרחי או לחלופין יוצר נתק והפרדה בין המגזר האזרחי לצבאי, ואז ייעודו של הצבא ככור היתוך חברתי ישתנה.

פרופ' אסא כשר **רוח צה"ל ורוח החברה הישראלית** 58:[18]
השוואה בין ערכי צה"ל לבין ערכי החברה הישראלית מראה שהצבא לא משקף בערכים שלו את ערכי החברה והטענה היא שאין לדרוש זאת ממנו. בהקשר זה הסיסמא של "הצבא ראי העם" מטעה. כמובן שקיימת שותפות ערכים מסוימת באופן טבעי, אך לא תמיד זו שותפות בריאה בהכרח. עם

זאת, היחסים בין צה"ל לבין החברה האזרחית הסובבת אותו הם ייחודיים למדינת ישראל, והמקום של צה"ל בחברה הוא הסממן הייחודי המובהק שעדיין לא עבר תמורה חרף התהליכים החברתיים והתחלת סוף ההתחלה של מעבר מהקמה לקיום של מדינה.

אל"מ (מיל') ר"ר ראובן גל **הנוער הישראלי והשירות בצה"ל:** 68:[18]
חידה מעבר לזמן

סוד הצלחתו של צה"ל טמון בגורם האנושי ובתחום המוטיבציה. על אף נורות האזהרה וסימני הדאגה לירידה ברמת המוטיבציה הרי שעל פי סקרים סטטיסטיים המודדים את המוטיבציה ניתן לומר כי לא חל כמעט שינוי ברמת המוטיבציה או בנכונות של הנוער הישראלי להתגייס לצבא, לשרת ולתרום. השינוי הוא במבנה ובמרכיבי המוטיבציה, במניעים הנסתרים הנמצאים מאחוריה, ובמרכיבים מסוימים של פרופיל המוטיבציה הזאת. השירות בצה"ל נתפס על ידי בני הנוער כדפוס נורמטיבי בגלל הזהות הישראלית ורצון מימוש עצמי. זו אינה מוטיבציה אידיאולוגית ולכן היא נותרה יציבה לאורך שנים. השוני העיקרי אם כן אינו מצוי בעוצמת המוטיבציה כי אם בקבוצות החברתיות המובילות אותה.

אלוף יורם יאיר **אתגרים ביטחוניים, אנושיים וחברתיים של צה"ל** 81:[18]
צה"ל עומד לקראת שנות 2000 בפני אתגרים ביטחוניים אנושיים וחברתיים. במקום התמודדות במערכות גדולות צריך להתמודד בעימותים נמוכי אינטנסיביות מול כוחות קטנים שיש להם יכולת השפעה אזורית, תחת מגבלות של ערכים החברה הדמוקרטית. במישור החברתי יש לתת מענה לבעיות הגידול בשנתוני הגיוס, אך אין להיחפז בגלל שלכל פתרון יש השלכות חברתיות עמוקות. ברמת הפרט שינוי שיטת הגיוס סייעה לרתום את הדחף והמוטיבציה להגשמה עצמית הקיימת בקרב בני הנוער לצורכי הצבא.

מס' 19, תשנ"ו - 1996: התמודדות עם הטרור

פרופ' אריאל מררי **דפוסים ומגמות בטרור** 15:[19]
על הטרור כתופעה קבועה וזמינה של אלימות פוליטית הלוכשת ופושטת צורה בהתאם לנסיבות, באזורי סכסוך ומאבק בכלל ובמזרח-התיכון בפרט.

מר ראובן פז **המימד הרעיוני של המתאבדים האסלאמיים** 23:[19]
גישה רתית סלחנית בקרב הממסדים האסלאמיים מעניקה הכשר לפעולות התאבדות במהלך מלחמת ג'יהאד, ותורמת להפיכת התופעה למיתוס גבורה, על אף האיסור וההסתייגות המוזכרים בהקשר זה במשפט וההלכה המוסלמית.

מר נחמן טל **טרור במדינות אתרות-המקרה של מצרים** 30:[19]
התנאים לצמיחתו של הטרור במצרים ודרכי ההתמודדות של המשטרים השונים במצרים בטרור האסלאמי הקיצוני, ממהפכת הקצינים ועד שלטון מובארכ.

פרופ' אסא כשר **הטרור ודמותה של מדינת ישראל** 42:[19]
תופעת הטרור כחלק בלתי נפרד מסל התשומות המשפיע על עיצוב פניה ודמותה של מדינת ישראל המתהווה.

מר כרמי גילון **מדינת חוק יהודית בחזית הטרור האסלאמי** 51:[19]
הדילמה בחיפוש המענה האופרטיבי להתמודדות עם איום הטרור בכלל, וטרור החמאס בפרט, במגבלות שלטון החוק במציאות הדמוקרטית הישראלית.

מר רון בן-ישי **הטרור והתקשורת בישראל** 57:[19]
תלות הגומלין וההשלכות השליליות והחיוביות של מערכת היחסים בין הטרור והתקשורת בישראל.

פרופ' זאב מעוז **התמודדות עם הטרור: לקחי העבר** 65:[19]
מצע קונספטואלי לדוקטרינה סדורה למלחמה בטרור, נוכח מציאות של התמודדות ממושכת בדפוסים שונים של טרור.

גב' ענת קורץ **ההיערכות הבינלאומית להתמודדות עם הטרור** 74:[19]
לנוכח העדר הסכמה רחבה בנוגע לשאלה מהו טרור, מתעוררים קשיים בניסיונות של מדינות ליצור חזית רחבה למאבק בטרור הבינלאומי בהיבט המשפטי הפורמלי ובמישור הכלכלי-דיפלומטי-צבאי. יתר על כן, אי הצטיירות הטרור כאיום קולקטיבי וחששן של מדינות להשלים עם המחיר האופרטיבי

יחסית ובאופן חלקי, ולא התאפיינו במידה רבה של ביקורת עצמית ובדק בית פוליטי. התגובה הפוליטית האותנטית לתבוסת 1967 באה לביטוי דווקא בעליית התנועות האסלאמיות הפונדמנטליסטיות בעקבות הכרסום בהגמוניה של רעיון הפאן-ערביות. לאחר מלחמת 1973 הערבים נהנו מתחושה זמנית של "שכרון כוח", אך בדיעבד ניתן לזהות תקופה זו כ"שנות הזהב הכוזב" בהן העולם הערבי לא השכיל לנצל את מקורות העוצמה שלו.

אלוף (מיל') שלמה גזית **הפלסטינים - ממאבק אלים למערכה מדינית** [20]:46
 בחינה סובייקטיבית של מאזן הברכה והקללה הפלסטיני הנגזר מתוצאות מלחמת ששת הימים מלמדת כי לא ניתן היה לדעת מה היה יכול להיות הסטטוס של הפלסטינים לולא השלכותיה של מלחמה זו. המלחמה החזירה את העימות הישראלי-פלסטיני למוקד הסכסוך, ודחקה לשוליים את הקונפליקט הערבי-ישראלי. אולם, במצב החדש התנהל העימות בין כובש לנכבש, כאשר תהליך האינטגרציה הירדנית פסק. נוצר תהליך בו הפלסטינים החלו לעשות למען עצמם והפסיקו בהדרגה לתלות תקוות ביוזמות של מדינות ערב. אומנם, ישראל פעלה להקחות את תחושת הכיבוש, אך הצליחה רק לדרוח את הקץ בו פרצה התקוממות עממית. לאורך כל שלב המאבק המזוין שנוהל לאורך גבולות ישראל סבלו הפלסטינים רבות, אולם הם הצליחו לצור זהות פוליטית ותחושה של שותפות גורל. מלחמת ששת הימים גרעה את החלום הפלסטיני על פלסטין הגדולה, אך היא חוללה מאבק פלסטיני אשר יזכה אותם במדינה ריבונית.

ח"כ פרופ' שלמה בן-עמי **מדיניות וחברה בפרספקטיבה של 30 שנה** [20]:55
 מלחמת ששת הימים מהווה פרשת דרכים באשר לתמורות פנים בחברה ובאתוס הישראלי. ב-1967 משבר האליטות החל לצבור תנופה. הימין לקח לידי את סדר היום כאשר נפתחה רזרבת חזון בשטחי ארץ-ישראל בעוד הבסיס החברתי של השמאל נותר בדיסאוריינטציה והססנות באשר לשאלת השטחים. כיום הפרגמנטציה בחברה הישראלית מאוד בולטת, וכבר לא שורר קונצנזוס סביב האתוס המלכד של הישראלי האידאלי, כפי שהיה עד 1967. מהמהפך הפוליטי האתוס היהודי צובר תנופה והוא דוחק את המסר האוניברסלי של השמאל. מסתמן קו ברור של שבר תרבותי בחברה הישראלית. לפיכך, האתגר המרכזי העומד בפני המדינה הוא חברתי-תרבותי, ולא דווקא מדיני. המענה ימצא בהרחבת סדר היום לשאלות של זהות, מסורת וחברה.

המשתמע מהמלחמה בטרור פוגמים גם הם ביכולת הקהילה הבינלאומית לגבש מסגרת יעילה למלחמה בטרור.

אלוף אילן בירן **ההתמודדות עם הטרור האסלאמי** [19]:81
 הצורך של כוחות הביטחון לטפל בתנאים ההכרחיים לקיומו של טרור, קרי בקהילת החסות המשמשת כמדגה ותשתית ארגונית, רעיונית-דתית ואופרטיבית, כחלק מהתהליך הממושך של מלחמה בטרור, כאשר אין שיתוף פעולה בין המדינות למיגור הטרור ועדיין רובה המכריע של האוכלוסייה הפלסטינית נושא צלקת אישית כתוצאה מפעילות צבאית ישראלית.

מס' 20, תשנ"ז - 1997: ישראל 1967-1997 השלכות מלחמת ששת הימים על מדינת ישראל

תא"ל (מיל') דב תמרי **השלכות מלחמת ששת הימים על צה"ל** [20]:19
 חשיבה צבאית היא תחום ידע המחייב בחינה שיטתית. לפיכך, ראוי לברר מהי תרומת מלחמת ששת הימים להתפתחות החשיבה הצבאית בצה"ל מחד גיסא, ולהצביע מאידך גיסא, על האופן בו ההמשגה שהשתרשה בעקבות המלחמה פגעה ביכולת המצביאים והמנהיגים לפרש את המציאות החדשה שהתהוותה עד לשבר של 1973. כדי לתכנן ולנהל מערכה צבאית רחבה חייב להתקיים דו-שיח מעמיק ומפורש בין הדרג הצבאי, המספק את האופק המושגי, לבין הדרג המדיני, כדי ליצור משוב מעגלי ולמנוע מצב של מחיצה תבונית, פער מושגי וכשל לוגי בין מקבלי ההחלטות לזרוע הצבאית. יחד עם זאת, נדרש לחולל שינוי קונספטואלי גם כאשר עוברים ממצאות של מלחמה גבוהה אינטנסיביות למציאות הסבוכה של קונפליקט נמוך אינטנסיביות.

פרופ' איתמר רבינוביץ **העולם הערבי: 1967-1997** [20]:37
 מלחמת 1967 מהווה פרשת מים מרכזית בתולדות הסכסוך. מחד גיסא, הייתה לה השפעה מכרעת על התפתחות התנועה הלאומית הפלסטינית ומאידך גיסא, היא יצרה את הרקע לפוטנציאל להגיע להסדר של הסכסוך, בעיקר כיוון שבידי ישראל הצטברו נכסי מיקוח טריטוריאליים. מלחמת 1967 הבהירה לערבים כי לא ניתן לפתור את הסכסוך במלחמה אולם, לאחר מלחמת ששת הימים לא נעשה חשבון נפש אמיתי במערכות הפוליטיות בעולם הערבי. השינויים שהתחוללו התרחשו מאוחר

פרופ' אברהם דיסקין **המערכת הפוליטית בצומת דרכים: 1997-1967** [20]:64
 משנות ה-80 אין קיטוב מהותי בין מחנה הימין לבין מחנה השמאל בנושאי חוץ וביטחון. תופעה זו אינה עולה בקנה אחד עם שיקולי הבחירות בבחירות 1996, אשר רובם הצהירו שהצביעו מטעמי חוץ וביטחון. דווקא הקיטוב בין קבוצות חברתיות לסוגיהן גדול יותר מהקיטוב הקיים בין הקבוצות הפוליטיות. הדוגמא הבולטת לכך היא הקיטוב השורר בין יהודים לבין ערבים אורחי ישראל. דוגמא זו מלמדת שגם בטווח הארוך תשמר העליונות לשיקולים של חוץ וביטחון. בניגוד לסברה כי הסכסוך הערבי-ישראלי הוא "משחק סכום אפס", הרי שלמעשה כבר לא מדובר ב"קונפליקט מוחלט". כיום קיים בסיס לאינטרסים משותפים וכמעט כולם מכירים בצורך בפשרה, אולם לא ברור אם היא תושג במשא ומתן או אגב משבר. לצד החשש הישראלי מפוטנציאל האיום הרמוגרפי והשלכותיו האפשריות על האופי היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל, קיימת ההכרה בבעיית העוצמה הצבאית של מדינה דמוקרטית שלא ניתן לממשה. בפרשת דרכים זו עולה הצורך לעצב תורת ביטחון שתצליח לגבש סביבה קונצנזוס ובמקביל תהיה מותאמת לתהליך השלום.

ח"כ שמעון פרס **מדיניות החוץ של ישראל: 1997-1967** [20]:74
 האופי הטריטוריאלי של המלחמות השתנה. תפוצת הטילים ועידן המידע במזרח התיכון שינו את מושגי הומן והמרחב של שדה הקרב. מלחמה עתידית תהיה בעלת אופי בליסטי וחוצה גבולות. הפקת לקחים מן העבר כבר אינה רלבנטית כיוון שהיום אין יכולת להקפיא את הסטטוס-קוו. חלק ניכר מהרפוסים הארגוניים המסורתיים, מהקונספציות והאסטרטגיות הרווחות איבדו מתוקפם. מחד גיסא, אנו נמצאים במעבר מעולם של אויבים לעולם של סכנות בעלות אופי גלובלי, ומאידך גיסא הסיבות למלחמות הצטמצמו והאינטנסיביות של תופעת המלחמה יורדת. הסכנות אומנם לא חלפו, אך בתקופה של שינויים אזוריים ובינלאומיים יש צורך לקחת סיכונים. נדרש אומץ לקחת סיכון כדי לא לאבד את אופציית השלום. ניסיון המלחמות לימד אותנו שלא הצלחנו לתרגם אף ניצחון צבאי להישג דיפלומטי. אופציית המלחמה והסטטוס-קוו איננה אפשרית לאורך זמן. עתה צריך לחולל מהפיכה צבאית נגד הסכנות החדשות, אולם במקביל צריך לחולל גם מהפיכה מדינית על מנת שנוכל גם ליהנות מהאפשרויות החדשות.

אינדקס של הספרים בסדרה (כרכים 1 – 20)

- א**
 אברט-גרונר, הסכם [1]: 38,39
 אדמה חרוכה, מדיניות [2]: 22
 אוטונומיה [5]: 39,40,85 [11]: 60 [12]: 22-24,47
 [19]: 28 [20]: 53
 אום חשיבה [2]: 46
 אוסלו, הסכמי [17]: 19,23 [18]: 23,28,30 [19]: 28,81
 [20]: 32,49
 אופ"ק [8]: 28,82,83
 אזור חופשי מנשק גרעיני [16]: 42 [17]: 55
 אחדות הפיקוד [1]: 72
 אחים מוסלמים [4]: 79 [6]: 59 [9]: 60 [19]: 30,31,53
 אטום, פצצת [1]: 49
 איזונהאור [1]: 52,55,62
 אינתיפאדה [11]: 47,56,81 [13]: 74 [14]:
 70 [17]: 64 [16]: 79,80, 25,26,50,70-72,116,117
 [18]: 27,28,30,40,41,53 [19]: 28,29,41 [20]:
 29,31,44,50,81
 איראן-עיראק, מלחמת [6]: 60 [8]: כרך [9]: 107
 [11]: 73,75 [16]: 80 [17]: 76
 אירופה תחילה, עיקרון [1]: 45
 איתותים ורעשים [2]: 32
 אלון יגאל [7]: 76 [13]: 68,93
 אלון תוכנית [5]: 75,76,81,83 [10]: 71 [12]: 45,47
 אלי כהן [7]: 38
 אלכסנדר ינאי [7]: 32,33
 אלכסנדר מוקרון [7]: 25
 אמל [4]: 55 [8]: 94
 אמנה לאומית פלסטינית [11]: 20 [14]: 79
 (האמנה הלאומית (לבנון) [4]: 30,34
- אמנעה** [2]: 27-29,31
 אמצעים לבניית אמן [14]: 40,48
 אנפתאח, מדיניות דלת פתוחה [9]: 45,48,75
 אסר, חאפז אל [4]: 35,83 [6]: 52,54-60,63 [7]: 70-
 34,57 [11]: 19 [10]: 102 [9]: 21,67,87 [8]: 64,68
 [14]: 53,54,56,82,121 [16]: 69,71 [20]: 40,44
 אסטרטגיה [1]: 16,20,30,43-52,66,70 [2]:
 25,32,34,72 [2]: 43 [8]: 34-39 [16]: 23-25 [17]: 60
 [19]: 65,67,72 [20]: 22,76
 אסטרטגיה של מגננה [20]: 20,23
 ארגוני סרוב [17]: 37
 ארץ-ישראל השלימה [17]: 40
 אסטרטגיה של גישה עקיפה [10]: 33
 אש"ף [4]: 54-57 [5]: 67,70 [6]: 46,56,58,61
 [7]: 19,20,67,70 [8]: 26 [10]: 18,103,104
 [11]: 20,22,23,79 [14]: 85,116,117,120,123
 27,28 [17]: 25,26,32-35,50,71,73,74,75,78
 [19]: 28,68,71
 אתוס יהודי [19]: 43,46,47,48,60 [20]: 58
 אתוס ישראלי [20]: 56-59
 איום אסטרטגי [19]: 81
 איום קיומי [20]: 31
 אשכול, לוי [7]: 75
- ב**
 בגין מנחם [2]: 70 [5]: 67,78 [7]: 79,80 [11]: 45
 [14]: 21,58,59 [15]: 48,71,57 [18]: 23,24 [20]: 28
 בורים, מלחמת [1]: 27
 ביטחון ישראל [11]: כרך [17]: כרך
 ביטחון שוטף [2]: 65 [3]: 106-108 [4]: 67 [5]: 17

הגנה מרחבית [2]: 27,67,70 [3]: 40,92,121-124	19-21 [20]: 23
הגנה קדומנית, נאט"ו [2]: 25	
"המתנה", תקופת [10]: 24,25,27,51-53,101 [20]: 25	
הורדוס [7]: 26,32	
החלטת מועצת הביטחון [7]: 70,80 [9]: 101	
[10]: 52 [14]: 47,56	
החלטת מועצת הביטחון [7]: 70 [14]: 56	
החכר והשאל [1]: 46,49	
הינדרבורג [1]: 35-38,40,41	
הכרעה [1]: 18 [2]: 35,39,40,46 [8]: 36,67,68,73,74	
[11]: 48,78 [14]: 107,108 [17]: 39,40,46,49	
[20]: 20,23,24,25,29,70,75	
הסדרי ביטחון [2]: 63 [7]: 18 [11]: 54 [14]:	
20,21,37,39,58,67 [17]: 87 [16]: 31,37,39,43,62	
[18]: 45,49 [20]: 20	
הסדר קבע [17]: 37,40,42,48	
היסטוריונים חדשים [18]: 34	
הסכם שלום ישראל-מצרים [2]: 60,63 [5]: 72,80	
63,69 [7]: 65 [9]: 38,70,80,104,107-109	
[11]: 73,75 [12]: 22 [17]: 23,24,76 [18]: 22	
הסכם שלום ישראל-לבנון [8]: 93,95 [18]: 19	
העפלה [13]: 90-99	
העתקת המלחמה אל שטחי האויב [20]: 20,23,28	
הפצצה אסטרטגית [1]: 45	
הפקעת ארמות [3]: 108	
הפרדה, גישת [20]: 52,68	
הפרדת-כוחות, הסכמי בנייים [6]: 48,53,54,58 [9]: 70	
[11]: 24 [14]: 56,63 [18]: 19	
הפתעה אסטרטגית [8]: 37 [9]: 16 [11]: 24-35 [17]: 62	
הצהרת העקרונות [18]: 23	
הרתעה [1]: 44 [2]: 18,52,57 [4]: 35,37 [5]: 44	
[8]: 52 [9]: 105 [10]: 16,21,53 [11]: 36,48,66,78	
[13]: 116 [14]: 16,90,92,96 [15]: 55 [16]: 89	
18,23,24,63,64,67,81-85	
ו	
ואנונו [17]: 50,54,55	
וארשה, ברית [2]: 25,28,42,43	
ויטנאם, סינדרום [16]: 67	
וישי, ממשלת [4]: 29	
ועדת אגרנס [1]: 56,58,59 [11]: 27,34,45 [20]: 21	
ועדה להגנה קיסרית [1]: 27	
ועדת פיל [3]: 74 [13]: 34	
38 [13]: 118	
ועדת שביתת הנשק [7]: 47-62 [19]: 68	
ועדת שרים לענייני ביטחון [1]: 58	
ז	
זכות השיבה [20]: 52	
זימיני [1]: 19	

גייהארד שלאאע אל-פתח [19]: 32,34	גלסנוסט [15]: 17,23,35
גמאעה אל-אסלאמיה [19]: 32,34,35,37,38	גמעת אל תכפיר ואל הגרה [19]: 32
גזילה [1]: 53,55 [2]: 29,49 [4]: 47,86 [8]: 54,56	49,51 [11]: 50 [13]: 100,108 [17]: 62,74
[19]: 18,58,66,82,88	גשרים פתוחים, מדיניות [20]: 50
ד	
דאוביגין [3]: 51,52	דה-גול [2]: 45 [7]: 61
דואה [1]: 45	
דוקטרינה [1]: 50-51,41,43,45 [2]: 53,61,67	37-42 [5]: 71 [8]: 28 [10]: 20,24 [11]: 34 [13]: 127
[14]: 38,52,54,56 [17]: 23,24 [16]: 88,94,107	[19]: 52 [20]: 20,24
דוקטרינת בגין-שרון [16]: 64 [17]: 49,54,57	דוקטרינת ניקסון [8]: 21,28
דוקטרינה סובייטית [2]: 195-21	דוקטרינה סובייטית [8]: 54, 42 [10]: 29,37,42,43
דסנט [2]: 36,42 [4]: 72,84	דיין משה [7]: 39,52,58,79 [10]: 26-28,33,53,57
[18]: 19,22 [19]: 68 [20]: 26,27	דין וחשבון, מבצע [19]: 71,88
דיסונאנס קוגנטיבי [11]: 15 [20]: 66	דמוקרטיה ישראלית [1]: 58 [19]: 54,56,59
44,48,49,52	דעת קהל [19]: 62,79
דרג מדיני, יחסים עם דרג צבאי [1]: כרך [20]: 21,35	דרוזים [4]: 24,27
ה	
ההגנה [3]: 44,50,51-53,63-67,82-84,86,88	כרך [13]:
[10]: 20 [11]: 48 [13]: 43 [17]: 44 [20]: 29,31,70	בילי, מיטציל [1]: 45
בן-גוריון דוד [7]: 79 [10]: 51 [13]: 106, 108-111	100, 99, 96, 89, 88, 82, 68 [14]: 24 [17]: 76
[18]: 42 [19]: 68 [20]: 24,36	בניית ארון [19]: 48,50
בעת' (סוריה) [4]: 47,67,79 [6]: 62-	16,19 [10]: 64,65,69 [7]: 19,22,23,52,54,55,60
[11]: 19 [14]: 53 [19]: 68 [20]: 339,40	בעת' (עיראק) [6]: 23 [8]: 87,93
35,37,51,55,56,59,63,65-67,70,71,75,67,68,71,85	[17]: 27
ביסמארק, הקצצר פון [1]: 6,32 [15]: 85	בלימה, מדיניות [8]: 28,30 [17]: 26
בניין כוח [8]: 40-43 [14]: 37,88,94,117,119	[17]: 43,58-68 [20]: 20
"בר-גוריא" [3]: 48 [13]: 18,22	(ה) "בדיחה" [13]: 94,95
ברזאני מצטפא [4]: 82 [8]: 51,54,55,57	ג
גב החר [17]: 69,70,74	גבול ביטחון [2]: 56,57,64,65,69,72,74,79 [3]: 23
[20]: 20,29	גבולות בני הגנה [13]: 122 [16]: 86-88 [17]: 42
[20]: 26,27,29	(ה) גדר הטובה, מדיניות [4]: 40,80,81
ג'אהיליה [9]: 63	גולן, חוק ה- [7]: 73 [14]: 57,59
ג'ומאיל אמין [7]: 18	ג'ומאיל באשיר [18]: 24
גוש אמונים [20]: 57	גייהארד [1]: 18,20 [17]: 19 [19]: 25-29,31-33,40
גייהארד אסלאמי [14]: 79,81 [17]: 28 [18]: 28	[19]: 23,51,52,54,55,83

ת

כהרה וצבא, יחסי [18]: כרך
 חבש ג'ורג' [5]: 78 [14]: 82,83
 חדאד, רב-סרן סער [6]: 58 [7]: 18,69
 חובבי ציון [3]: 43,44,46
 "חומה ומגדל" [3]: 64,72,76 [13]: 28,34,36
 חומייני, האיתוללה [8]: 74,76,78,79,82,85,91,96
 72 [17]: 39,42 [16]: 40 [9]: 29,41,59-61,63,67,71
 חופש הביטוי [19]: 50
 חופש טיסה בלבנון [4]: 43,44,46,63,74 [5]: 50
 חוסיין מלך ירדן [4]: 41,48 [9]: 92,95,101,108
 69,80,82 [16]: 25,26,35,49,82,83,85 [14]:
 חזבאללה [8]: 91 [16]: 88 [18]: 28,30 [19]: 52,71
 31 [20]:
 חזית מזרחית [5]: 39-54 [11]: 73 [14]: 45,57,116,117
 69,76 [17]:
 חיטטין, קרב (1187) [1]: 18,21
 חלוקה, החלטת האו"ם [6]: 31,36 [11]: 20 [13]: 122
 21,28 [18]: 19 [17]: 35,79,80,82-84 [14]:
 23,26,28-30,38,51-55,59,82 [19]:
 חזית עממית, גורג' חבש [19]: 83
 (ה)"חץ" [14]: 92 [17]: 53,66
 חרסום, ועידת פסגה [9]: 87

3

טילים, משטר פיקוח על טכנולוגיית [14]: 40,43
 [16]: 30 [17]: 85
 טיל קרקע אויר [5]: 41,47,50,51,53 [10]: 20
 [11]: 27,39,44 [15]: 50 [18]: 24
 טיל קרקע קרקע [2]: 49 [5]: 41 [8]: 36,59
 [11]: 29,39,57,75 [14]: 57 [17]: 53,56,62,64-67,85
 טלכאני ג'לאל [4]: 82 [8]: 51,54,55,57 [14]: 13
 טקטיקה [1]: 45,49 [2]: 28 [20]: 22
 טרור: [19]: כרך
 שינויים בטרור המזה"ת [19]: 16-15

איום אסטרטגי [19]: 51
 אסטרטגיית מאבק [19]: 16,80
 אסלאמי פונדמנטליסטי [19]: 20,22,23,51-53,57
 ראה גם: תנועות אסלאמיות.
 הגדרה [19]: 66,75,77
 השפעה על מדינת ישראל [19]: 42-50
 טרור בתעופה [9]: 83
 טרור בינלאומי [19]: 16-18,74
 טרור גרעיני [16]: 31
 טרור יהודי [19]: 49
 טרור כימי [19]: 20
 טרור פלסטיני [19]: 17,18,21,22,70
 טרור פנימי ומקומי [19]: 16-17,74
 טרור מתאבדים [19]: -30,40,53,56,60,84,86,87
 20,23
 טרור שיעי [8]: 31,98
 יחסי טרור תקשורת [19]: 57-62
 מדינות התומכות בטרור [19]: איראן
 32,34,35,39,52,83
 פקיסטן 37,38 סוראן 32,34-36,52,83
 פקודה למניעת טרור [19]: 54
 טריאד, שילוש גרעיני [2]: 37

יאלטה, ועירת [1]: 43,50
 יהודה ושומרון [5]: כרך
 יום-הכיפורים, מלחמת [1]: 56,58,59 [19]: 49,70
 [2]: 42,43,72 [4]: 54,56,57,60,66,70,75,76,78,79
 [6]: 35,40,42,43,67,70,71,80 [7]: 48,51,52,59
 [9]: 54,58,101,102 [10]: 51,53,54,69,88,106,107
 [11]: 65 [16]: 24 [14]: 24,28,33,35,45,46
 [17]: 42,47,66 [20]: 19,26,27 [18]: 15,17,39,70
 27,29
 ייוגים עתולים/אורתודוקסים [4]: 25
 יוגיפיל, כוח האר"ם בלבנון [4]: 54,55 [7]: 67

יוסף בן-מתתיהו [7]: 26
 יחידה 101 [19]: 68
 יכולת המחץ [20]: 20, 24-26
 יכולת עמידה [17]: 40 [20]: 20, 25
 יריחו, הסכם [19]: 82
 יישוב סכסוכים [17]: 22

2

כוכבים, מלחמת [16]: 17,57 [18]: 82
 כוח משלוח [5]: 41,42,46+48,50 [14]: 57,93,116
 כוח/עוצמת אש [2]: 34,35,49,77
 כוח פריסה מהירה [8]: 28
 כוח משלוח [10]: 24,29,32
 כורדים [4]: 70,84 [8]: 49-57,64,65
 [14]: 13,14,17,46,114
 כיבוש השממה [3]: 80,81
 כיבוש שטח [20]: 23,24,26,29
 (אל) כלאני, רשיד עלי [4]: 29
 כלכלת הבריטחון [17]: 75-82
 כניעה ללא תנאי [1]: 37,43,47,48,51
 כינרת, מבצע [7]: 37
 כראמה, פעולת [4]: 47 [7]: 76 [20]: 30
 כרמל, תוכנית [13]: 31,48,62,85,86,119

5

לאומיות ערבית [4]: 23 [9]: 60
לבנון [4]: כרך
לודגורף [1]: 21,22,31,35-37
לנדא, ועדה [19]: 54,55
ליגה ערבית [4]: 34 [6]: 27,29-31,33,34,36 [9]: 92
[13]: 103 [14]: 24,116
לידל הארט, סיר בויל [1]: 18
ליסאני, מבצע [1]: 57 [4]: 44,47-49,54,62,63,68
[6]: 58
לימס (רומי) [3]: 40

D

מאבק מזוין [17]: 37 [19]: 52
מאהן, תייר [1]: 45
מאורעות [3]: 71, 72, 60, 56- [13]: 81-70
מאזן-כוחות [14]: 84, 13 [15]: 49
מאיר גולדה [1]: 58
מאורונים [4]: 90, 89, 82, 74, 60, 58-30, 27, 24
מבארק [5]: 65 [9]: 58, 57, 42-38 [9]: 109, 108,
45-50, 63, 65, 68, 70-72, 75, 88-98, 101, 102, 104, 105
31, 32, 34-37, 38, 39 [19]: 77, 69 [16]: 41, 37, 38 [12]:
27 [18]: 86 [16]: 61, 126 [14]: 50 [1]: 27
מגבלות המתקפה להכרעה [20]: 28
מגננה [3]: 86-82 [17]: 72, 69, 44 [20]: 29-27, 25, 24,
20, 23
מאמדר, ועידה [20]: 50, 44
ממדד איומים [17]: 76, 43
מדינה מטורפת [17]: 72, 69
מדיניות ביטחון [2]: 66 [11]: 85-72 [20]: 31
מהומות המזון [9]: 85, 65, 42
משהומות מטורת הביטחון [9]: 92, 65, 55, 42
מודרגים אסלאמי [9]: 60, 59
מוטיבציה לשרת [18]: 89, 86, 85, 79-68
מולטקה, הלמוט פון [1]: 35-33, 17-15
מוריעין [19]: 71, 54
ה"מוסד לעליה ב" [13]: 97, 94-92, 90
המועצה לשת"פ במפרץ [8]: 24, 22
חזרה תיכון חדש [20]: 79, 75
המחלקה להתיישבות [3]: 113
חוקר ופיתוח [17]: 91, 90, 89, 87
המטות המשולבים [1]: 50-44, 46
מכליות, מלחמת [8]: 80, 79, 59, 38, 36, 31, 23
יילסרדים בישראל [18]: 48, 38, 35
יילסרדים גרמני [1]: 31
יילציה [2]: 41, 32, 28-26
ים, הטיה/מלחמת [7]: 43, 38, 37

עליונות אווירית [9]: 18 [17]: 53 [20]: 20
 עלייה [15]: 77-57 [17]: 16 [19]: 43,46 [20]: 52,68
 עמימות גרעינית [16]: 93,88,70,66,14 [17]: 61,
 49,50,54,55,57
 עמק הבכא [7]: 40
 ענבי זעם, מבצע [19]: 71,88 [20]: 31
 (ה)עסקה הצ'כית [3]: 105
 עצמאות מלחמת 1948 [2]: 66 [5]: 23 [6]: 30-38,43
 [7]: 52,51,46,36 [10]: 101 [11]: 24 [13]:
 115,111,107,105,104,100,66 [17]: 70
 [20]: 23,24
 עקורים, פלסטינים [20]: 49
 ערביי ישראל [19]: 48
 ערפאת יאסר [6]: 46 [8]: 26 [9]: 92,93,108,109
 [14]: 85-80,33 [17]: 32 [19]: 53 [20]: 51

פ

פאהר תוכנית [8]: 22
 פאלאנקס [3]: 36,37,42
 פאן-ערביות [6]: 19,20,25,27 [8]: 66,86 [9]: 92,97
 45,88 [10]: 16 [14]: 21,23,24 [17]: 18,26-28,39
 [20]: 40
 פולר [1]: 43
 פורס דה פראפ (צרפת) [1]: 34 [2]: 45
 פח"ע [4]: 44
 פטריוט [14]: 92
 פיגועים [19]: 62,67-70,72,74,78,80
 83,46,49-52,54,56,58,60
 פיראין [2]: 79 [4]: 41 [10]: 16,19 [18]: 27 [19]: 67
 פיניקיה [4]: 13-22
 פליטים [4]: 23 [5]: 16,22,23,26 [6]: 33 [14]: 66,74
 [20]: 41
 פיקוד המרכז האמריקאי [14]: 39,44
 פיקוד ובקרה [2]: 34,35,41
 פירוז [2]: 78-76,73,72,65-61,59,30,57 [5]: 40

ע

54,68,72,120 [14]: 32,34,35,39,41
 [16]: 41,69,71 [17]: 23,24,58 [18]: 22 [19]: 37,
 31-33 [20]: 38,39,66
 סאליט [2]: 37
 סבר, ועידת [20]: 24
 סדר אנרכי [16]: 20
 סדר גיאוגרפי [16]: 22
 סדר עולמי חדש [14]: 113,111,107,105,104,28,29,32,51,59,61,
 [15]: 55 [16]:
 20-23,45,50
 סדר פורמלי [16]: 21
 סדר ראלי [16]: 21
 סודאן [19]:
 סוכנות ביג"ל לאנרגיה אטומית [16]: 44,43,40,
 26,27,38 [17]: 55
 סופה במדבר [14]: 43
 סוציאליזם ערבי [9]: 45,75,88
 סוריה [6]: כרך
 סיד קטב [9]: 60
 סכסוך ישראלי ערבי [19]: 19
 סלפיה, תנועת [9]: 57
 ספטמבר השחור [4]: 48 [6]: 52 [14]: 23 [20]: 51
 ספר הגגב [3]: 29-33
 סרבנות [18]: 44-46

עומק אופרטיבי [2]: 62-67,77
 עומק אסטרטגי [2]: כרך [10]: 40,101 [17]: 44,63,65,
 40 [20]: 20,27
 עומק מבצעי [2]: 26,30,31
 עז-א-דין אל קסאם [19]: 29,40,82,83
 עזה, פעולה [19]: 68
 עידן, גרעיני [1]: 52,53
 עימות אלים בתנאי הסדר [20]: 30
 עימות נמוך אינטנסיביות [20]: 29-31

[16]: 69,71 [18]: 82

משק לשעת חירום, מליח [14]: 103
 מתקפה [3]: 88-86 [17]: 44,69 [20]: 25-27,29
 מתקפת פתע [2]: 69,58,57,42,39,32 [5]:
 47,46,42,41 [10]: 66 [11]: 24,34 [15]: 46 [16]: 57
 [20]: 46

ג

גאטיו [2]: 68,67,57,44-42,36-33,29,27-28,
 25 [4]: 69 [14]: 40 [15]: 46 [16]: 55 [17]: 17
 [18]: 84 [20]: 77
 גאצר גמל עבד אל [2]: 79 [4]: 36 [6]: 44,47,57
 [7]: 38,64 [8]: 19,92,95 [9]: 96,92,81,75,60-43,
 41,39,30 [10]: 102,106,65,61,59-26,22,20,
 18,16,15 [11]: 49 [12]: 40,34,32 [14]: 76,54,21,14
 [16]: 69 [19]: 31,68 [20]: 40-38
 גבי ברי [8]: 74
 גח"ל [3]: 112,103-90
 גיירות, לוחמה [2]: 71,70,67,49,41,36-34
 [5]: 41,42 [10]: 33,47,101
 גיטראליזם חיובי [9]: 88
 גיטרון, פצצת [1]: 67,66,62
 גילוס [9]: 27-31,36,54
 גפוליון [1]: 17,16 [2]: 56,35 [15]: 85 [17]: 29
 גפס [2]: 38 [8]: 96,83,78,59-55,
 53,36,30,28,27,26,19 [9]: 83,77,76 [14]: 37,
 14 [16]: 89 [17]: 20 [20]: 42
 נשק גרעיני [2]: 42,35,37,40 [16]: כרך [19]: 79

ס

סאברה ושאתילה [7]: 21
 סאראת אנואר [1]: 56 [2]: 76 [4]: 39,68 [5]: 72,80,
 69,65 [6]: 52,59 [7]: 69,68,60 [9]: 98,101,109,
 95-90,88-75,71,70,66,65,63,58-50,45-38,
 22,19 [10]: 67,63,61,60 [11]: 46,45,24 [12]:

מים, מקורות ביו"ש [5]: 38-33

מיצוי הכוח, עיקרון [10]: 41,42

מיתוס [19]: 58,60

מכת מנע [2]: 63,53,30 [5]: 47 [6]: 61 [9]: 21-23,

19-16 [10]: 53 [16]: 65,66 [17]: 64 [20]: 23,27

מכה מקדימה [2]: 69,63,53 [9]: 24-16 [11]: 77

[17]: 44,53 [20]: 23,27

מכה ראשונה [15]: 95

מכה שנייה [16]: 93,92,83

מלחמה:

מלחמת אין ברירה [10]: 25,101

מלחמה גרעינית [16]: 55

מלחמה טוטאלית [1]: 50,46,28 [8]: 92

מלחמה יוזמה [20]: 23

מלחמה לא-קונבנציונלית [19]: 77,57

מלחמה מוגבלת [1]: 57,55,18 [16]: 22,23

מלחמה קולוניאלית [1]: 27

מלחמה קרה [1]: 18 [15]: 27,28,90 [17]: 15,51

[18]: 18,82

מלחמת המפרץ [14]: כרך [15]: 44,47,54

[16]: 52,50,42,39 [17]: 86,50,40,27,26,18

[18]: 21,47

מפא"י [20]: 56,57

מצרים: [9]: כרך

טרור במצרים ולחימה בטרור [19]: 40-30

פונדמנטליזם אסלאמי [9]: 64,63,61-57

[19]: 30,31,34

מפת התיישבות [3]: 102-100,97,75,78

משרד ההגנה (בדיסניה) [1]: 27

מק-ארתור [1]: 47

מק-גאמרה [1]: 69

מקלטי נשורת [16]: 57

מרחב [2]: 36-34

מרחב הגנה [2]: 48,52

מרוץ חימוש [11]: 75,76 [14]: 105,46,28,19

- [6]: 43,45 [7]: 36,45-60,62
פירוק ובקרת נשק [2]: 36 [14]: 45,46,50,92,108
[16]: 14,18,32,35,42-45,54,77,78 28,3137,40,41,43
[17]: 48,51,55,56,55,59,72
פלמ"ח [3]: 66-69,81,85 [7]: 82 [11]: 72 [13]: 126
31,34,57-69,86,92,100,122
פלנגות [4]: 30,38-40,55,56,59,60,80
פסדרן, עוצבות משמרת המהפכה האיראנים [8]: 74,85
38,42
פעולות תגמול [10]: 20 [19]: 67-71
פרל הארבור [1]: 43-45,47,51 [2]: 32,68
פרסטרויקה [14]: 29,32,34 [15]: 19,24,25,27,35
פרס שמעון [18]: 24,30 [20]: 56,59,60,65,66
פתח [4]: 41,42,47,48,80 [7]: 38 [10]: 16,19
[14]: 30,51 [20]: 78-80,84
- צ
צבא דרום לבנון, צר"ל [7]: 18
צבא ההצלה/שחרור פלסטין [6]: 31-36,39,41,42
צדאם חוסיין [8]: 69,71-73,79,85,86,91,93,96
92,97,108 [9]: 21,29,30,34,36,37,59-61,63,64,66
[14]: 36,46,56,60,62,70,72,73,76,81,82,97,117
[16]: 53,67 [15]: 13,14,18,21-23,25,30,34
36,50,72 [17]: 14,17,18,20,39,50
צוללות גרעיניות [8]: 28
צוללות, לוחמה [1]: 35,36
צלאח אל-דין [11]: 19 [14]: 21,117
צ'רנוביל, סינדרום [16]: 67
צ'רציל [1]: 29,30,43,47
צנזורה [1]: 22
- ק
קאוקגיי [6]: 30,34,35,39,41,42
קדאפי מעמר [9]: 30 [14]: 19 [16]: 18 [17]: 72
קדש, מלחמת סיני 1956 [1]: 57 [2]: 66,76 [4]: 41
- [6]: 43,44 [7]: 37,60,76 [10]: 15,16,24,33
[10]: 50,101 [19]: 68,70 [20]: 24
קהילה אפיסטמית [16]: 33
קהילה ערבית מאוחדת קע"מ [6]: 44,47 [20]: 40
קו אדום [2]: 64 [4]: 71,86 [7]: 72 [20]: 35
קו בר-לב [2]: 52,76,78
קו האוילי [7]: 16
קו ההפרדה [1]: 18
(ה)קו הירוק [2]: 47 [4]: 41 [5]: 69,85
[11]: 40,43,50,52,58 [20]: 52
קו זיגפריד [2]: 72,78
קו חם [1]: 71,73,74 [14]: 40 [16]: 57,59
קו טוחצ'בסקי [2]: 72
קו מוינו [2]: 72,76,78
קו שביתת הנשק [1]: 18 [2]: 47,48 [7]: 37,49-58,62
[20]: 23,47
קווים פנימיים [1]: 34 [2]: 56,60,73 [10]: 28 [11]: 13
[17]: 535
קו פרשת המים [7]: 40
קור אתי של צה"ל [18]: 58,76,77
קונספציה [19]: 65,72,73,78,83
קופטים [9]: 64
קובלנקה, ועידה [1]: 47
קיסנינגר, הנרי [2]: 70 [4]: 72,73 [5]: 65 [6]: 58,63
54 [9]: 100 [10]: 54,56
קלאוזוביץ, קארל פון [1]: 23,27,31,34,44,56,61,64
16-21 [2]: 34-36,40,45
קלמנסו [1]: 55
קמפ דייויד, הסכמי [2]: 70 [4]: 39,68,73,88 [5]: 82
21,61,73,79,80 [7]: 48 [6]: 39,63,64,68-70,76,81
[9]: 73 [11]: 45,73,89,90,92,93,102,103,107
[12]: 14,45,20,21 [14]: 68,71,46,119,120 [17]: 23
[18]: 53 [20]: 19

- ר
רבאט, ועידת פסגה [9]: 87
רבין יצחק [10]: 25 [17]: 32,50 [18]: 21,30,39,42,46
[19]: 31,60 [20]: 51
רוג'יס, תוכנית [12]: 45
רוזוולט [1]: 43,45-47,49,50
רותם, מבצע [6]: 47 [7]: 37 [10]: 21
ריכוז הכוח, עיקרון [1]: 44-47 [2]: 37
רכבת אווירית [2]: 37,44 [10]: 54
רמת הגולן [7]: כרך
רצח פוליס [8]: 24 [18]: 32 [19]: 31,32
רצח ראש ממשלה [19]: 49
רשות פלסטינית [19]: 59,72 [20]: 53
- ש
(ה)שאה [8]: 28,29,41,46,47,49,61,62,76,90,96
[9]: 40,97 [16]: 16,39,42 [20]: 62
שביתת הנשק, הסכמי [6]: 35,37 [7]: 70,75,76,79
36,45-62 [10]: 101 [18]: 47 [20]: 19
שדה הקרב העתידי [11]: 37,39,40 [18]: 54
שדה, יצחק [13]: 59,86,103,106,108,109,119
שטחים [17]: 57,60,61,65 [20]: 51 [19]: 40
שלום בטוח [20]: 20
שלום הגליל, מלחמת לבנון [6]: 61,62 [7]: 76,77
16,17,20 [8]: 22 [14]: 70 [15]: 50 [17]: 43,44
[18]: 21,29,30,51 [20]: 71 [19]: 53
שלזינגר 45
שליפן, תוכנית [1]: 34
שרם אל-שייח [19]: 80
ששת הימים, מלחמת 1967 [1]: 57,59,61 [2]: 75-79
- ת
תגובה גמישה [2]: 25,37,42
תהליך השלום [17]: 22-35 [19]: 50,65,84
תהאסלאם הרדיקלי [19]: 39
תוצא צבאי סופי [20]: 36
תורת ביטחון [9]: 16 [20]: 70
תורת השלבים [2]: 50 [6]: 85 [14]: 85
תיווך [1]: 36,46,49 [8]: 37
תכנון אסטרטגי [1]: 27,28,44-46,48,51,52 [2]: 30
[13]: 47,48 [17]: 80 [19]: 118
תכנית אלון [3]: 110
תנועות אסלאמיות/פונדמנטליזם [8]: 24,27 [9]: 40
[14]: 18,19,21,31,61 [17]: 19 [16]: 54 [15]: 21
[19]: 40,41 [20]: 26,27,28
תעשייה ביטחונית [3]: 65 [17]: 17,83-90
תפוצה גרעינית, אמנה למניעת [14]: 40,41 [16]: 42
55,57 [17]: 14,15,17,18,25,26,31,39,40
תפישת ביטחון [11]: 28,31,36,55,72-85 [14]: 119
[17]: 22 [20]: 37-47,59,60
תקופת המלחמה הראשונה [20]: 29
תקנות לשעת חירום [19]: 48,53,54,57
תקציב הביטחון [2]: 60 [10]: 31,76 [11]: 77
[14]: 88,97,105,119 [15]: 77
[17]: 63,65,76,83,84,87-89
תקשורת [19]: 57-62,65,66,72,73,79